

Избранны
сочинения

«НОВИНИ ОТЪ НИКЖДЪ»

Уилямъ Морисъ

Прѣвели Ст. Богданова и Г. Базаровъ.

Уйлямъ Морисъ.

Английскиятъ художникъ Уйлямъ Морисъ се е родилъ въ 1834 год. Баща му, лондонски търговецъ, чръвъ сполучливи спекулации въ края на живота си, забогатѣлъ и оставилъ богатство на дѣцата си. Това позволило на Мориса да постъпи въ Оксфордския университетъ (1852 г.). Тамъ той изучавалъ архитектура, сѣтне започналъ да рисува, но безъ успѣхъ: «липсваше движение въ неговитѣ лица». Въ 1858 год. обнародва първата си сбирка отъ поеми: *The Defence of Guinevere*, вдъхната отъ сръдновѣковнитѣ романи и хроники.

Наскоро слѣдъ тия опитвания, Морисъ и нѣколко негови приятели — Мадоксъ Браунъ, Росети, Уебъ и Бърнъ Джонсъ — се сдружиха, за да приложатъ своитѣ естетически принципи, които се състояха въ възкресение на изкуството отъ епохата прѣди Възраждането и затова тѣхната школа се казва *прерафаелитка*. Началото бѣ скромно и ограничено съ фабрикуването на голѣми стѣкла. Полека-лека почнаха да рисуватъ и изработватъ модели, килими, тапети, и Морисъ се прѣдаде страстно на изучаване забравенитѣ начини на приготвяне, отъ прѣди възрождането на машинитѣ: повѣкога съ разнищването нишка по нишка на нѣкоя стара бродерия той се мъчеше да нишамѣри, по кой начинъ се е приготвяла. Той бѣше много способенъ за работа и работѣше много продължително. Неговитѣ литературни произведения, особно поемитѣ му, сж пространни, и само тѣ би били достатъчни, и да прочуятъ името му: буржуазната английска публика го познаваше почти само по тѣхъ. Той пжтуваше често, почитъ и Исландия, защото се интересуваше отъ старитѣ скандинавски легенди, много отъ които обработи на модерна езикъ.

Отъ 1878 год. насамъ Морисъ държа много сказки по изкуството и неговитѣ изгледи въ бъдещето, особно прѣдъ работнишка публика. Сближаването му съ работниците и особно личната му практика съ разни за-

наяти го накараха да стане социалистъ. Неговиятъ социализъмъ може да се покаже страненъ, тъй като той бѣ утопиченъ, защото Морисъ се интересуваще повече отъ цѣльта, отколкото отъ срѣдствата за нейното постигане. Въ «Новини отъ никъдъ»*), редомъ съ влиянието на Фурье, може да се забѣлѣжи и влиянието на Маркса върху мисълта на Мориса. Не напразно Морисъ се яви като единъ отъ основателитѣ на Социалдемократическата Федерация въ Англия, отъ която прочемъ се откъсна въ 1886 г., за да основе Социалистическата Лига. Слѣдъ разтурването на послѣдната, подъ влиянието на анархически елементи, Морисъ отново се повърна къмъ социалдемокрацията. На първия конгресъ на новия Работнишки Интернационалъ (Парижъ 1889) Морисъ присъствува като делегатъ.

Съ чудесно великодушие Морисъ посвети богатството си за своитѣ художествени производства; слѣдъ врѣме обаче послѣднитѣ станаха много доходни прѣдприятия. Когато Морисъ стана социалистъ, неговитѣ сказки и вѣстникътъ, що основа («Обществено благо»), го накараха да напусне работилницата си и го вкараха въ голѣми разходи; тогава той прѣдостави по-голѣмата частъ отъ управлението на прѣдприятието на двама свои съдружници, и то напрѣдна още повече. Тогава можа да се осъществи желанието, което той лелѣеше прѣвъ цѣлия си животъ: артистическата печатница въ Келмскотъ биде основана, и той обнародва разкошно издание на Чосеровитѣ произведения. На смъртното си лѣгло той получи първия екземпляръ (1896 год.).

Той бѣ щастливецъ

*) „Новини отъ никъдъ“ излязоха въ 1891 г. подъ заглавие: „Новини отъ никъдъ или епохата на почивката, — нѣколко глави отъ единъ утопически романъ“. Българскиятъ прѣводъ е направенъ по руското издание и свършенъ съ нѣмското и френското.

НОВИНИ ОТЪ НИКЖДЪ.

I.

Споръ и сънь.

Една вечеръ, — каза приятелътъ ми, — въ нашата Лига се повдигна голѣмъ споръ по това, какво ще стане слѣдъ революцията, — споръ, който се завърши съ горещо излагане възгледитѣ на присъстващитѣ върху бждащето на прѣорганизираното общество.

Ако се вземе прѣдъ видъ прѣдмета на разговора, спорътъ носѣше доста миренъ характеръ, тъй като присъстващитѣ събесѣдници, привикнали на митинги и разисквания слѣдъ сказки, маршъ и да не слушаха мнѣнията единъ на други (косто едвали можеше да се очаква отъ тѣхъ), то въ всѣки случай не се опитваха да говорятъ нечички наведнѣжъ, както винаги става въ обикновеното културно общество, когато се заприказва по интересна за всички тема. Тукъ имаше шесть души, слѣдователно шестима прѣдставители на шестъ подразделения въ една партия; четирмата отъ тѣхъ бѣха привърженици на крайни, но различни анархически мнѣния. Единътъ отъ тѣхъ, — казва моятъ приятель, — човѣкъ, когото той, разбира се, отлично познаваше, — мълчащъ почти прѣвъ всичкото врѣме отначало, най-подиръ се намеси въ спора, разпали се, развика се силно и

свърши съ това, че нарече всички други глупци; слѣдъ това се почна силна глъчка, въ врѣме на която споменатиятъ прѣдставителъ, като каза много дружелюбно лека нощъ на всички, запжти се за у дома си, въ западната крайнина на града, като се ползваше съ пжтицата за съобщения, къмъ които цивилизацията ни е накарала да свикпемъ. Седналъ въ парната вана на ревешето и недоволено човѣчество, — въ единъ вагонъ на подземната желѣзница, задъхвайки се, като всички други, отъ жегата, въ сжщото врѣме той съ ядъ си припомняше нѣкои чудесни и необорими аргументи, които му се струваше, че познава като петътѣ пръсти на ржката си, и които все пакъ забрави до единъ въ врѣме на спора. Но това състояние на духа му бѣ много добръ познато, за да го измжчва дълго врѣме, и слѣдъ едно непродължително недоволство отъ себе си, задѣто си позволи да изгуби самообладанието си (което често се случваше съ него), той пакъ почна да мисли за главната тема на спора, все още чувствувайки незадоволеностъ и тъга. „Да можехъ поне единъ единиченъ день да видя този животъ, — каза си той, — само единъ день“.

Когато произнасяше тия думи, трепътъ се спрѣ на една станция, далечъ петъ минути пѣшкомъ отъ кжщата му, която се намираше по брѣга на Темза, малко по-нагорѣ отъ грозния висещъ мостъ. Той излѣзе отъ станцията все съ сжщото чувство на незадоволеностъ и тъга, като си бърборѣше: „Да можехъ да видя това, да можехъ“ . . . Но не сварилъ още да пристжпи нѣколко крачки къмъ Темза, и всѣко чувство на недоволство и огорчение сѣкашъ спадна отъ него.

Навѣнъ бѣ чудна пощъ въ началото на зимата; въздухътъ бѣ тъкмо толкова прохладенъ,

за да опрѣспи човѣка слѣдъ горещата стая и задушливия вагонъ на желѣзницата. Неотдавна подигналниятъ се сѣверозападентъ вѣтръ очисти небето отъ всички облаци, съ изключение на едно двѣ свѣтли петна, които бавно се мърдаха по небето. Издигналъ се бѣ паполовинъ младиятъ мѣсецъ, и когато тръгналиятъ за у дома си пѣшеходецъ го зърна прѣзъ клонитѣ на високния старъ брѣстъ, той трудно можеше да си прѣдстави, че се намира въ едно жалко лондонско прѣградие. Струваше му се; че се разхожда изъ пѣкое чудесно селско кѣтче, — разбира се, много по-хубаво отъ всички познати нему затѣптели села.

Той се приближи до брѣга и се спрѣ, загледавъ надъ низката стѣна върху освѣтената отъ мѣсеца рѣка, издигнатата вода на която, развълнувана и блѣскава, се носѣше къмъ Чисвикъ-Ейотъ. Но се отпаса до грозния мостъ падолу по рѣката, той не го забѣлѣзваше или не мислѣше за него и само веднѣжъ, — казва папниятъ приятелъ, — направи му впечатление това, дѣто не вижда свѣтлина надолу по течението. Слѣдъ това той зави къмъ своята кѣща и влѣзе въ нея; и щомъ затвори вратата, въ него изчезна сетниятъ споменъ и за блѣскавата логика, и за мъдрото прѣдвиждане, които тъй ярко пламтѣха въ неотдавнашния споръ; пѣкъ и отъ самия споръ не се спаси никаква слѣда, остана само пѣкаква смѣтна надежда за дни на миръ и спокойствие, за дни на ясна и чиста радостъ; и тази надежда го изпълваше съ бодростъ.

Въ такова състояние той се трѣшна на леглото и заспа, по своя навикъ, за двѣ минути; но (противъ своя навикъ) пакъ се събуди подиръ малко въ онова странно състояние, когато човѣкъ не може да склони очи, което палѣга и хора, не страдащи

отъ безсъница. Странно състояние — когато всички наши чувства нѣкакъ неестествено се възбуждатъ, когато всички жалки простѣпки, които сме извършили нѣкога, всички несполуки и загуби въ нашия животъ упорито изплуватъ отгорѣ, за да се изправятъ на разглеждане отъ изострения умъ.

Той лежа, — казва нашиятъ приятелъ, — въ такова състояние, докато най-сетнѣ то почна да му се харесва, докато повѣстѣта за неговитѣ не-лѣпости почна да го забавлява, а всички събития, които той виждаше тѣй ясно, се обѣрнаха въ много забавителна за него история.

Той чу, като удари часътъ единъ, сетнѣ два и три; слѣдъ това пакъ заспа. По-нататкъ той се събуди още веднѣжъ, и вече слѣдъ това събуждане съ него се случиха всички ония удивителни приключения, които, споредъ него, заслужватъ да бждатъ разправени на нашитѣ другари, а сжщо и на цѣлото общество, и той прѣдлага да се направи това сега. Но, казва той, по-добрѣ ще бжде, ако разправа всичко това въ първо лице, като че ли самъ азъ съмъ прѣживѣлъ всички тия събития; а за мене всичко това е толкова по-лесно и естествено, тѣй като азъ разбирамъ чувствата и желанията на моя приятелъ по-добрѣ отъ всѣки другиги въ цѣлия свѣтъ.

II.

Утринна баня.

И така, азъ се събудихъ и видѣхъ, че съмъ отмахналъ отъ себе си одѣялото; нищо за чудене нѣмаше въ това, тѣй като бѣ горещо и слънцето ярко свѣтѣше. Азъ скокнахъ, умихъ се и почнахъ да се обличамъ набързо, но въ такова мъгляво,

полузадрѣмало състояние, сѣкашъ съмъ спалъ дълго, дълго врѣме — и не мога да се отрѣся отъ сѣня. По-скоро по навикъ азъ прѣдполагахъ, че съмъ у дома си, въ собствената си стая, отколкото да виждамъ, че това е въ дѣйствителностъ така.

Когато се облѣкохъ, стана ми толкова горещо, щото азъ побързахъ да излѣзя отъ стаята и отъ кѣщи; първото ми чувство, когато прѣснийтъ въздухъ ме обгърна и лѣкиятъ вѣтръ ме лѣхна въ лицето, бѣ чувството на радостно облекчение;

Утринна бана.

второто ми чувство, когато докарахъ въ редъ своитѣ мисли, бѣ безкрайно очудване: когато заспахъ минчатата нощъ, бѣ зимно врѣме, а сега, както показваха крайбръжнитѣ дървета, бѣ лѣто — едно чудесно слънчево утро, види се, въ началото на юний. При все това, отпрѣдъ ми бѣ сѣщата Темза, която чинѣше подъ слънцето, съ сѣщата издигната вода, както я видѣхъ въ прѣдвечерието, когато тя свѣтѣше подъ лунното сияние.

Азъ още не бѣхъ се отрѣсилъ отъ чувството на замаеностъ; и дѣто и да се намирахъ нея минута, едвали бихъ могълъ си да ясенъ отчетъ за мѣстността; ето защо не е за чудене, че, въпрѣки познатия изгледъ на Темза, азъ чувствувахъ нѣкакво недоумѣние. Заедно съ това, менѣ не ми бѣше съвсѣмъ добръ и главата ми бѣ замаена. Като си спомнихъ, че нѣкои хора често пѣти наематъ лодка и се кѣпятъ всрѣдъ рѣката, помислихъ си, че и азъ бихъ могълъ да се окѣпя. Май че е много рано, — казахъ си азъ, — но може би ще памѣря, кой да ме закара въ Бифинъ. Ала нѣмаше защо да ходя въ Бифинъ, нито даже да завия налѣво къмъ него, тъй като въ тази минута азъ видѣхъ една скеля отпрѣдъ си, срѣщу моята кѣща, тамъ, дѣто бѣ я построилъ моятъ съседъ, само че тя имаше по-другъ изгледъ. Азъ слѣзохъ къмъ нея; между привързанитѣ тамъ лодки, върху кѣрмилото на една солидна, прѣдзначена очевидно за кѣпещи се, варка, бѣ се облегналъ единъ човѣкъ. Той ми кимна съ глава и ме поздрави, като че ли ме чакалъ, тъй че азъ скокнахъ въ лодката, безъ да кажа нито дума; той потегли, а азъ почнахъ да се събличамъ. Докато лодката плуваше, азъ гледахъ водата и не можахъ да се въздържа да не викна:

— Колко чиста е водата днеска!

— Тъй ли ви се вижда? — каза той, — Азъ не забѣлѣзвамъ това. Нали знаете, че въ врѣме на приливъ водата винаги става по-мѣтна.

— Хм . . . — забѣлѣзахъ азъ. — Случвало ми се е да я виждамъ много мѣтна и въ врѣме на отливъ.

Той не отговори нищо, но стори ми се, че се очуди малко нѣщо; а тъй като пий се нами-

рахме тъкмо посрѣдъ течението, азъ се съблѣкохъ и се хвърлихъ въ водата безъ по-нататъшни разсуждения.

Когато главата ми се показа надъ водата, азъ, то се разбира отъ само себе си, се обърнахъ по течението, и очитѣ ми по навикъ потърсиха моста; но онова, което видѣхъ, дотолкова ме порази, щото не можехъ да плувамъ и пакъ се потопихъ въ водата; а когато изплувахъ, забързахъ къмъ лодката; азъ чувствувахъ, че трѣба да задамъ нѣколко въпроса на лодкаря, — тъй странно не-обикновенъ бѣ за мене изгледътъ на онази частъ отъ брѣга, която видѣхъ, когато си очистихъ очитѣ отъ водата, макаръ сега азъ съвсѣмъ вече бѣхъ се отървалъ отъ тежкото, сънливо настроение, и се чувствувахъ съвършено бодъръ, съ опрѣснена глава.

Азъ стѣпихъ на стълбата, която той ми подхвърли; той ми подаде ржа, за да ми помогне да се кача, и ний бързо потеглихме къмъ Чисвикъ, но слѣдъ това той дигна лопатитѣ, огледа се наоколо и каза:

— Малко трая кѣпането ви, съсѣде; но, може би, тази сутрина, слѣдъ нашето пѣтуване, водата ни се е показала студена?

Неговиятъ манеръ да говори имаше толкова малко общо съ обикновения манеръ на хамерсмитскитѣ лодкари, щото азъ втрѣнчено го изгледахъ, прѣди да му отговоря:

— Моля ви се, спрете лодката; ще ми се да ми подамъ малко.

— Добрѣ, — каза той, — тукъ е сѣщо тъй весело, както въ Бърнъ-Елмсъ; по това врѣме, сутринъ рано, навсѣкждѣ е хубаво. Менѣ ми се

харесва, дѣто ставате толкова рано; сега часътъ май нѣма още петъ.

Ако изгледътъ на брѣга ме очуди, то въ още по-голямъ очудване ме докара лодкарътъ, — сега, когато азъ можехъ да го разгледамъ съ напълно опрѣснена глава и ясни очи.

Той бѣ хубавъ, младъ човѣкъ, съ извънредно веселъ и привѣтливъ изразъ на очитѣ, — изразъ, който тогава бѣ за мене още новъ, но къмъ който азъ скоро свикнахъ. Косата му бѣше тъмпа и кожата мургава; той имаше здрава и хубава конструкция; виждаше се, че много е работилъ съ мускули, но въ външността му нѣмаше нищо грубо, тежко, и той бѣ толкова чистъ, колкото може да бжде човѣкъ. Облѣклото му не приличаше на познатото ми съврѣменно работнишко облѣкло, но можеше да служи за моделъ на нѣкоя картина въ четирнайстия вѣкъ: то бѣ направено отъ тъмно-синьо, доста просто, но тънко сукно и безъ никакво петно. Кръстътъ му бѣ опасанъ съ коженъ коланъ, който се застѣгаше, както забѣлѣзахъ, съ чудесно изработена тока отъ дамска стомана. Съ една рѣчь, той изглеждаше като мъжественъ, но много изященъ джентлменъ, който играе ролята на лодкаръ само за развлечение, и азъ рѣшихъ, че така е и въ дѣйствителность.

Азъ чувствавахъ, че трѣба да завържа разговоръ, и, като посочихъ къмъ Серей, дѣто забѣлѣзахъ нѣколко понтони надолу по рѣката съ подземни машини къмъ брѣга, попитахъ:

— Какво тѣ правятъ тамъ? Ако бѣхме на Тея, щѣхъ да кажа, че ловятъ лососи; но тука...

— Защо не, — отговори той, — тѣ тъкмо това правятъ. Дѣто има лососи, тамъ трѣба да се хвърлятъ мрѣжи, все едно въ Темза ли или въ Тея;

но тѣ не винаги сж въ употребленіе, лососѣтъ не ни трѣба всѣки день я.

Азъ искахъ да кажа: „Има това е Темза?“ — но рѣшихъ да останя по-добрѣ своето очудване за себе си и, като обърнахъ смаени очи къмъ изтокъ, отново се загледахъ въ моста и въ брѣговетѣ на лондонската рѣка. И панстипа, имаше па какво да се очудвамъ! Макаръ на рѣката пакъ да имаше мостъ, а на брѣга кжща, — но какъ всичко наоколо бѣ се измѣнило отъ снощи пасамъ! Нѣмаше вече нито сапунени фабрики съ тѣхнитѣ кумини, които бѣлваха димъ, нито фабрики за машини, нито оловени заводи; и западниятъ вѣтъръ откъмъ Тонкрофтъ не носѣше пито тракане, нито гърмелъ... Ами мостътъ! Може нѣкога да съмъ мечталъ за такъвъ мостъ, но никога азъ не съмъ виждалъ нѣщо подобно; — дори Ponte Vecchio въ Флоренция не би могълъ да се сравни съ него. Удивително здравитѣ каменни арки, масивността на които пе прѣчеше за изящността на формитѣ, бѣха достатъчно високи, за да пропускатъ свободно рѣчнитѣ кораби отъ разна голѣмина. На парапета се виждаха чудни, красиви постройки, които азъ сѣмѣнахъ за дюкени или палатки, украсени съ остри върхове и вѣтропоказатели. Камънитѣ бѣха поизбѣлѣли, но по тѣхъ нѣмаше пито слѣда отъ оня безобразенъ пушекъ, който съмъ привикналъ да виждамъ на всѣко лондонско здание година слѣдъ неговото построяване. Съ една дума, споредъ мене, чудесенъ мостъ!

Подкарътъ забѣлѣжи моя очуденъ, възхитенъ погледъ и продума, сѣканъ въ отговоръ на моитѣ мисли:

— Да, мостътъ е красивъ, пали? Даже мостонитѣ нагорѣ по течението едвали сж по-изящни

отъ него, макаръ да сж по-малки, а мостоветѣ по течението едва ли сж по-величествени и стройни.

Неволно се изтрѣгна отъ устата ми въпросътъ:

— Колко годишенъ е?

— О, той не е много старъ, — каза лодкарътъ, — той бѣ построенъ или, по-вѣрно, откритъ въ 2003 година. По-рано на неговото мѣсто имаше единъ простъ дървенъ мостъ.

Това число ми завърза устата тъй силно, сѣкашъ че ги заключиха съ куфъръ; азъ почувствувахъ, че се е случило нѣщо необяснимо, и се бояхъ да не се объркамъ съвършено въ купъ отъ зададени въпроси и заплетени отговори, ако заприказвамъ. Азъ се помжчихъ да приема равнодушенъ изгледъ и почнахъ безгрижно да гледамъ брѣговетѣ на рѣката, които можахъ да виждамъ до моста и малко по-нагорѣ, по цѣлата страна на сапуненитѣ фабрики. По двѣтѣ страни на рѣката, малко отстъпвайки отъ водата, се простираха прѣхубавички, нисички, мѣнички кжшици; по вечето отъ тѣхъ бѣха построени отъ червени тухли, покрити съ керемиди, и имаха много приятенъ изгледъ: сѣкашъ животътъ имъ бѣ тѣсно свързанъ съ живота на тѣхнитѣ обитатели. Прѣдъ тѣхъ се разстилаше една безкрайна градина, която се спущаше направо къмъ водата; въ нея разкошно цвѣтѣха цвѣтя, и тѣхното чудесно лѣтно благоухание се носѣше по водата. Задъ кжшитѣ азъ виждахъ високи дървета, а надолу по течението извивкитѣ на рѣката приличаха на езера съ гористи брѣгове, — тъй гжсто растѣха дърветата; и азъ казахъ високо, но сѣкашъ на себе си:

— Колко е хубаво! Харесва ми се, дѣто задъ Бърнъ-Елмсъ нѣма постройки.

Но щомъ тѣзи думи се изплѣзнаха отъ езика ми, мене ме досрамя за тѣхъ, а моятъ спятникъ ме погледна полуусмихнатъ, смисълътъ на което стори ми се, че разбрахъ; за да скрия смущението си, азъ му казахъ:

— Моля ви се, изкарайте ме на брѣга; ще ми се да закуся.

Той кимна съ глава, съ едно силно движение обърна лодката, и съ три размаха пий бѣхме пакъ въ пристанището. Той изкогна отъ лодката. Азъ го послѣдвахъ и не се очудихъ много, като видѣхъ, че той очаква нѣщо, — разбира се, неизбѣжната монета, която обикновено се пада на другаря-гражданинъ зарадъ услугата му. Азъ бръкнахъ въ джеба си и казахъ: „Колко?“ — но все пакъ съ неловко чувство, като мислѣхъ, да не би паритѣ да ги прѣдлагамъ на джентлменъ.

Лицето му изрази очудване, и той каза:

— Колко ли? Не разбирамъ добръ, какво ме питате. Да не би, колко врѣме ще трае приливътъ? Ако е така, то ей-сегичка трѣба да се започне отливътъ.

Азъ се изчервихъ и отговорихъ съ запъване:

— Моля ви се, не се докачайте; азъ не искамъ да ви обида; но колко трѣба да ви заплатя? Азъ съмъ чужденецъ, както виждате, и не познавамъ нито обичаитѣ, нито паритѣ ви.

Азъ извадихъ една пълна шепа пари отъ джеба си, както се прави въ чужда страна. Тука азъ видѣхъ, че среброто се е окислило и по цвѣтъ приличаше на плоча отъ гранитъ.

Прилеждане, че той още се очудва, но никакъ не се докачехъ, — и съ любопитство разглеждаше монетитѣ. Азъ си помислихъ: въ края на крайщата той все ще да е простъ лодкарь и навѣрно

сега прѣсмѣта, колко да вземе. Нагледъ той бѣше такъвъ харенъ момъкъ, шото азъ не бихъ пожалилъ да му дамъ нѣщо повечко. Идваше ми даже на умъ да го взема на единъ-два дена за водачъ, — такова разумно лице имаше той.

Но въ това врѣме новиятъ ми приятель каза замислено:

— Струва ми се, че се сѣщамъ, какво искате да кажете. Вий мислите, че съмъ ви услужилъ и че затова сте длъжни да ми дадете нѣщо, което азъ отъ своя страна не бихъ ималъ право да направя за съсѣда си, белки съ изключение на нѣкоя особна услуга отъ негова страна. Азъ съмъ почуввалъ нѣщо за това, но извинявайте, ако ви кажа че намъ този обичай се вижда много тежъкъ и неудобенъ, и ний даже не бихме знаели, какъ да го изгълняваме. Както виждате, моето занятие е да карамъ лодката, щомъ нѣкой желае да се повози по рѣката, и азъ бихъ направилъ това за всѣкиго, така че би било смѣшно отъ моя страна да вземамъ нѣщо за това. Сетнѣ, ако единъ ми дадѣше нѣщо, то сжщо би почнали да ми даватъ втори, трети и тѣй нататъкъ, и надявамъ се, нѣма да го смѣтните за глупость, ако ви кажа, че азъ рѣшително не бихъ знаелъ, кждѣ да дѣна такава маса приятелски подаръци.

И той се засмѣ съ високъ гласъ и весело, сѣкашъ мисълта за получаване на заплата му се виждаше много забавителна, така че, въпрѣки здравия му изгледъ, азъ се усъмнихъ въ неговия разсждѣкъ и не можехъ да не се порадвамъ на своето изкуство да плавамъ, тѣй като ний се намирахме много близо до дълбокия и бързъ потокъ. Но той се държеше съвсѣмъ не като лудъ.

— Що се отнася до вашитѣ монети, тѣ сж любопитни, макаръ и да не сж много стари; струва ми се, че всички сж отъ врѣмето на кралица Виктория; вий би могли да ги дадете въ нѣкой не твърдѣ богатъ музей. Въ нашия музей има много такива монети; освѣнъ това, има твърдѣ много и по-стари, много красиви монети, докато монетитѣ отъ XIX вѣкъ сж грозни, — нали? Имаме една монета отъ врѣмето на царъ Едуардъ III; кралятъ е на единъ корабъ, а наоколо му малки леопарди и бѣла лилия, много фина работа; трѣба да ви кажа, — продължи той съ лека усмивка, — че азъ обичамъ да работя съ злато и скъпоцѣнни метали, — ей-тази тока е мое издѣлие.

Безъ съмнѣние, азъ съмъ ималъ донѣйдѣ плахъ изгледъ подъ влиянието на моитѣ съмнѣния относительно здравето му. Той изведнѣжъ промѣни разговора и каза съ приятелски тонъ:

— Но азъ виждамъ, че съмъ ви уморилъ, и искамъ извинение. По много признаци разбирамъ, че сте чужденецъ и идвате, види се, отъ страна, която никакъ не прилича на Англия; затова, вмѣсто да ви отрупвамъ изведнѣжъ съ разни свѣденія за нашата страна, по-добрѣ ще бжде да ви опознавая съ нея малко по-малко. Освѣнъ това, ще го имамъ за голѣма любезность отъ ваша страна, ако ми позволите да бжда вашъ проводникъ въ този новъ за васъ свѣтъ, щомъ азъ прѣвъ съмъ се одучилъ на пѣтя ви. Много ще ме задължите съ това, макаръ наистина всѣки може да ви поочува за подачъ, и мнозина много по-добрѣ отъ мене.

Но, той съвсѣмъ не миришеше на Кони-Хъчъ*). При този азъ ясно бихъ могълъ да се отърва отъ

* Конница бѣше до Лондонъ.

него, ако той дѣйствително излѣзеше лудъ, и затова отговорихъ :

— Това прѣдложение е много любезно отъ ваша страна, но неудобно ще ми бѣде да го приема, ако — азъ искахъ да кажа : ако не позволите да ви запламя както трѣба, — но, като се бояхъ да не прѣдизвикамъ пакъ Кони-Хъчъ, измѣнихъ края на фразата. — Боя се, че ще ви откъсна отъ вашата работа или развлечение.

— О, — каза той, — моля ви се, не се безпокойте, това ще ми даде просто случай да услужа на единъ мой приятелъ, комуто се ще да поработи тукъ вмѣсто мене. Той е йоркширски тъкачъ и се е поуморилъ както отъ своя стапъ, така и отъ математиката си, — все работа на затворено, както виждате. Та той ме помоли да му дамъ нѣкаква работа на открито. Ако мислите, че мога да ви бѣда полезенъ, то, моля ви се, вземете ме за водачъ, — и той прибави : — Наистина, азъ обѣщахъ да ида по коситѣа при едни близки приятели, но има недѣля дотогазъ, пъкъ знаете ли що — и вий можете да дойдете съ мене ; ще се запознаете съ прѣкрасни хора и ще видите, какъ живѣятъ въ Оксфордското графство. Ако искате хубавичко да изучите нашата страна, вий мжно ще намѣрите по-добъръ случай.

Азъ смѣтпахъ за свой дългъ да му поблагодаря, каквото ще и да става.

А той весело добави :

— Отлично, значи, рѣшено е. Азъ ще викна ей-сега моя приятелъ, и той живѣе на хотела, като васъ, и ако още не е станалъ, то трѣба да стане, утрото е тъй слънчево и ясно.

Съ тия думи той извади отъ коланя си единъ сребъренъ рогъ, взе двѣ-три остри, но приятни

вотн, и веднага отъ кжцата, която се намираше на мѣстото на прѣдишното мое жилище, къмъ насъ се запжти други младежъ. Той нѣмаше нито здравия изгледъ, нито якото тѣлосложение на моя приятель-лодкаръ; бѣ малко нѣщо блѣденъ, съ възчервенакава коса и не толкова строенъ, но изразътъ на лицето му бѣ сжщо тъй щастливъ и дружелюбенъ, както и на неговия приятель. Когато той усмихнатъ дойде при насъ, азъ съ удоволствие видѣхъ, че трѣба да се откажа отъ моята теория за „Кони-Хъчъ“ относительно лодкаря, тъй като двамина луди не би могли да се държатъ

Дикъ вовѣ своя приятель Бобъ.

помежду си тъй, както тѣ се държаха, прѣдъ единъ старъ човекъ. Неговото облѣкло бѣ отъ сжщата материя, както и на първия, но и малко по-весела, цвѣта му бѣ свѣтло-зелена, съ златенъ шевъ на краищата, и козаницъ му отъ тъкано сребро.

Той много нѣжливо ме поздрави и, като кимна на своя приятель, каза:

— Е, Дикъ, какво има тази сутрина? Ще се залавямъ ли днеска за моята или, по-вѣрно, за твоята работа? Сънувахъ, че ловихме риба на рѣката.

— Ти ще заемешъ днеска моето мѣсто, Бобъ, — каза моятъ лодкаръ, — пъкъ ако намѣришъ, че е много тежко за тебе, ще те смѣни Джорджъ Брайтлингъ, и той търси работа и живѣе тука наблизо. Ето единъ чужденецъ, който иска да ми достави удоволствието да ме вземе за водачъ, за да се опознае съ нашата страна; ти ще разберешъ, че азъ нѣма да изпусна такъвъ единъ случай; затова още сега се залавяй на работа. И безъ това азъ скоро щѣхъ да ти я отстъпя, тъй като подиръ пѣколко дни трѣбаше да ида по коситба.

Новодошлиятъ почна радостно да търка ржцѣ и, като се обърна къмъ мене, каза ми приятелски:

— Вий двама съ Дика трѣба да бждете доволни, харенъ день ви чака, както и мене. Но хубаво ще направите, ако дойдете съ мене и похапните нѣщо, защото вижъ че сетнѣ така се увлечете, щото ще забравите за ядене. Вий навѣрно сте стигнали въ хотела вчера, когато азъ вече съмъ спѣлъ?

Азъ кимнахъ съ глава, като не искахъ да влизамъ въ дълги и широки обяснения, които все едно за нищо нѣмаше да послужатъ и въ които, право да си кажа, самиятъ азъ почнахъ да се съмнявамъ. И тримата ний се запжтихме къмъ хотела.

III.

Хотелътъ и закуската въ него.

Азъ останахъ малко надирѣ отъ тѣхъ, за да погледна кжщата, която, както ви казахъ, се издигаше на мѣстото, дѣто по-рано се намиралъ естествениятъ храмъ.

Тя бѣ едно дълго здание, обърнато къмъ улицата съ задната си стѣна, съ продълговати, стиснати почти до земята прозорци. То бѣ красиво построено отъ червени тухли съ тенекиенъ покривъ, а високо надъ прозорцитѣ му се простираха релефни фигури отъ горена глина, много добри напрокиски и отличаващи се съ сила и опредѣленостъ, които азъ никога не забѣлѣзвахъ по-рано въ най-новата скулптура. Азъ отведнѣжъ познахъ, кавака бѣ сюжетътъ на тѣзи скулптурни изображения, тъй като той ми бѣ добръ извѣстенъ.

Но на всичко това азъ можахъ да посветя не повече отъ минута, тъй като ний вече се намирахме въ една зала съ подъ отъ мраморна мозаика и съ високъ таванъ отъ греди. Отъ другата страна на кжщата нѣмаше прозорци, но въ стаята имаша ниски сводови арки, задъ които се намираше градината; стѣната надъ тѣхъ бѣше украсена съ фрески, (споредъ мене) и сюжетитѣ на които бѣха еднакви съ скулптурнитѣ изображения на външната стѣна; тукъ всичко бѣ много красиво и отъ много якъ материалъ, и макаръ външното да не бѣ особено голѣмо (може би, малко по-малко отъ Grosby Hall), то даваше онова бодро чувство на просторъ и спокойствие, което винаги имаша на душата човѣкъ хубавата архитектура, стига той не отиде отъ нея.

Въ тази прѣлестна стая, която, както се научихъ, била залата на хотела, шетаха насамъ-нататъкъ три млади жени. Тѣй като тѣ бѣха първитѣ сжщества отъ женски полъ, които азъ видѣхъ въ тази пълна съ събития сутрина, то се разбира, че азъ много внимателно ги изгледахъ и намѣрихъ въ края на краищата, че тѣ сж сжщо тѣй хубави, както градинитѣ, архитектурата и прѣдставителитѣ на мъжкия полъ. Цѣо се отнася до облѣклото имъ, на което, то се знае, сжщо обърнахъ внимание, то азъ бихъ казалъ, че тѣ бѣха красиво наметнати, огнати съ дрехитѣ си, а не служеха за закачане на модни стоки; че тѣ бѣха облѣчени както подобава на жени, а не опнати като кресла, както много дами въ днешно врѣме. Накъсо казано, тѣхното облѣкло бѣ нѣщо сръдно между стария класически костюмъ и най-простото облѣкло въ четирнайсетия вѣкъ, макаръ и да не бѣ тѣхно подражание: платътъ бѣ свѣтълъ и лекъ, както се слѣдваше по сезона. Колкото до самитѣ жени, тѣ имаха такъвъ добъръ и щастливъ изразъ на лицето, такова стройно и красиво тѣлосложение, такъвъ здравъ и силенъ изгледъ, щото бѣ приятно да ги гледашъ. Всички тѣ бѣха поне хубавички, а едната отъ тѣхъ съ правилни и красиви черти на лицето. Тѣ веднага дойдоха весело при насъ, безъ ни най-малко да се стараятъ да си придадътъ смутенъ изгледъ, и тритѣ ми стиснаха ръката, сѣкашъ бѣхъ тѣхенъ приятель, който току-що се връща отъ далеченъ пътъ; но азъ не можехъ да не забѣлѣжа, че тѣ въпросително ми изгледаха облѣклото: азъ бѣхъ облѣченъ съ дрехитѣ, съ които ме завари прѣдвечерието, а пъкъ конте никога не съмъ билъ.

Една-две думи отъ страна на Роберта тъкача, и ги ни уловиха за ржцѣтъ и ги заведоха при масата, въ най-хубавия кѣтъ на залата, дѣто ги бѣ приготвена закуска, а когато седнахме, едната отъ тѣхъ изкокна и скоро се върна съ голѣма купа отъ рози по изгледъ и по качество много различни отъ произвежданитѣ въ Хамерсмитъ, но много прилични на розитѣ отъ нѣкоя стара селска градина. Сетѣтъ тя се завтече въ буфета и скоро се върна съ една много изящна ваза; сложи въ нея цвѣтитѣ и украси съ тѣхъ нашата трапеза. Прѣдъ една отъ тѣхъ, която сжщо бѣ излѣзла, се откри една съ огромно зѣлено листо, напълнено съ неколкокъ узрѣли ягоди, седна при масата и каза: „Ето, най-сетѣтъ! Азъ мислихъ за тѣхъ тази сутринъ прѣди да стана; но видѣхъ чужденеца въ вечерна подка, Дикъ, и съвсѣмъ ги забравихъ, така че прѣстѣтъ ме изпрѣвариха. При все това, нѣкои отъ останалитѣ сж много хубави, и по-хубави отъ нѣкои не ще намѣрите въ Хамерсмитъ тази сутринъ.“

Робертъ я помилва приятелски по главата, и тогѣвъ почнахме нашата закуска, която бѣ твърдѣ приготвена, но много добрѣ приготвена и съ голѣмъ вкусъ сложена на трапезата. Особно хубавъ бѣ хлѣбътъ; нѣколко сорта имаше отъ него: като черенъ отъ грубия, черенъ селски хлѣбъ, който нѣмаше много обичамъ, и свършишъ съ тънкия бѣлий като пржчка пшениченъ хлѣбъ, цѣлъ отъ вода, приличенъ на който съмъ ялъ въ Туринъ.

Но когато сложихъ въ устата си първия късче отъ черния ми вниманието единъ издѣланъ съ черни букви надписъ на дъска въ една рамка, особено дъскитѣ, които въ Оксфордската зала се наричатъ „почетна дъска“; познатото название въ

надписа ме застави да го прочета цѣлия. Той гласѣше:

„Гости и съседи, на мѣстото на този хотелъ едно врѣме се намиране читалнята на Хамерсмитскиятъ социалисти. Пийнете една чашка въ тяхна паметъ. Май 1962 г.“

Мжчно мога да ви кажа, какво азъ почувствувахъ, когато прочетохъ тия думи; мисля, че вълнението се е отразило и на лицето ми, тъй като двамата мои приятели съ любопитство ме изгледаха, и за кратко врѣме се въдвори мълчание помежду имъ.

Сетнѣ тъкачътъ, който не бѣ такъвъ свѣтски човѣкъ като лодкаря, ме попита малко грубичко:

— Гостенино, ний не знаемъ, какъ ви казватъ: мога ли да ви попитамъ за името ви?

— Защо не? — казахъ азъ, — но азъ самъ започвамъ да се съмнявамъ въ името си; наричайте ме Гестъ*), това е фамилията ми, и прибавете при това Уйлямъ.

Дикъ ласкаво ми кимна съ глава; но сѣнката на безпокойствие прѣмина по лицето на тъкача и той каза:

— Надявамъ се, че ще ме простите за моитѣ въпроси; ще ли ми кажете, отдѣ сте? Азъ имамъ сериозни основания да се интересувамъ отъ това поради литературни причини.

Дикъ забѣлѣзано го бутна съ крака си подъ масата, но той никакъ не се смути и съ нетърпение очакваше моя отговоръ. Азъ насмалко щѣхъ да се измамя да кажа: „отъ Хамерсмитъ“, но ми мина прѣзъ ума, въ каква ли бърканица на всевъзможни недоразумения ще ни въвлече този отговоръ, и, слѣдъ като помълчахъ малко, за да из-

*) Гостенинъ.

много и висока лъжа, която да отговаря на обстоя-
телствата и въ която да има частъ отъ истина,
която е вярна;

Виждала, че отдавна не съмъ билъ въ Ев-
ропа, така че всичко ми се вижда много странно;
много съмъ се родилъ и расълъ около Едингската
река, алачи, около Уолземстоу и Уудфортъ.

Хубавичко мѣсто, — намѣси се Дикъ, —
много хубаво мѣсто, особно сега, когато дърве-
тата пакъ порастнаха слѣдъ голѣмото събаряне
на лѣтоветъ въ 1955 година.

Непоправимиятъ тъкачъ каза: „Драгий съсѣде,
кой като ний отдавна вече познавате тази гора,
дали можете ли ми каза, дали е вѣрно, че въ
този лѣтоветния вѣкъ дърветата ги подрѣзвали?“

Тогава въпросъ докосна моята страсть къмъ ар-
хитектурата и естествена история, и азъ се уловихъ
въ припаята, безъ вече да му мисля, дѣ съмъ и
където съмъ. Азъ почнахъ да разправамъ, а едно
отъ момичетата, най-хубавото, което разхвърляше
много червени клони и други миризливи трѣви,
се приближи, за да послуша, и се спрѣ отзадъ ми,
като сложи на рамото ми ръката си, въ която
държеше растение, извѣстно подъ името матичина;
този сладъкъ мирисъ възбуди въ мене
споменъ за раннитѣ дни на моето дѣтинство въ
Уудфортската градина съ голѣмитѣ сини сливи,
които растѣха до стѣната надъ една пжтека, об-
градени съ миризлива трѣва, — една позната всѣ-
кому асоциация на впечатления.

Видяхъ и въкохъ. „Когато бѣхъ момче, и много
често си спомнямъ тона, съ изключение само на малко
флорно оръдие кжницата на кралица Елисавета и
отъ нея. Исконитѣ Буки, цѣлата гора се състоеше отъ
много буюки, размѣсени съ гжсти иглолистни.

Но когато Лондонската корпорация я пое въ своитѣ ржцѣ, прѣди двацѣтѣ и петъ години, подстригването, което бѣ едно отъ старитѣ общински права, се прѣкрати, и дърветата бѣха оставени да растатъ на свобода. Но сега отъ много години вече азъ не съмъ виждалъ гората, съ изключение само на веднѣжъ, когато съ другари ходихъ на разходка въ Високитѣ Буки. Тогава азъ бѣхъ неприятно поразенъ, като видѣхъ, че тамъ всичко се е застроило и измѣнило. И за мене е една приятна новина, дѣто постройкитѣ сж сирѣни, както казвате, и дърветата сж пакъ порасли, — само че знаете ли . . .

Но тукъ азъ изведъжъ си спомнихъ годината, която Дикъ спомена, и се сирѣхъ, малко пѣщо смутенъ. Любознателниятъ тъкачъ не забѣлѣза моето смущение и каза набързи, сѣкашъ самъ съзнавайки, че нарушава правилата на добрия тонъ: „Моля ви се, на колко сте години?“

Дикъ и хубавичкото момиче се изкискаха, извинявайки, тъй да се каже, поведението на Роберта съ неговата ексцентричностъ, и Дикъ каза засмѣно:

— Млъкни, Бобъ; не е вѣжливо да се разпитватъ така гоститѣ. Твоитѣ учени занятия тѣ изхабяватъ. Ти ми напомняшъ недозрѣлитѣ радикали въ калпавитѣ стари романи, които, както казватъ авторитѣ имъ, се мжчили да прѣмахнатъ всички добри манери въ диреңето си на утилитарни знания. Истина, азъ почвамъ да мисля, че ти толкова си набѣкалъ главата съ математика и всички тия стари идиотски книги по политическа икономия (ха, ха), че просто си забравилъ, какъ да се държишъ. Дѣйствително, врѣме е вече да

прѣсентъ въздухъ, за да издухашъ паед-
••••• отъ мозъка си.

Гавричътъ добродушно се разсмѣ, а момичето
••••• до него, помилва го по бузата и каза:
Горкото момче! то така се родило“.

Азъ бѣхъ малко нѣщо смутенъ, но сжщо се
••••• донѣйдѣ за компания, донѣйде отъ удо-
•••••, което изпитвахъ всрѣдъ това безметежно
••••• и добро настроение; и прѣди Робертъ да
••••• да се извини, азъ казахъ:

На вакуска.

Но, съсѣди (и азъ подхвапахъ тази дума),
••••• не отбѣгвамъ да отговоря на въ-
•••••, когато мога да сторя това. Разпитвайте ме
•••••; това ще ми достави удоволствие. Ако
•••••, азъ ще ви разправа всичко, що зная за
••••• гора, дѣто съмъ ходилъ още въ дѣ-
••••• си. Що се отнася до годинитѣ ми, азъ
••••• прѣдъ прекрасна дама я, както виждате, та защо

тогава да ви ги не кажа? Скоро ще навърша петдесет и шеста.

Въпреки токущо държаната му лекция за добритѣ манери, тъкачътъ не можа да си сдържи очудването, а на другитѣ неговата наивностъ се показва толкова забавна, щото смѣхътъ трепна на лицето имъ, макаръ отъ вѣжливостъ тѣ се мъчеха да се сдържатъ; азъ погледахъ смутено ту него, ту тѣхъ, и най-сетнѣ рекохъ:

— Кажете ми, моля ви се, какво има? Знаете ли, менѣ ми се ще да се поука отъ васъ. Моля ви, не се смѣйте, но ми кажете, какво има?

Товага тѣ се разсмѣха, и азъ се присъединихъ къмъ тѣхъ по казанитѣ причини. Най-сетнѣ хубавичката жена каза нѣжно:

— Горкото момче е май възгубичко! Но, видите ли, азъ мога да ви кажа, какво си е помислилъ той: нему му се струва, че по вънкашностъ вий изглеждате по-старъ отъ годинитѣ си. Но нѣма що да се очудвате тука, тъй като вий сте пжтникъ и навѣрно идвате отъ нѣкоя страна, дѣто социалнитѣ условия на живота сж още много лоши. Често чуваме да казватъ, и то съ пълно право, че който живѣе между нещастни хора, устарява много рано. Казватъ сжщо, че южна Англия я бива за дълго спазване на младостта. — Тя се изчерви и каза: „Колко години ми давате на мене?“

— Колко ли?—отговорихъ азъ,—чувалъ съмъ, че на жената трѣба да се даватъ толкова години, колкото изглежда по вънкашностъ, и затова, като не желая, нито да ви лаская, нито да ви обида, азъ бихъ казалъ, че сте на двацетъ години.

Тя весело се разсмѣ и каза:

— Ехъ, сега съмъ наказана зарадъ комплиментъ, който си изпросихъ, тъй като трѣба да ви

кажа истината: азъ съмъ на четирсетъ и двѣ години.

Азъ очудено я изгледахъ и пакъ чухъ нейния музикаленъ смѣхъ, но колкото и да се вглеждахъ въ нея, азъ не можахъ да намѣря нито една бръчка на лицето ѝ; брадичката ѝ бѣше гладка като слонова костъ, бузитѣ ѝ пълни, валчести и устнитѣ алени като триндафилитѣ, които тя донесе; нейнитѣ прѣкрасни ржцѣ, запършени за работене, бѣха силни и съ безукорна форма, като почнешъ отъ рамото и свършишъ съ китката. Тя се поизчерви подъ моя погледъ, макаръ да ме смѣтна за осемдесетгодишенъ старецъ. За да туря край на това, азъ рекохъ:

— Виждате, че старата пословица се оправдава, и азъ не трѣбаше да ви давамъ поводъ да отговаряте на нескроменъ въпросъ.

Тя пакъ се засмѣ и рече:

— Е, момчета, стари и млади, азъ трѣба сега да се заловя на работа. Имаме тука една работа, и ми се ще да я завърша по-скоро, тъй като вчера започнахъ да чета една интересна, стара книга и искамъ да продължа прочита ѝ тази сутрина; и така, до виждане засега.

Тя ни махна съ ржка и тръгна съ лека походка къмъ другата страна на залата, отнасяйки съ себе си, както казва Скотъ, и частъ отъ слънцето отъ нашата трапеза.

Когато тя излѣзе, Дикъ каза:

— Не искате ли сега вий да зададете единъ-два въпроса на нашия приятель? Вашъ е редътъ.

— Много ще ми е драго да отговоря, — продума тъкачътъ.

— Моитѣ въпроси, съръ, — казахъ азъ, — нѣма да бждатъ много мъчни; чувамъ, че сте тъ-

качъ, и ми се ще да ви разпитамъ за този занаятъ, тъй като се интересувамъ или, по-вѣрно, интересувалъ съмъ се отъ него.

— О, — отговори той, — страхъ ме е, че въ това отношение не мога да ви бжда много полезенъ. Азъ се занимавамъ само съ чисто механическо тъкане, и въ това отношение не съмъ по вече отъ единъ простъ занаятчия, не като Дика Освѣтъ съ тъкане, азъ се занимавамъ малко нѣщо съ печатане на машина и пиша самъ, но азъ малко познавамъ изящното печатане; прочемъ, машинното печатане почна да отпада, заедно съ изчезване ужасната болестъ на книгописането, така че азъ заловихъ други занятия, къмъ които имамъ наклонность, и почнахъ да изучавамъ математиката; азъ пиша сжщо единъ видъ антикварна книга за мирната и приватната, тъй да се каже история на края на деветнайсетия вѣкъ, по-скоро за да дамъ картина на страната до началото на междоусобията, отколкото за нѣщо друго. Ето защо ви разпитвахъ за Епингската гора. Да ви се призна, вий ме очудихте, макаръ свѣденията, които ми дадохте, да сж много интересни. Други нѣкой пжтъ, когато го нѣма Дика, надявамъ се да поговоримъ подробно по това. Зная, че той мисли за книгоѣдецъ и ме прѣзира, задѣто ржцѣтъ ми не сж достатъчно изкусни. Но отъ това, щомъ съмъ челъ по литературата на деветнайсетия вѣкъ (а пжкъ доста съмъ челъ), менѣ ми е съвършено ясно, че това е единъ видъ отмъщение, задѣто тогава хората сж имали грубостта да прѣзиратъ всѣкиго, който е можелъ да си служи с ржцѣтъ. Но, Дикъ, старий ми другарю, не quâ nimis. Не го прѣкалявай.

— О, — каза Дикъ, — нима азъ не съмъ достатъчно добъръ? Нима азъ не съмъ най-спизходителния човѣкъ на свѣта? Азъ винаги съмъ доволенъ, съ условие наистина, да не ме каратъ да уча математика или вашата нова наука за естетиката, а да ме оставятъ да се занимавамъ съ практическа естетика, съ моето злато и стомана, съ духалото и съ мъничкото си хубаво чукче. Но то че иде другъ единъ любителъ на въпроси, другъ гостенинъ. Е, Бобъ, ти трѣбва да ми напомнешъ на го защита.

— Ела тука, Бофинъ, — викна той, слѣдъ като помълча малко, — тука сме ний, стига да сме ти нужни!

Азъ погледнахъ прѣзъ рамо и въ слънчевата гилдия, която изпълняше залата, видѣхъ нѣкакви блѣсъкъ и сияние. Тогава азъ се обърнахъ и можехъ свободно да се люблювамъ на чудесната фигура на единъ човѣкъ, който бавно се движеше по улицата; облѣклото му бѣ толкова затъкано съ много, разкошно и изящно въ сжщото врѣме, щото галеричевитѣ лжчи се отражаваха по него, като по чиста ризница. Високъ, съ тъмна коса, той бѣше поразително красивъ; лицето му имаше сжщо такъвъ добъръ изразъ, както и на другитѣ, но съ високомѣренъ донѣкждѣ изгледъ, какъвто много чистата красота обикновено придава и на мъжетѣ, и на женитѣ. Той се приближи и съ усмивка седна при нашата маса, като изтегна дългитѣ си крака и прѣхвърли ржка върху облѣгалото на стола съ една спокойна грация, безъ никаква афектираностъ, която винаги обладаватъ високитѣ и стройнитѣ хора. Той бѣ въ пълния разцвѣтъ на живота си, но въ такъ, имаше изгледъ на щастливо дѣте, което

токущо е получило нова играчка. Той привѣтливо ми се поклони и каза:

— Виждамъ, че вий сте оня гостенинъ, за когото Ана токущо ми разправи; пристигнали сте отъ нѣкоя далечна страна и не знаете нищо, нито за насъ, нито за нашитѣ наредби. Осмѣлявамъ се да мисля, че не ще се откажете да ми отговорите на нѣкои въпроси, тъй като, видите ли . . .

Но тука Дикъ го прикжсна:

— Не, моля ти се, Бофинъ, остави го засега на мѣра. Нали искашъ да бжде приятно и добрѣ на нашия гостенинъ. А какъ може да бжде така, ако го отрупашъ съ всевъзможни въпроси, когато той самъ е поразенъ отъ обичаитѣ и хората, при които е изпадналъ? Не, не, азъ искамъ да го заведа тамъ, дѣто той самъ да задава въпроси и да получава отговори: при моя прадѣдо въ Блумсбери; вѣрвамъ, че никой нѣма да има нѣщо противъ това. И така, вмѣсто да ни дотегвашъ, по-добрѣ ще направишъ, ако идешъ при Джемсъ Алень и докарашъ една кола, тъй като азъ самъ искамъ да го закарамъ; кажи, моля ти се, на Джемса да ми даде стария Сивчо, тъй като азъ много по-добрѣ управлявамъ лодка отколкото конь. Хайде, по-скоро, старий приятелю, и не се отчайвай, — нашиятъ гостенинъ ще се опази за тебе и за твоитѣ разкази.

Азъ съ изумление погледнахъ Дика, тъй като се очудихъ, дѣто може съ такова нагледъ важно лице да се отнася тъй фамилиарно, за да не кажа безцеремонно; азъ бѣхъ увѣренъ, че този г. Бофинъ, въпрѣки фамилиното му име, което ми бѣ добрѣ познато отъ Дикенса, е най-малко сенаторъ на този страненъ народъ. При все това, той стана и рече: „Добрѣ, старий друже, както ти искашъ; днеска азъ нѣмамъ работа, и макаръ (съ снизхо-

дителенъ поклонъ къмъ мене) трѣба да се откажа отъ удоволствието да поговоря съ нашия ученъ гостенинъ, но азъ сжщо мисля, че трѣба по-скоро да се срѣкне съ твоя почтенъ роднина. При това, може би той ще бжде повече въ състояние да отговаря на моитѣ въпроси, когато получи отговоръ на своитѣ“. Съ тия думи той се обърна и излѣзе отъ залата.

Когато отмина доста надалече, азъ казахъ:

— Не ще ли бжде нескромно да попитамъ, кой е този Бофинъ? — Неговото име ми напомня много приятнитѣ часове, когато съмъ челъ Дикенса.

Дикъ се засмѣ.

— Да, да, — рече той, — и намъ сжщо. Неговото сжщинско име, разбира се, не е Бофинъ, а Хенри Джонсонъ, но ний го наричаме Бофинъ на шега, донѣйдѣ защото той е метачъ, донѣйдѣ защото се облича много контешки и се гизди съ толкова злато, сѣкашъ е нѣкакъвъ срѣднѣвѣковенъ баронъ. Негова работа, щомъ това му се харесва! Но, видите ли, ний сме негови близки приятели, и затова можемъ да се пошегуваме съ него.

Азъ си прѣхапахъ езика извѣстно врѣме, а Дикъ продължи:

— Той е отличенъ момъкъ, и вий навѣрно ще го обикните, ала има той една слабостъ — губи си врѣмето да пише старомодни романи и много се гордѣе, задѣто ималъ правдивъ мѣстенъ колоритъ, както той го казва; а тѣй като той мисли, че сте пристигнали отъ нѣкой затѣнтенъ кѣтъ на земното кжлобо, дѣто народътъ е несчастенъ, и затова сте интересенъ за романиститѣ, той смѣта да ви използва за нѣкои свѣдения. О, тука той нѣма да се смили надъ васъ! Прѣдупрѣждавамъ ви, да си го знайте.

— Е, Дикъ, — каза тъкачътъ съ недоволенъ тонъ, — азъ намирамъ, че романитѣ му сж много хубави.

— Разбира се, че ти така ще мислишъ, — каза Дикъ, — все сте отъ единъ долъ за дрѣнки. Математиката и антикварниятъ романъ си приличатъ. Но ето го, че пакъ иде.

И дѣйствително Златниятъ Метачъ ни повика отъ вратата на залата; ний станавме и излѣзохме прѣдъ входа, дѣто чакаше каляска, впрегната съ силенъ конь; не можахъ да не обърна внимание на тази каляска. Цвѣтътъ ѝ бѣ свѣтълъ, тя бѣ удобна и безъ оная отвратителна вулгарностъ, съ която се отличаваха каляскитѣ въ наше врѣме, особно тѣй нареченитѣ „елегантни каляски“. Ний се качихме на нея, Дикъ и азъ. Момичетата излѣзоха на вратата да ни изпратятъ и ни махнаха съ ржка на прощаване, тъкачътъ любезно ни кимна съ глава, метачътъ се поклони съ грацията на трубадуръ. Дикъ дръпна юздитѣ и ний потеглихме.

IV.

Пазарьтъ.

Ний оставихме ржката и скоро излѣзохме на голѣмия пжтъ, който прѣсича Хамерсмитъ. Но азъ едвали бихъ могълъ да узная, дѣ се намираме, ако не знаехъ, че идваме откъмъ ржката; Кралската улица вече я нѣмаме, и пжтътъ минаваше прѣзъ огрѣти отъ слънцето ливади и полета, различни повече на градини. Крикъ*), който ний трѣбаше да прѣсичаме, бѣ освободенъ най-сетнѣ отъ водосточнитѣ тржби, и, като минавахме по

*) Притокъ на Темза.

единъ красивъ мостъ, ний виждахме Чистата, надигнала се отъ прилива вода, съ много весели марки отъ най-разнообразна форма. Наоколо бѣха наакацали кжщи, едни край пжтя, други край почетата, съ прѣлестни пжтечки до тѣхъ, и заградени съ гжсти градинки. Всички тѣ бѣха красиво построени отъ много солиденъ материалъ, но имаха селски изгледъ и приличаха на кжщи на заможни селени; много отъ тѣхъ бѣха отъ червени тухли, като крайбрѣжнитѣ кжщи, но повечето бѣха дървени и мазани, което въ съединение съ тѣхната

На пазари.

архитектура имъ придаваше сръднєвѣковєнъ изгледъ; и менѣ взє да ми се струва, че се намирамъ въ четирнайсетия вѣкъ; това чувство се увеличаваше още повече, благодарение костюма на минувачитѣ, въ облѣклото на които нѣмаше нищо „сѣврѣменно“. Почти всички бѣха гиздаво облѣчени, особно женитѣ, които бѣха толкова привлекателни и тѣй красиви, че азъ едвамъ се удържахъ

да не обърне вниманието на моя спътникъ върху това обстоятелство. Виждахъ понякога замислени лица, върху които лежеше печатътъ на едно особено благородство, но нито на едно не забѣлѣзахъ азъ ни сѣнка отъ скръбъ (а пъкъ доста много свѣтъ срѣскахме); всички бѣха весели и не се мъчеха да скриятъ своята веселостъ.

Менѣ ми се стори, че познавамъ Бродуей, по разположението на пѣтищата, които се събираха тамъ. По сѣвѣрната страна се намираха редица здания и дворци, ниски, но красиво построени и украсени съ различни орнаменти, което съставляваше рѣзкъ контрастъ съ безпретенциознитѣ къщици, разпрѣснати наоколо. Надъ тѣзи ниски здания се издигаха тенекияниятъ покривъ, колонитѣ и високитѣ стѣни на една огромна постройка съ чудесна, разкошна архитектура, за която мога да кажа само, че тя съединяваше въ себе си всичко добро отъ готическия стилъ на сѣверна Европа съ мавританския и византийския стилъ, макаръ и да не бѣ робско подражание нито на единъ отъ тѣхъ. Отъ другата, южната страна на пѣтя се издигаше едно осмогълно здание съ високъ покривъ, което напомняше малко нѣщо Баптистерията въ Флоренция, но само съ тази разлика, че бѣ заградено съ пристройка въ видъ на аркада или колонада; и то бѣ украсено съ разни видове орнаменти.

Всички тѣзи здания, внезапно изпъкнали отъ прѣдъ ни посрѣдъ прѣлестнитѣ полета, бѣха не само чудно хубави въ архитектурно отношение, но въ тѣхъ се чувствуваше освѣтъ това такъвъ избликъ на животъ, щото азъ изпаднахъ въ едно необикновено настроение; никога по-рано не съмъ изпитвалъ азъ нѣщо подобно. Насмалко щѣхъ да

се изсмѣя съ гласъ отъ радостъ. Съсѣдътъ ми сѣкашъ забѣлѣза това и ме гледаше съ умилно любопитство. Ний срѣцнахме цѣла върволица отъ талиги, на които седѣха здрави, красиви хора, мъже, жени и дѣца, всички въ свѣтли облѣкла. Но всѣка вѣроятностъ тѣ отиваха на пазаръ, тъй като талигитѣ имъ бѣха отрупани съ разни примамливи селски продукти.

— Нѣма нужда да питамъ, пазаръ ли е това, — попитахъ азъ, — и самъ виждамъ, че е така; но защо ли е толкозъ разкошенъ? И какъвъ е оня чудесенъ дворецъ, и това здание откъмъ южната страна?

— О, — отговори той, — този е нашиятъ Хамерсмитски пазаръ, и менѣ ми е драго, дѣто той толкова ви се хареса, тъй като ний дѣйствително се гордѣемъ съ него. Зданието въ срѣдата е нашето зимно събрание; лѣтосъ се събираме на полетата надолу по течението срѣщу Бърнъ-Елнсъ. Зданието отъ дѣсната страна е нашиятъ театъръ. Вѣрвамъ, ще ви се хареса.

— Мога ли да бжда толкова глупавъ, че да не ми се хареса, — казахъ азъ.

Той се изчерви малко нѣщо и отговори:

— Менѣ ми е много драго това, тъй като и азъ съмъ вложилъ тамъ своя работа: азъ направихъ голѣмата врата отъ дамаскинска бронза. Днесъ ще я разгледаме, по-късно, тъй като сега трѣба да бързаме. Що се отнася до пазаря, то днесъ не е пазаренъ день, та по-добрѣ е и неговото разглеждане да отложимъ за други пжтъ, тогава ще видите тамъ повече хора.

Азъ му поблагодарихъ и казахъ:

— Нима тия хора сж селени? Какви хубави жени!

Тукъ азъ видѣхъ една прѣкрасна жена, съ тъмна коса, съ бѣлъ цвѣтъ на лицето, облѣчена въ красиво свѣтлозелено облѣкло, което тъкмо подхождаше за горещия лѣтенъ день; тя ласкаво ми се усмихна и, както ми се стори, още по-ласкаво се усмихна на Дика. Азъ млъкнахъ за минута, сетнѣ продължихъ:

— Питамъ за това, защото не виждамъ тука истински селени, които очаквахъ да срѣщна на пазаря, — разбирамъ селени, които да продаватъ нѣщо.

— Не мога да разбера, — отговори той, — какви хора сте очаквали да срѣщните тука, не ми е ясно сжщо, какво вий разбирате подъ думата „селени“. Ей-тия сж нашитѣ съсѣди, а ония — живѣятъ въ долината на Темза. На нашитѣ острови има мѣстности, дѣто климатътъ е по-студенъ и по-дъжделивъ отколкото тука, и затова облѣклото на тамошнитѣ хора е по-просто и изгледътъ имъ е по-суровъ и грубъ отъ нашия; но на мнозина тѣ се повече харесватъ отъ насъ: у тѣхъ намиратъ повече характеръ. Но това е работа на вкуса. Въ всѣки случай, браковетѣ между тѣхъ и насъ сж винаги сполучливи, — прибави той замислено.

Азъ го слушахъ, но очитѣ ми гледаха не него, а хубавичкото момиче съ една голѣма кошница зеленъ грахъ; то токущо се скри прѣзъ портата, и мене ме обхвана чувството на тжга, което испытваме понѣкога, когато случайно срѣщнемъ на улицата красиво и интересно лице и не се надяваме вече да го срѣщнемъ повторно.

Най-сетнѣ азъ продумахъ:

— Знаете ли, що ми идва на ума: тука азъ не виждамъ никакви бѣдни, нито едного.

Той запна, очудено ме изгледа и каза:

— Разбира се, че нѣма; бѣднитѣ прѣдпочитатъ да седатъ въ кѣщи или да се разхождатъ въ градината. Но сега, доколкото зная, болни нѣма. Ами защо мислите да срѣщните болни по пѣтя?

— Не, не, — казахъ азъ, — думата ми не е за болни. Азъ искамъ да кажа бѣдни, разбирате ли, сиромаси хора.

— Не, — отговори той, съ весела усмивка, — просто нищо не мога да разбера. Вий непрѣмѣнно трѣба да поприказвате съ моя прадѣдо, той ще ви разбере по-добрѣ отъ мене. Хайде, карай, Сивчо!

Той дръпна юздитѣ, ѣ колата бързо потегли къмъ изтокъ.

V.

Дѣца по пѣтя.

Задъ Бродуей кѣщитѣ отъ двѣтѣ страни на пѣтя станаха по-малко. Ний прѣминахме прѣзъ едно мѣничко, хубавичко поточе, което шуртѣше по обраслата съ дървета мѣстность, и отидохме до другия пазаръ и градското кметство, както бихме нарекли такова здание. Макаръ всичко наоколо ми бѣ непознато, но азъ се досѣщахъ, дѣ се намираме, и не се очудихъ много, когато спѣтничкътъ ми каза накъсо:

— Кенсингтонскиятъ пазаръ.

Слѣдъ това ний навлѣзохме въ една малка улица съ кѣщи по двѣтѣ ѣ страни или, по вѣрно, съ по единъ дългъ домъ (дървенъ, мазанъ) отъ двѣтѣ страни, съ красива арка за пѣшеходци.

Дикъ заприказва:

— Това е собствено Кенсингтонъ. Тука ви-
наги има твърдѣ много хора, тъй като всички
обичатъ силно тази романтична гора; и натура-
листитѣ я посѣщаватъ, тъй като тука сж останали
още доста диви мѣста. На югъ тя не се простира
особно надалече, но отива на сѣверъ и на западъ
прѣзъ Падингтонъ, спуща се малко къмъ Нотингъ-
Хилъ и по-нататкъ; една тѣсна ивица отъ нея
минава прѣзъ Кинслендъ къмъ Стокъ-Нюингтонъ
и Клептонъ, дѣто тя се разстила по хълмоветѣ надъ
Лиепскитѣ блата, отъ другата страна на които,
както знаете, се намира Епингската гора, която
се слива съ тая. Мѣстото, дѣто пристигнахме сега,
се казва Кенсингтонски градини, но защо „гра-
дини“, не зная.

Щѣше ми се да кажа: „пъкъ азъ зная“, —
но наокнло ми имаше толкова нѣща, които не
познавахъ, щото смѣтнахъ за по-добрѣ да прѣмълча.

Пътътъ минаваше сега прѣзъ една чудесна
гора. Откъмъ сѣверната страна растителността
бѣше по-силна; даже джбоветѣ и кестънитѣ бѣха
доста високи; имаше и други дървета, между които
азъ забѣлѣзахъ много явори и смоковници, дости-
гащи огромна величина.

Бѣ чудно хубаво въ тази прохладна сѣнка,
а денътъ бѣ горещъ, както подобава лѣтно врѣме;
хладинката и сѣнката потопиха моя възбуденъ мо-
зъкъ въ сладостни блѣнове, и менѣ ми се стру-
ваше, че вѣчно ще пжтувамъ въ тази благоуханна
прохлада. Изглеждаше, че и другарътъ ми сподѣ-
ляше моитѣ чувства и все повече и повече заба-
вяше коня, поемайки аромата на зелената гора,
между който особно личеше мирисътъ на папратата.

Но колкото романтична и да бѣше Кенсинг-
тонската гора, тя не бѣ пуста. Ний срѣскахме

много хора, които пътуваха по различни направления или просто се разхождаха изъ пътя. Между послѣднитѣ имаше много дѣца отъ шестъ-седемъ до шестнайсетъ-седемнайсетъ години. Тѣ ми се видѣха особно красиви прѣдставители на своята раса и изглеждаше, че се веселятъ отъ сърдце и душа; мнозина отъ тѣхъ седѣха около мѣнички палатки по трѣвата; тукъ-тамъ горѣха огнове съ закачени надъ тѣхъ котли, по цигански. Дикъ ми каза, че изъ гората има прѣснати кжщици, и ний дѣйстви-телно видѣхме една-две. Той каза, че тѣ били много малки и приличали на тѣй нареченитѣ ко-теджи отъ ония врѣмена, когато въ страната имало още роби, — но сж много хубави и удобни за лѣтно врѣме.

— Тукъ трѣба да има твърдѣ много дѣца, — казахъ азъ, като посочихъ младежъта около пътя.

— О, — отговори той, — тукъ има дѣца не само отъ най-близкитѣ кжщи, отъ кжщитѣ въ гората, но въобще отъ околноститѣ. Тѣ често пкти устройватъ такива разходки лѣтно врѣме, по цѣли седмици прѣкарватъ въ гората съ разни забавления и живѣятъ въ палатки, както виждате. Ний удобряваме напълно това, тѣ се научватъ всичко да вършатъ сами и изучаватъ дивитѣ горски създания; и, знаете ли, колкото по-малко врѣме прѣкарватъ тѣ въ кжщи, толкова по-добрѣ за тѣхъ. Трѣба да ви кажа, че и отъ възрастнитѣ мнозина се селятъ въ гората; но тѣ избиратъ по-гъсти гори, като Виндзорската и Динската, или сѣвернитѣ пустини. Като оставимъ настрана всички други удоволствия, това имъ дава възможность да се занимаятъ поне от малко съ тежка, груба работа, която, съ съжаление трѣба да ви кажа, все повече намалява прѣзъ послѣднитѣ петдесетъ години.

Той млъкна, сетнѣ прибави:

— Разпращамъ ви всичко това, защото виждамъ, че трѣба да отговарямъ на вашитѣ въпроси, за които мислите, даже когато не ги казвате съ гласъ; но моятъ роднина ще ви разправи по-подробно за всичко това.

Азъ почувствувахъ, че трѣба да напусна своята замисленостъ, и, за да не изпадна въ неловко положение, а да кажа нѣщо, продумахъ:

— Да, цѣлата тази младежъ ще се залови пободно за своитѣ занятия, когато мине лѣтото и тя пакъ трѣба да се върне въ училището.

— Училище ли? — очуди се той. — Какво разбирате подъ тази дума? Азъ не виждамъ, какво общо може да има то съ дѣцата. Наистина, ний сме чували за училище по развъждане на селди, за училище по живописъта, и въ този смисълъ би могли, речи го, да говоримъ за училище на дѣцата; но, — прибави той усмихнатъ, — азъ трѣба да си призная, че не ви разбирамъ.

„Дяволъ да го вземе! — помислихъ си азъ, — не мога да си отворя устата, безъ да изпадна въ нѣкое ново усложнение“. Азъ не чувствувахъ желание да посветявамъ моя приятель въ истинската етимология на тази дума, и си помислихъ, че по-добрѣ е да не говоря за „фермитъ за произвеждане на момчета“, както обикновено наричахъ училищата, толкова повече, че таквизъ вече нѣмаше, както се досѣпахъ. И така, слѣдъ извѣстно колебание азъ казахъ:

— Употрѣбихъ тази дума въ смисълъ на възпитателна система.

— Възпитание ли? — каза той, като се мъчеше да вникне въ тази дума. — Азъ знаехъ достатъчно латински, за да разбера, че тази дума трѣби

да произлиза отъ educate*), и чувалъ съмъ я; но
 защото азъ не съмъ срѣщалъ човѣкъ, който да
 може да ми обясни достатъчно ясно, какво тя значи;

Можете си прѣдстави, колко низко падна въ
 моето мнѣние новиятъ ми приятелъ, когато чухъ
 това открито признание; и азъ казахъ съ извѣстно
 прѣисорѣжение:

Подъ думата възпитание се разбира систе-
 матично обучение на младежта.

Ами защо не и на възрастнитѣ? — по-
 нима Дикъ и стрѣлна съ очи. — Но мога да ви
 уверя, — продължи той, — че нашитѣ дѣца се
 учатъ независимо отъ това, дали прѣкарватъ тѣ
 „система на обучение“ или не. Какво приказвамъ!
 Пото едно не можете намѣри между ония тамъ дѣ-
 ци, които да не знае да плава, било то момче или
 момиче, и всѣко едно умѣе да ѣзди мѣстичкитѣ гор-
 нии вози, — ей-тамъ едно припуска! Всичкитѣ
 ученици да готвятъ госба; по-якитѣ могатъ да ко-
 ритъ, мнозина умѣятъ да покриватъ здания и да
 приготвятъ дърводѣлски издѣлия; всички умѣятъ
 да счестатъ дюкени. Мога да ви кажа, че тѣ зна-
 ятъ много работи.

Да, но тѣхното умствено възпитание, об-
 роуманшето на тѣхния умъ, — забѣлѣзахъ азъ,
 като прѣидохъ любезно моята фраза.

Естѣ, — каза той, — може би вий не сте
 рачили помисли тия нѣща, за които азъ говоряхъ;
 и ако това е така, то прѣстанете да мислите, че
 отъ тѣхъ не се изисквало особно изкуство и не
 трѣбало никакво умствено напрѣгане, — вий ще
 повѣрите своето мнѣние, щомъ видите, какъ ра-
 ботни имъ покрива нѣкой дорсетширски момъкъ.
 Но, докогато азъ ви разбирамъ, вий говорите за

*) Educate (възпитавамъ).

книжно обучение; що се отнася до него, то е твърдѣ просто. Много отъ дѣцата, като виждатъ книги наоколо си, научватъ се да четатъ на четирегодишна възраст, а чувалъ съмъ, че не винаги е било така. Що се отнася до писането, ний не обичаме, когато тѣ много рано започватъ да цапатъ хартията (макаръ тѣ все пакъ я цапатъ по малко), тѣй като това ги привиква на лошъ почеркъ. Пъкъ за какво е нужно това, когато тѣ лесно и просто може да се напечата? Но вий разбирате, че добрия почеркъ ний цѣнимъ, и мнозина сами прѣписватъ своитѣ книги или даватъ да ги прѣписватъ. Думата ми е за книги, които сж нужни въ малко екземпляри — поеми и други такива, както знаете. Ала азъ се отклонихъ; но трѣба да ме извините, тѣй като азъ съмъ заинтересуванъ въ тази работа; самъ азъ съмъ добъръ прѣписвачъ.

— Добрѣ, — казахъ азъ, — да се повърнемъ за дѣцата; когато тѣ се научатъ да четатъ и да пишатъ, учатъ ли тѣ още нѣщо — напримѣръ езици?

— Разбира се, — отговори той. — Понѣкога даже по-рано, прѣди да се научатъ да четатъ, тѣ вече говорятъ по френски, тѣй като този езикъ го говорятъ най-близкитѣ ни съсѣди отъ оная страна на канала; тѣ скоро се научватъ и по нѣмски, — езикъ, на който говорятъ огромно число хора на материка. Ето главнитѣ два езика, на които ний говоримъ на нашитѣ острови, заедно съ английския, валиския или ирландския езикъ. И дѣцата много скоро научватъ езицитѣ, тѣй като всички възрастни ги знаятъ. Освѣнъ това, съсѣдитѣ ни отъ оня брѣгъ често довеждатъ тука своитѣ дѣца. Малкитѣ играятъ заедно и се учатъ едни отъ други.

— Ами старитѣ езици? — попитахъ азъ.

Обикновено тѣ изучаватъ грѣцки и латински заедно съ сѣврѣмненитѣ езици, ако искатъ да изучатъ послѣднитѣ по-сериозно, а не само да бѣбратъ на тѣхъ.

Ами история? — попитахъ азъ. — Какъ ви изучавате историята?

Но, — отговори той, — щомъ човѣкъ знае да чете, той чете каквото му се харесва; той лесно може да намѣри нѣкого, който да му посочи или добритѣ книги по прѣдмета, що го интересува, или да му обясни каквото самъ не може да разбере отъ книгитѣ.

Въ гората

Добрѣ, — казахъ азъ, — но какво друго изучаватъ тѣ? Мисля, че не всички изучаватъ история, нали?

Не, не, — отвърна той, — нѣкои сѣвсѣмъ не изучаватъ съ нея; и азъ даже не допускамъ, че мнозина я изучаватъ. Чувалъ съмъ отъ други, че хората особно се интересуваха отъ историята въ тежки, размирни и бурни периоди; но нали знаете, — прибави моятъ приятель

съ добродушна усмивка, — нѣма нищо подобно. Нѣкои изучаватъ фактитѣ относително разнитѣ събития и взаимнодѣйствието между причинитѣ и слѣдствията, тѣй че знанието цѣвти у насъ; други пъкъ, както чухте вече относително Боба, посветяватъ врѣмето си на математика. Никога не трѣба да се изнасилва личниятъ вкусъ.

Азъ забѣлѣзхъ:

— Да не искате да кажете, че дѣцата учатъ всичко това?

Той отговори:

— Зависи отъ туй, какво разбирате подъ думата дѣца; и трѣба сжщо да помните, че тѣ се различаватъ помежду си. Обикновено до петнайсетата си година тѣ не четатъ много, ако не се смѣтатъ различнитѣ повѣсти и разкази: ний не харесваме ранната страсть къмъ четене: при все това, срѣщатъ се дѣца, които *искатъ* да четатъ още отъ малки; може би това не е добръ за тѣхъ, но безполезно е да имъ се забранява; много често тази страсть не трае дълго врѣме, и къмъ дваьсетата си година тѣ влизатъ въ реда. Видите ли, дѣцата въобще обичатъ да подражаватъ на по-възрастнитѣ, а щомъ виждатъ че възрастнитѣ, се занимаватъ съ такава необходима и интересна работа, като строенете на кжща, посылането на улица или разработването на градина, то и тѣ искатъ да работятъ сжщото; тѣй че, струва ми се, нѣма какво да се боимъ, че ще имаме твърдѣ много книжни учени.

Какво мажехъ да кажа? Азъ стояхъ и мълчахъ, отъ страхъ да не направя нѣкоя нова неловкость. Освѣнъ това, докато стариятъ конь теглѣше полека, азъ напрѣгахъ зрѣнието си и нетърпеливо очаквахъ, кога ще дойдемъ въ сжщинския

Лондонъ; искаше ми се да зная, какво е станало съ него.

Но другарятъ ми не можа изведнъжъ да привърши съ разговора и продължи, като че ли размисляше:

— Най сетнѣ, азъ не зная, ще има ли нѣкаква връда за тѣхъ, ако даже станатъ книжни учени. Приятно е да гледашъ, какъ тия учени всѣкога сж доволни отъ работата си, къмъ която други не особно се домогватъ. При това тѣзи учени сж обикновено мили хора: тѣ сж такива добри и кротки, такива скромни и въ сжщото врѣме всѣкога се стремятъ да научатъ всичко онова, което тѣ самитѣ знаятъ. Въ сжщностъ менѣ много ми се харесватъ всички ония учени, съ които съмъ се срѣщалъ.

Думитѣ му ми се показаха до толкова оригинални, че ми се щѣше да му задамъ още единъ въпросъ, но въ това врѣме тъкмо стигнахме върха на една издигнатина; долу задъ дълга пжтека отдѣсно видѣхъ едно величествено здание, очертаванията на което ми бѣха познати, и азъ викнахъ;

— Вестминстерското абатство!

— Да, — каза Дикъ, — Вестминстерското абатство — или онова, което е останало отъ него.

— Какъ! Какво сте го направили? — съ ужасъ викнахъ азъ.

— Какво сме го направили ли? — отговори той. — Нищо, само го реставрирахме. Външниятъ му изгледъ бѣ се развалилъ отпрѣди много вѣкове; що се отнася до вътрѣшния изгледъ, той е възстановенъ сега въ всичката му красота, слѣдъ като го очистили прѣди стотина години отъ лошитѣ паметници на глупцитѣ и робитѣ, които го отрупвали, споредъ думитѣ на дѣда.

Повървѣхме още малко, и отново като погледнахъ надѣсно, казахъ малко съ нерѣшителенъ тонъ:

— Какъ, това Парламентътъ ли е! Още ли си служите съ него?

Той се закиска и извѣстно врѣме не можеше да се спре; сетнѣ ме потупа по рамото и каза:

— Разбирамъ ви, съсѣде; васъ трѣба да ни очудва, дѣто не сме го съборили: азъ знаа малко нѣщо за него; единъ мой старъ роднина ми даде да прочета книги, дѣто се разправятъ страннитѣ комедии, които сж се разигравали тамъ. Да си служимъ съ него ли! Да, разбира се; той служи, тъй да се каже, за допълнителенъ пазаръ, а сжщо и за складъ на продуктитѣ за торене на нивитѣ, което е много удобно, тъй като се намира при вода. Струва ми се, че въ началото на нашата епоха се канили да го съборятъ; но, както съмъ чувалъ, едно чудновато дружество отъ археолози, което нѣкога имало голѣми заслуги, рѣшително възстанало противъ неговото разрушване; съборени били много други здания, които се смѣтали за безполезни и даже вредни отъ обществено гледище; това дружество дѣйствувало тъй енергично и при веждало такива убѣдителни доводи, щото удържало побѣда; и азъ трѣба да кажа, въ края на краищата, че ми е много драго това, тъй като, видите ли, ако не друго, то тия лоши, стари здания служатъ поне за контрастъ на новитѣ здания, които строимъ ний, и още повече изтъкватъ тѣхната красота. Въ тази мѣстностъ вий ще видите още нѣколко стари постройки: кжщата, въ която живѣе моятъ дѣдо, напимѣръ, и обширното здание, което се казва съборна черква св. Павелъ. И, видите ли, ний нѣмаме право да се оплакваме отъ малкото тия жалки постройки, тъй като винаги

...име възможността да строимъ на други мѣста;
...има защо да се грижимъ и изкуствено да
...представяме тази приятна работа, тъй като вина-
...много работа отварятъ и новитѣ здания, даже
...имаме намѣрение да ги правимъ много
...искусни. Напримѣръ, просторътъ вътрѣ въ зда-
...то ме докарва до такъвъ въсторгъ, доставя ми
...наслада, щото, за да го достигна, готовъ
...амъ, струва ми се, да пожертвувамъ простора на
...ността. Сетнѣ, орнаментитѣ, — съ които, както
...иже ще се съгласи, лесно може да се
...въ частнитѣ кѣщи, — никога не сж
...въ голѣмитѣ здания, пазаритѣ и други
...Прочемъ азъ людѣя за архитектурата, както
...моятъ прадѣдо, и дѣйствително мисля, че чо-
...енергия трѣба да дири изходъ главно въ
...искуство, тъй като тука азъ не виждамъ прѣ-
...на своята работа, докато всички други изку-
...иматъ опрѣдѣлени граници.

VI.

Дребни покупки.

Като разговаряхме по този начинъ, ний из-
...отъ гората на една къса улица съ кра-
...попоси кѣщи; моятъ съпътникъ я нарече
...и, долниятъ частъ на кѣщитѣ азъ бихъ на-
...ако не ме спираше обстоятелството,
...ора, доколкото можахъ да забѣлѣжа, съв-
...по познавахъ изкуството да купуватъ и про-
...итѣ бѣха изложени откъмъ най-хуба-
...рана, като че ли нарочно да привле-
...а, а последнитѣ стояха и гледаха, вли-
...и наливаха съ вързопи въ рѣцѣ, като че тукъ
...сѣщинска търговия. Отъ двѣтѣ страни

на улицата се простираше една галерия съ сво-
дове за пѣшеходцитѣ, както въ нѣкои стари ита-
лиански градове. Когато изминахме половината
улица, азъ видѣхъ едно грамадно здание, само по
външния изгледъ на което азъ можехъ вече да си
досѣтя, че то служи за центъръ на нѣщо и има
извѣстно обществено назначение.

— Това, както виждате, е пакъ пазаръ,
каза Дикъ, — но той е построенъ малко по-иначе
отъ другитѣ; всичкитѣ горни етажи на тия къщи
служатъ за хотелъ, защото тукъ се събиратъ отъ
всѣ страни хора отъ всички страни; населе-
нието тука е много гъсто, както виждате, а мно-
зина много обичатъ тълпата, макаръ за себе си
азъ не мога да кажа това.

Азъ не можахъ да не се усмихна при ми-
съльта, колко дълго се крѣпи традицията. Духътъ
на Лондонъ още господствуваше тука и това бѣше
центъръ — умственъ центъръ, доколкото знаехъ. При
все това азъ нищо не казахъ, а само помолихъ
Дика да кара ме по-полека, тъй като изложенията
въ дюкенинѣ нѣща ми се виждаха извънредно
красиви.

— Да, — продължи той, — тука има много
изящни работи, и пазарътъ въобще е прѣдназна-
ченъ за красиви прѣдмети, тъй като Парламен-
тскиятъ пазаръ, дѣто се продава зеле, рѣпа и други
подобни нѣща заедно съ бира и просто вино,
близо оттука.

Сетнѣ той съ любопитство ме погледна и добави:

— Може би, вий желаете да си купите нѣщо
както се казва?

Съ синитѣ си вѣхти дрехи азъ прѣдстави-
вахъ, както забѣлѣзахъ, чуденъ контрастъ съ про-
мѣненитѣ граждани, които срѣщяхме. Струваше

ми ст, че тия нагледъ незаети съ работа хора ме
очидиха като нѣщо диво, и азъ нищо нѣмахъ про-
вити, ако можехъ се освободи и отъ моя изгледъ
на клинчей отъ марината въ оставка. Но въпрѣ-
ви нѣщо, което бѣхъ чулъ, азъ пакъ пѣхнахъ
раба въ джеба си, въ който, за голѣмо съжаление,
не имѣхъ нищо металическо, ако се не смѣ-
рихъ, че въ врѣме на нашия разговоръ въ
Бенчармитския хотелъ азъ извадихъ отъ джеба си

Въ дюкения.

френски пари, за да ги покажа на хубавичката Ана,
и ги оставихъ тамъ на масата. Лицето ми се вкис-
ни значително, и Дикъ, който ме гледаше, попита
резко:

— Е, Гестъ! Какво ви стана? Да не ви е
малко оса?

Не, — отговорихъ азъ, — забравилъ съмъ

— Че какво отъ това, — каза той, — каквото и да сте забравили, вий можете да си го доставите отъ този пазаръ, тъй че нѣма какво да се безпокоите.

Въ това врѣме азъ успѣхъ да дойда на себе си и, като си спомнихъ за чуднитѣ обичаи въ тази страна, нѣмахъ желание отново да слушамъ лекция по политическа икономия и за монетитѣ въ врѣмето на Едуарда; ето защо азъ само промърморахъ:

— Дрехи . . . Мога ли да си купя други? Нали виждате . . . Какъ мислите по това?

Той нагледъ нѣмаше никакво намѣрение да ми се смѣе, но каза вѣвсѣмъ сериозно:

— А, колкото засега, не си купувайте нови дрехи. Знайте ли, моятъ прадѣдо е антикваръ, и той ще бжде много доволенъ да ви види така, както сте. И сетнѣ, — азъ не искамъ да ви уча, — но менѣ ми се струва, че ако се облѣчете както всички, то ще лишите хората отъ удоволствието да изучаватъ вашия костюмъ, а това не би било добрѣ отъ ваша страна. Не сте ли съгласни съ това? — попита той съвсѣмъ сериозно.

Азъ никакъ *не смѣтахъ* за своя длѣжностъ да се излагамъ за смѣхъ на хората, които се покланятъ на красотата, но видѣхъ че имамъ работа съ нѣкакъвъ си закоренѣлъ прѣдразсѣждкъ и че не трѣба да се скарвамъ съ новия си приятель. Затова азъ само отговорихъ:

— О, разбира се, разбира се.

— Е добрѣ тогазъ, — каза той съ доволенъ тонъ, — вий можете да разгледате всичко, което се намира въ тия дюкени; помислете си, не ви ли трѣба нѣщо?

— Мога ли да си доставя тютюнъ и лула?

— Разбира се, — каза той. — И за какво ли мисля, та и досега не съм се сѣтилъ да ви прѣд-
ложа? Не напразно Бобъ всѣкога ми казва, че ний,
непушачитѣ, сме голѣми егоисти; май че той има
право. Но ето и тютюнъ.

Той дръпна юздитѣ, слѣзе и азъ го послѣд-
вахъ. Една хубава жена, облѣчена въ разкошни
дрехи, общити съ цвѣтя, бавно прѣмина, надни-
чайки къмъ прозорцитѣ. Дикъ се обърна къмъ нея:

— Моме, ще бждите ли тѣй добри да подър-
жите коня, докато ний отидемъ въ дюкена?

Тя умилно кимна съ глава и почна да милва
коня съ хубавата си ржчица.

— Какво хубаво сжщество! — казахъ азъ на
Дика, когато влѣзохме.

— Кой, стариятъ Сивчо ли? — отвърна той
съ лукава усмивка.

— Не, не, — отвърнахъ азъ, — не Сивчо, а
дамата.

— Да, тя е хубава, — каза той. — Добрѣ че
тукъ има много хубавици, така че всѣки младежъ
може да си избере момиче по вкуса си. Страхъ ме е
че по-рано ний би трѣбало да се биемъ за тѣхъ.
Но азъ не искамъ да кажа, — добави той, като
стана изведнѣжъ сериозенъ, — че това понѣкога
не се случва и сега. Ний знаемъ, че любовта не
всѣкога бива разумна, а развалеността и себелю-
бието се срѣщатъ по-често отколкото нравствено-
стта. — И той добави съ още по-мраченъ тонъ:

— Едвамъ прѣди единъ мѣсецъ случи се едно
нещастие, което коства живота на двама мжже
и на една жена; тогава всѣкакво веселие изчезна
на извѣстно врѣме у насъ. Но сега не ме питайте
за това. Ще ви разкажа послѣ.

Въ това време ний вече влѣзохме въ единъ дюкенъ или барака съ тезгяхъ и лавици по стѣнитѣ; всичко бѣше много чисто, безъ всѣкаква претенция на разкошъ, но всичко друго не се отличаваше отъ онова, което съмъ свикналъ да виждамъ. Тамъ стояха двѣ дѣца — мургаво момче на дванайсетъ години, което четѣше една книга, и хубаво момиченце една година по-възрастно, което сѣщо четѣше задъ тезгяха; очевидно, тѣ бѣха братъ и сестра.

— Здравѣйте, малки съсѣди, — каза Дикъ. — Моятъ приятелъ желае да получи лула и тютюнъ, можете ли му услужи?

— О, да, разбира се, — бързо каза момиченцето съ донѣидѣ смѣшна важность.

Момчето подигна глава и втрѣнчи погледъ въ моето чуждестранно облѣкло, но изведнѣжъ се зачерви и се обърна, като че ли разбра, че се държи не съвсѣмъ прилично.

— Драгий съсѣде, — каза момичето съ важно изражение на дѣте, което играе на дюкенъ, — какъвъ тютюнъ желаете?

— Латакия, — отговорихъ азъ, чувствувайки се, като че вземамъ участие въ дѣтинската игра, и съмнявайки се, дали ще получа нѣщо, показвахъ се, че вѣрвамъ.

Но момичето взе отъ лавицата задъ себе си една хубава кошничка, отиде до една бѣчовка, насипа тютюнъ въ кошничката, и я турна прѣдъ мене на тезгяха, така че азъ можехъ да го помириша и да видя, че това бѣ дѣйствително отлична латакия.

— Но вий не го прѣтеглихте, — казахъ азъ; — а колко мога да си взема?

— Съвѣтвамъ ви да си напълните кесия, — отговори момичето, — защото на друго мѣсто вий нѣма да намѣрите латакия. Дѣ ви е кесията?

Азъ се разтърсихъ и намѣрихъ парче басма, което ми служеше за тютюнева кесия. Но момиченцето я погледна съ извѣстно прѣзрѣние и каза:

— Драгий съсѣде, азъ мога да ви дамъ нѣщо по-хубаво отъ този басмянъ парцалъ.

Тя се завтече и скоро се върна, но, минавайки покрай момчето, пошепна му нѣщо на ухото; то кимна съ глава и излѣзе. Момичето, като държеше и обръщаше въ ржцѣтъ си хубаво изработената кесия отъ червенъ сафтянъ, каза:

— Ето какво избрахъ за васъ, и вий трѣба да го вземете, кесията е хубава, и въ нея много може да се събере.

Сетнѣ то почна да я пълни съ тютюнъ и, като я сложи отпрѣдъ ми, каза:

— Сега ви е нужна една лула, но вий трѣба да ми помогнете да ви я избира, ей-сега токущо донесоха три много хубави.

То отново изчезна и се върна съ голѣма лула, много изкусно издѣлана отъ нѣкакво си живо дърво и обкована въ злато съ малки лѣскави камъчета. Съ една рѣчь, това бѣше най-красивата дребулия, която нѣкога съмъ виждалъ, малко нѣщо прилична на хубаво японско издѣлие отъ този родъ, но само че още по-хубаво.

— Боже мой! — казахъ азъ, когато я разгледахъ, — това е нѣщо много скъпо за мене, пъкъ и за когото и да било другъ, съ изключение може би на всесвѣтския императоръ. При това, ще я изгубя, азъ всѣкога губя лулитѣ си.

Момичето се смути и каза:

— Нима тя не ви се харесва, съсѣде?

— О, не, — отговорихъ азъ, — разбира се, тя ми се харесва.

— Въ такъвъ случай вземете я, — каза то, — и не се безпокойте, че ще я изгубите. Какво отъ това, че я загубите? Навѣрно другъ ще я намѣри и ще си послужи съ нея, а вий можете да си доставите друга.

Азъ взехъ лулата отъ ржцѣтъ на момичето, за да я видя, и, безъ да се сѣтя, като я разгледвахъ, казахъ:

— Но колко трѣба да заплатя за такова нѣщо?

Дикъ си турна ржката на рамото ми, когато казахъ тия думи, и, като се обърнахъ, срѣشناхъ погледа му, комическото изражение на който ме прѣдпазваше отъ по-нататѣшна проява на изчезналитѣ търговски наклонности; азъ се изчервихъ и си прѣхапахъ устната, а момичето ме гледаше съ дълбока сериозностъ, като че ли азъ бѣхъ чужденецъ, който се бърка въ думитѣ, тъй като очевидно то нищо не разбира.

— Много ви благодаря, — продумахъ азъ найсетѣ съ чувство и турнахъ лулата въ джеба си, но все пакъ съ извѣстно съмнѣние, дали нѣма да ме пипнатъ за яката.

— Много ни е приятно, че ви виждаме, — ми каза момиченцето, мжчейки се доколкото е възможно да подражава манеритѣ на възрастнитѣ, което бѣ у него прѣлестно. — Голѣмо удоволствие е да услужвамъ на такъвъ милъ старъ джентлменъ, като васъ, особно като виждамъ, че сте пристигнали отъ далечно мѣсто.

— Да, мила моя, — отговорихъ ѝ, — азъ направихъ дълго пѣтешествие.

Въ това врѣме, когато отъ вѣжливостъ произнесохъ тази лъжа, въ дюкения влѣзе момчето и носѣше въ ржцѣ табла, на която имаше едно шише и двѣ много хубави чаши.

— Съсѣди, — каза момичето (което водѣше цѣлия разговоръ, тъй като братъ му навѣрно бѣ много срамливъ), — моля ви се, пийнете по една чашка, прѣди да си тръгните, — гости като васъ не се случватъ всѣки день.

Слѣдъ това момичето сложи таблата на тезяха и тържествено напълни чашитѣ съ златисто вино.

Азъ пихъ. Деньтъ бѣше горещъ и менѣ ми се пиеше. „Нима, помислихъ си, рейнското грозде и досега още не е изгубило своя аромат“, защото азъ нѣкога съмъ пилъ хубаво щайнбергско вино, то бѣ оная сутрина; и азъ на ума си рѣшихъ да попитамъ Дика, като какъ тъй си доставятъ такова прѣкрасно вино, когато вече нѣма гечени, принудени да пиятъ грубитѣ вина вмѣсто шипкитѣ, приготвяни отъ тѣхъ зарадъ другитѣ.

— Нима нѣма и вий да пийнете по една чашка съ насъ, мили малки съсѣди? — попитахъ азъ.

— Азъ не пия вино, — отговори момичето, — нитъ повече обичамъ лимонада, но желая ви здраве!

— Азъ пъкъ повече обичамъ бира съ жин-жифилъ, — каза момчето.

„Да, да, — помислихъ си азъ, — дѣтскитѣ вкусове не сж се измѣнили много“.

Слѣдъ това ний се простихме съ тѣхъ и излѣкохме отъ дюкения. За мое съжаление, както при мисланитѣ прѣвръщания въ сънищата, вмѣсто прѣкрасната жена, единъ високъ старецъ държеше нашия конь. Той ни обясни, че момичето не могло ни чака и че той го замѣстилъ, и, като видѣ, какъ се окиснаха нашитѣ лица, той ни смигна и се замѣ, тъй че не ни оставаше друго, освѣнъ и ний да се засмѣемъ заедно съ него.

— Кждѣ отивате? — попита той Дика.

— Въ Блумсбери, — отговори Дикъ.

— Азъ бихъ дошълъ съ васъ, ако не искате само двама да пжтувате.

— Добрѣ, — каза Дикъ, — кажете ми, кога трѣба да слѣзите, азъ ще се спра зарадъ васъ. Хайде, да вървимъ.

Ний отново потеглихме и азъ попитахъ, всѣкога ли дѣцата замѣстятъ възрастнитѣ на пазаря.

— Много често, — отговори той, — ако само не се случи да иматъ работа съ тежки стоки, но, разбира се, не постоянно. Дѣцата сами обичатъ да се занимаватъ съ това, и то е полезно за тѣхъ, защото тѣ иматъ работа съ различни видове стоки и научаватъ, какъ се правятъ, откъдѣ се донасятъ и други подобни, а освѣнъ това тази работа е толкова лека, че всѣки може да я върши. Казватъ, че въ първитѣ дни на нашата епоха имало много хора, които страдали отъ нравствената болестъ, наречена *Лѣнностъ*, тѣй като тѣ били прѣки потомци на ония хора, които въ лошитѣ врѣмена карали другитѣ да работятъ за тѣхъ — на ония хора, които въ историческитѣ книги наричатъ робовладѣлци или господари на работницитѣ. Тия именно хора, страдащи отъ *Лѣнностъ*, *всичкото* си врѣме прѣкарвали въ дюкениѣ, защото за нищо друго не ги бивало. Азъ даже мисля, че нѣкога тѣ, навѣрно, сж били *задължени* да се занимаватъ съ тоя видъ работа, защото всички тѣ, особно женитѣ, били толкова грозни и произвеждали такива грозни дѣца, че съсѣдкитѣ не можели да ги търпятъ; за борба противъ тази болестъ били взети най-рѣшителни мѣрки. За щастие, мога да ви кажа, че всичко това вече мина; болестъта или изчезна, или сжществува въ такава мека форма, щото отъ едно малко лѣкуване прѣминава. Понѣкога тази

болестъ я казватъ меланхолия и отщяване отъ живота. Смѣшни казвания, нали?

— Да, — казахъ азъ, съ дълбоко очудване. Но тука се намѣси старецътъ:

— Да, всичко това е истина, съсѣде, азъ видѣхъ нѣкои отъ тия нещастни жени, вече бабички. Но баща ми познавалъ много отъ тѣхъ, когато тѣ били млади, и той казва, че тѣ съвсѣмъ не приличали на млади. Прѣститѣ имъ били тънки като куки, ржцѣтѣ имъ — като клѣчки, талиитѣ имъ — като прищвѣкнати чаши, и при това съ изсъхнали устни, съ остри нослета и блѣдни бузи. И тѣ всѣкога се чувствували обидени, каквото и да имъ кажете, каквото и да имъ направите. Не е за чудене, дѣто тѣ раждали грозни дѣца, защото никой не е могълъ да ги залюби, освѣнъ прилични на тѣхъ мжже Горкитѣ! — той се сирѣ и изглеждаше, че спомня цѣлия си миналъ животъ, послѣ каза: — И знаете ли, съсѣди че нѣкога всички много тревожеше тази болестъ — *Лъпостѣта*; едно врѣме ний изгубихме много трудъ, за да намѣримъ срѣдство за нейното излѣкуване. Не ви ли се е случвало да четете нѣкоя медицинска книга по този въпросъ?

— Не, — отговорихъ азъ, тѣй като старецътъ се обърна къмъ мене.

— Та така, продължи той, — едно врѣме мислѣхъ, че това е остатъкъ отъ старата, срѣдновековна болестъ — проказата; изглежда, че е била много заразителна, тѣй като мнозина болни отъ нея сж прѣкарали усамотенъ животъ, и тѣмъ имъ прислужвали особна класа болни хора, облѣчени съ особни дрехи, за да се отличаватъ отъ другитѣ. Тѣ носѣли, между другото, гащи отъ вълнено кадифе, материя, която слѣдъ нѣколко години почна да се казва плиса.

Всичко това изглеждаше много интересно, и азъ искахъ да накарамъ стареца да се разприказва. Но Дикъ, стори ми се, бѣ недоволенъ отъ всички тия разкази за миналото; наистина, азъ подозирахъ, че той искаше да ме заведе при прадѣда си, доколкото е възможно непожтнатъ. Въ края на краищата той се засмѣ и каза:

— Извинете ме, съсѣди, но азъ не мога да се стърпя. Я си прѣдставете: хората не обичали да работятъ! — това е много смѣшно. Та даже ти, старъ конь, обичашъ да поработвашъ понѣкога, — каза той умилно, като поглади съ камшика стария конь. — Каква смѣшна болестъ! Сполучливо сж я нарекли меланхолия!

И той отново високо се разсмѣ, извънредно високо, както си помислихъ, за неговитѣ обикновено толкова хубави манери; и азъ се засмѣхъ съ него за компания, но само прѣзъ жбѣ, защото, както можите си прѣдстави, азъ съвсѣмъ не намирахъ смѣшни ония хора, които не обичатъ да работятъ.

VII.

Трафалгарскиятъ скверъ.

Сега азъ отново почнахъ внимателно да гледамъ наоколо, тъй като ний минахме пазаря Пикадили и се намирахме въ една мѣстность, застроена съ изящни, украсени съ орнаменти, кжци, които азъ бихъ нареклъ вили, ако бѣха грозни и съ смѣшни украшения, което не бѣше въ дадения случай. Всѣка кжца се намиреше въ градина, добрѣ наредена и насадена съ цвѣтя. Косоветѣ весело пѣеха въ градинскитѣ дървета, отъ които почти

мички, съ изключение на лавровото дърво тукъ-тамъ и нѣколко липи, изглеждаха да бждатъ овош-ни; тука имаше твърдѣ много черешови дървета, сѣга почти цѣли покрити съ череши, и когато ми-навахме покрай нѣкоя градина, дѣца и млади момичета ни прѣдлагаха кошници съ чудесни плодове. Между всички тия кжши и градини невъзможно бѣше, разбира се, да се забѣлѣжатъ слѣди отъ старитѣ улици, но менѣ ми се струваше, че главната улица бѣ останала сжщата, както и по рано.

Ний излѣзохме на широко, открито пространство, малко наведено на югъ, слънчевата страна на което бѣ насадена съ плодни дървета, и най-главно, доколкото можахъ да видя, съ зарзали, въ срѣдата на които се издигаше едно хубаво, весело, дървено зданиѣ, украсено съ картини и позлатена рѣзба, което имаше изгледъ на павильонъ. Отъ южната страна на тази градина се протакане дългъ пжтъ съ сѣнчести, стари крушови дървета, въ края на който се виждаше високата кула на едноврѣмешния Парламентъ.

Странно усѣщане ме обхвана; азъ си затворихъ очитѣ отъ слънцето, което ослѣпително свѣтѣше надъ градинитѣ, и въ една минута прѣдъ мене прѣминаха видѣнията на миналото. Голѣмо пространство, заобиколено съ високи грозни кжши, съ грозна черкова въ жгъла и неизказано лопно, украсено съ кубе, здание задъ мене; пжтьтъ, напълненъ съ задушаваша се, възбудена тълпа, между която изпъкваха омнибуси, прѣпълнени съ арители. Въ срѣдата постланъ скверъ съ фонтанъ, по него нѣколко души облѣчени въ сини дрехи, и множество странни, грозни бронзови изображения (едно на върха на висока колона). Този скверъ се наизѣше откъмъ пжтя съ четири реда здрави

мже, облѣчени съ сини дрехи, а откъмъ южната страна се виждаха шлемоветѣ на кавалеристи, смъртно блѣдни въ драчината на студения ноемврийски день.

Азъ отново отворихъ очи къмъ слънчевата свѣтлина, огледахъ се наоколо и възкликнахъ между тия шепнещи помежду си дървета и миризливи цвѣта:

— Трафалгарскиятъ скверъ!

— Да, — каза Ликъ, който отново дръпна юдитѣ, — той е. Не ще ми се види чудно, ако вий намѣрите смѣшно това название, но, въ края на краищата, нѣма защо да се измѣня то, тъй като названието на изчезналото безумие не врѣди. Но понѣкога азъ мисля, че ний би трѣбвало да му дадемъ друго име за споменъ на голѣмата битка, която е станала на сжщото това мѣсто въ 1952 година, — *това* било много важно събитие, ако само историцитѣ не лъжатъ.

— Кое то тѣ обикновено правятъ, или поне сж правили, — забѣлѣза старецътъ. — Напримѣръ, какво ще кажите по това, съсѣди? Азъ четохъ единъ разбърканъ разказъ въ книгата — ехъ, че глупава книга! — *История на социалната демокрация* отъ Джемса, за битката, която е станала тука около 1887 година (азъ лошо помня числа). Часть отъ народа, казва тази история, потеглила насамъ, за да направи сбѣръ, а лондонското правителство, или свѣтъ, или комисия, или друго нѣкакво събрание отъ жестоки, недоразвити глупци, нападнало тѣзи граждани (както тѣ тогава сж казвали) съ оржие въ ржка. Това е много смѣшно, за да бжде истина; освѣнъ това, споредъ изложението на историята, нищо по-нататкъ не се е

случило; разбира се, всичко това е много смѣшно и не може да бѣде истина.

— Не, — отвърнахъ азъ, — вашиятъ мистертъ Джемсъ има пълно право. Всичко това е съвсѣмъ вѣрно, съ изключение само на това, че тука не е имало битка, а просто на безоръжния и миренъ народъ нападнали неприятели, въоръжени съ тоежки.

— Ами тѣ понесоха ли това? — каза Дикъ, и за пръвъ пътъ на неговото всѣкога добродушно лице азъ видѣхъ неприятно изражение.

Азъ отговорихъ, като се изчервихъ:

— Ний *трябаше* да понесемъ това, ний нищо не можехме да направимъ.

Старецътъ втрѣнчено ме изгледа и каза:

— Изглежда, че вий много знаето по това, съсѣде. И нима дѣйствително е истина, че нищо не е излѣзло отъ това?

— Стана това, отговорихъ азъ, — че огромно число хора бѣха хвърлени въ затвора.

— Кой? Побойниците ли? — попита старецътъ. — Горкитѣ!

— Не, не, — отговорихъ азъ, — бититѣ.

Старецътъ продума много сериозно?

— Приятелю, мисля, че сте прочели нѣкой сборникъ съ лъжи и много лесно сте повѣрвали всичко.

— Увѣрявамъ ви, — казахъ азъ, — че казвамъ чистата истина.

— Да, да, вѣрвамъ че вий тѣй мислите, съсѣде, — забѣлѣза старецътъ; — но азъ не мога да разбера, защо говорите това съ такава увѣреностъ.

Тѣй като азъ не можехъ да кажа защо, то си прѣхапахъ устната. Въ това врѣме Дикъ, който стоеше съ смръщени вѣжди, замисленъ, каза кротко, но жаловито:

— Колко е странно да си помисли човѣкъ, че тукъ е имало сжщо такива хора като насъ, че тѣ сж живѣли въ тази прѣкрасна и щастлива страна, имали сж, както прѣдполагамъ, сжщо такива чувства и привързаности, като насъ и сж можели все пакъ да вършатъ такива ужасни нѣща.

— Да,—заговорихъ азъ съ поучителенъ тонъ, — но въ края на краищата даже въ него врѣме имаше извѣстно облекчение въ сравнение съ онова, което го прѣдшествуваше. Нима не сте чели за срѣдновѣковния периодъ, за жестокоститѣ на неговитѣ углавни закони, и какъ въ ония врѣмена на хората сѣкашъ е доставяло удоволствие да мжчатъ своитѣ ближни? — Дори своя Богъ тѣ бѣха обърнали въ единъ видъ мжчителъ и тъмничеринъ.

— Да, — каза Дикъ, — за този периодъ сжщо има хубави книги, нѣкои отъ които азъ съмъ челъ. Но що се отнася до по-голѣмото облекчение въ деветнайсетия вѣкъ, азъ не виждамъ нищо подобно. Въ края на краищата срѣдновѣковнитѣ хора сж постѣпвали споредъ съвѣстѣта си; вашата бѣлѣжка за тѣхния Богъ е напълно справедлива; тѣ сами сж били готови да понесатъ онова, което сж налагали на другитѣ; когато хората отъ деветнайсетия вѣкъ сж били лицемѣрни и, показвайки се за хуманни хора, мжчили сж ония, които сж могли да мжчатъ, и сж ги хвърляли въ затворъ безъ всѣкава причина, само защото тѣ сж били такива, каквито сж ги заставяли да бждатъ тѣхнитѣ господари-тъмничери. О, ужасно е да се помисли това!

— Но, може би, — забѣлѣзахъ азъ, — тѣ не сж знаели, какво нѣщо е затворъ.

Дикъ изглеждаше че е възбуденъ и даже сърдитъ.

— Толкозъ по-срамно за тѣхъ, — каза той, — когато вий и азъ знаемъ това толкова години по-късно. Мислите ли, че тѣ не сж знаели, каква прѣда принасятъ на обществото даже най-добритѣ затвори, а тѣхнитѣ затвори далечъ не сж били добри.

— Но нима вий сега никакъ нѣмате затвори? — попитахъ азъ.

Ала щомъ като се изплѣзнаха изъ устата ми ния думи, азъ разбрахъ, че направихъ грѣшка, тъй като Дикъ цѣлъ пламна и се намръщи, а старецътъ, изглеждаше очуденъ и опечаленъ, и послѣ Дикъ, каза ядосано, макаръ още да се сдържаше.

Прокарватъ пѣтъ.

— Боже мой! Какъ можете да задавате такъв въпросъ? Нима азъ не ви казахъ, че ний знаемъ, какво нѣщо е затворъ, по достовѣрни описания на много правдиви книги и съ помощта на нашето собствено въображение? А нима вий сами не обърнахте вниманието ми, че хората по

улицитѣ и пѣтищата изглеждатъ щастливи? А какъ тѣ биха могли да иматъ щастливъ изгледъ, ако знаеха, че съсѣдитѣ имъ лежатъ въ затвора, а тѣ спокойно понасятъ подобно нѣщо? Ако въ тъмницата имаше затворници, то това не би могло да се скрие отъ хората, — тѣй както може да се скрие едно случайно прѣстѣпление, защото послѣдното се извършва не съ обмислено намѣрение и не въ присѣствието на нѣколко души, които хладнокрѣвно помагатъ на убиеца, както това става обикновено въ затвора. Затвори! О, не! не! не!

Той се спрѣ, успокои се малко и продължи съ дружелюбенъ тонъ:

— Извинявайте! Азъ не трѣбаше да се горещя толкова, щомъ затворитѣ вече не съществуватъ: страхъ ме е, че вий ще си помислите лошо за мене, задѣто изгубихъ самообладанието си. Разбира се, не можеше да се очаква, че вий, пристигнали отъ далечни страни, бихте познавали всички тия работи. А сега боя се, че ви причинихъ безпокойство.

До извѣстна степенъ той дѣйствително ме обезпокои, но той бѣ тѣй великодушенъ въ своята горещина, че азъ още повече го обикнахъ и казахъ:

— Не, азъ съмъ виновенъ, задѣто съмъ толкова глупавъ. Позволете ми да промѣня прѣдмета на разговора и да ви попитамъ, какво е онова стройно здание, което се вижда въ края на яворовата алея?

— А, — каза той, — това е едно старо здание, построено около половината на дваисетия вѣкъ и, както виждате, съ страненъ, не особно хубавъ фантастиченъ стилъ; но въ него има много хубави работи, по-голѣмата частъ сж картини, нѣкои сж много стари. То се казва Национална Галерия;

изъ понѣкога се чудя, какво значи това название. Каквото и да било, но сега всички мѣста, дѣто се пазятъ рѣдки картини, се казватъ Национални Галерии, може би по подражание на тази. Отъ само себе си се разбира, че такива галерии има много изъ цѣлата страна. Азъ не искахъ да го освѣтявамъ, чувствувайки, че тази задача би била много мъчна, и, като извадихъ вѣликолѣпната си лула, почнахъ да пуша, а стариятъ конь отново заприпка. Когато потеглихме, азъ забѣлѣзахъ :

— Тази лула е много грижливо изработена дреболия, а вий всички въ тази страна изглеждате тъй разумни, и вашата архитектура е толкова хубава, че азъ просто се чудя, какъ можете да се занимавате съ такива дреболии.

Като казахъ това, азъ помислихъ че отъ моя страна е неблагодарностъ да говоря така, слѣдъ като получихъ таквъ хубавъ подарѣкъ, но Дикъ сѣкашъ не забѣлѣза моята невъзпитаностъ и отговори :

— Че защо, не мога да разбера, — това е хубавичко нѣщо ; никой не е длъженъ да го прави, щомъ не иска ; но азъ не разбирамъ, защо да не го прави оня, който иска. Разбира се, ако нѣмахме достатъчно гравьори, то всички би трѣбало да се занимаватъ съ архитектура, и тогава тѣзи „дреболии“ (каква хубава дума) не биха ги работили ; но тъй като ний имаме твърдѣ много хора които могатъ да гравиратъ, — въ дѣйствителностъ почти всички, — и тъй като работа има малко или, по-вѣрно казано, ний се боимъ, че ще бѣде малко, то не прѣнебрѣгваме и тази дребна работа.

Той помълча малко, като че ли смутенъ, послѣ лицето му отново се проясни и той каза :

— Най-сетнѣ вий трѣба да се съгласите, че тази лула е много хубавичка съ тия мънички човѣчета подъ дърветата, изрѣзани тѣй чисто, тѣй мило, — може би съ твърдѣ много украшения за една лула, но все пакъ тя е много красива.

— Може би, много скъпа за нейната цѣль, — казахъ азъ.

— Какво искате да кажете? — попита той, — не ви разбирамъ.

Азъ тъкмо се канѣхъ, макаръ съ извѣстна неувѣреностъ, да му обясня това, ний пристигнахме при вратата на едно голѣмо, струпано здание, въ което, както ми се стори, се работѣше.

— Какво е това здание? — попитахъ азъ. За мене бѣ удоволствие да видя, между всички тия странни нѣща, какво да е нѣщо, което поне отъ малко да прилича на онова, съ което съмъ свикналъ. — Това, струва ми се, е фабрика?

— Да, — каза той, — струва ми се, че разбирамъ, какво искате да кажете, тъкмо то е; но сега ний ги наричаме не фабрики, а дружествени работилници: тукъ се събиратъ желаещитѣ да работятъ наедно.

— Прѣдполагамъ, — забѣлѣзахъ азъ — че тукъ се ползуватъ съ нѣкакъвъ механически двигателъ.

— Не, не, — отговори той. — Защо ще се събиратъ хората наедно, за да се ползуватъ отъ механически двигателъ, когато всички могатъ да го иматъ при себе си, тамъ дѣто живѣятъ. Не, хората се събиратъ въ дружественитѣ работилници за рѣчна работа, при която съвмѣстниятъ трудъ или е необходимъ, или е по-удобенъ; такава работа често пжти е много приятна. Тука, напри-мѣръ, работятъ грънчарски и стѣклени издѣлия, — на, може да видите куминитѣ. Несъмнѣно, по-

удобно е да иматъ пещи отъ по-голѣмъ размѣръ, и освѣнъ тѣхъ необходимо е да иматъ много други принадлежности за тази работа. Такива работилници, разбира се, има много; тѣй като иначе оня, който желае да се занимава съ стъклоарство или съ грънчарство, би трѣбало да живѣе на едно опрѣдѣлено мѣсто, или да се откаже отъ работата, която му се харесва.

— Азъ не виждамъ пушекъ отъ куминитѣ,— казахъ азъ.

— Пушекъ ли, — зачуди се Дикъ, — защо искате да видите димъ?

Азъ си прихапахъ устнитѣ, а той продължи:

— Вжтрѣ е много хубаво, макаръ и да е сжщо тѣй просто, както и отвънъ. Що се отнася до самото занятие, то грънчарството е много весела работа; надуването на стъклото е по-уморителенъ трудъ, но мнозина все пакъ много обичатъ тази работа, и азъ не се очудвамъ: човѣкъ изпитва особено усѣщане на сила, когато има работа съ горящъ металъ, — при извѣстенъ навикъ, разбира се. Тука има всѣкога много работа, — каза той усмихнато, защото, колкото прѣдпазливо и да държишъ тия прѣдмети, тѣ все едно ще се счупятъ рано или късно, работата всѣкога ще се намѣри.

Азъ мълчахъ, владенъ въ мисли.

Тука тъкмо стигнахме до една група отъ мъже, които поправяха пжтя, и това малко ни застави, но никакъ не ме ядоса; всичко, което виждахъ досега, ми правѣше впечатление на лѣтенъ празниченъ день, и менѣ ми се искаше да видя тѣзи хора на дѣйствителна, необходима работа. Тѣ бѣха свършили почивката си и тъкмо почиваха да работятъ, когато стигнахме; тракането

на чуковетъ разгони моята замисленостъ. Имаше около дванайсетъ* все здрави, млади хора, които изглеждаше, че никакъ не се отекчаваха отъ своята работа и ми напомняха по външността си нѣкогашни оксфордски студенти отъ плвателно дружество. Горнитъ имъ дрехи, грижливо сгънати, лежахъ покрай пѣтя подъ надзора на едно шестгодишно хлапе, което, съ ржка обгърнала шията на едно голѣмо куче, имаше такова безгрижно и щастливо изражение, като че цѣлиятъ слънчевъ день бѣше създаденъ само за него. Като погледнахъ на купчината сложени дрехи, азъ забѣлѣзахъ блѣсъкъ отъ злато и сребро, съ които тѣ бѣха украсени, и заключихъ отъ това, че мнозина отъ тия работници иматъ сжщия вкусъ като златниятъ метачъ отъ Хамерсмитъ. Отзадъ имаше една голѣма кошница, която напомняше за пасти и вино; нѣколко млади жени стояха тука и гледаха работата или работешитъ; и едната, и другитъ еднакво заслужваха внимание; съ можницъ размахъ на ржката тѣ удряха върху камънитъ, работата просто кипѣше, и мжчно бѣше да си прѣдстави човѣкъ дванайсетъ по-хубави и снажни мжже. Тѣ весело се смѣха и говорѣха помежду си и съ женитъ, но изведнѣжъ ржководителтъ на работата подигна очи и видѣ, че пѣтътъ ни е запришенъ. Той сложи чука си и извика: „Другари, помогнете на съѣдитъ да минатъ“. Слѣдъ това другитъ сжщо спрѣха работата и, като ни заобиколиха, почнаха да помагатъ на стария конь, тикайки колелетата по разровения пѣтъ, а слѣдъ това, като хора заети съ интересна работа, заловиха се отново съ своето занятие, като ни пожелаха усмихнати добъръ пѣтъ; и, прѣди Сивчо да потегли съ

своя тръстъ, отново се чу тракането на чуковетъ. Дикъ ги погледна прѣзъ рамо и каза :

— Върви имъ днеска ; този спортъ е много добъръ : кой въ единъ часъ ще изкара повече работа съ чука : Виждамъ, че тия съсѣди си отбигатъ отъ работата. Не само сила е нужна, за да се справи човѣкъ бързо съ тази работа, нали, гостенино ?

— Мисля, че е така, — отговорихъ азъ, — но да ви кажа правото, азъ никога не съмъ опитвалъ на нея силата на ржцѣтъ си.

— Истина ли ? — сериозно забѣлѣжи той, — много жално, това е много добра работа за закрепване на мускулитъ, и азъ я обичамъ, макаръ да намирамъ, че втората седмица е по-приятно да се работи отколкото първата. Не защото азъ хубаво я изпълнявахъ, — помня, че другаритъ обикновено ми се присмиваха, когато работѣхъ, и ми тънаникаха : „Хайде, дълбай, чукай, прѣгъни си кръста, наведи се“.

— Това не е остроумно, — отвърнахъ азъ.

— Е, — каза Дикъ, — всичко ти се струва на шега, когато работата е интересна, а другаритъ се подсмиватъ ; ний се чувствуваме тъй добръ.

Азъ отново мълчаливо се замислихъ.

VIII.

Единъ старъ приятель.

Сега ний завихме въ една чудесна алея отъ явори ; клонитъ на високитъ дървета почти се сплитаха надъ главата ми, а отъ двѣтъ страни задъ дърветата се протекаха редица отъ построени една до друга къщи.

— Това е Дългата Нива,*) — продума Дикъ, — то трѣба да е било нѣкога ниви; колко странно е, че мѣстата толкова се измѣняватъ и все пакъ запазватъ старитѣ си имена! Погледнете, колко тѣсно сж кжшитѣ една до друга! И все още се строи, вижте!

— Да, — каза старецътъ, — но азъ мисля, че нивитѣ сж били застроени още прѣди срѣдата на деветнайсетия вѣкъ. Чувалъ съмъ, че тука била най-гжсто населената частъ отъ града. Но трѣба вече да слѣзъ; азъ дойдохъ да посѣтя единъ приятель, който живѣе въ градинитѣ задъ Дългата Нива. Прощавайте, гостенино, на добъръ часъ!

Той скокна отъ колата и закричи бодро, като младъ човѣкъ.

— Какъ мислите, на колко години ще да е този съсъдъ? — попитахъ азъ Дика, когато го изгубихме прѣдъ очитѣ си. Виждахъ, че е старъ, но той бѣ якъ и силенъ като джбъ; азъ още не бѣхъ виждалъ такъвъ старецъ.

— Близо деветдесетъ години, вѣроятно, — отговори Дикъ.

— Колко дълговѣченъ ще да е вашиятъ животъ! — рекохъ азъ.

— Да, — отвърна Дикъ, — ний надминахме значително седемтѣ десетилѣтия на старата еврейска Библия. И сетнѣ, нали знаете, че то се е писало за Сирия, за една гореща и пѣсчлива страна, дѣто хората живѣятъ по-бързо, отколкото въ нашия умѣренъ климатъ. Макаръ да не мисля, че обстоятелството, дѣ живѣе човѣкъ, може да има голѣмо значение, стига само той да е здравъ и щастливъ. Но сега ний сме тѣй близо до мѣстото, дѣто живѣе моя старъ роднина, че по-добрѣ ще

*) Име на една голѣма улица въ Лондонъ.

ожде, мисля, да оставите всички ваши въпроси за него.

Азъ кимнахъ съ глава въ знакъ на съгласие; стѣдъ това ний завихие налѣво и тръгнахме по едно прѣлестно мѣсто покрай гъсти градини, прѣплетени съ рози, по които азъ се сѣтихъ, че тукъ трѣба да е била улица Ендель. Ний я прѣминахме и Дикъ отново спрѣ за минутка коня, когато излизохме до една широка, права улица съ мѣркащи се тукъ-тамъ къщи. Той махна съ ръка надѣсно и налѣво и каза: — Отъ тая страна е Холбърнската улица, отъ оная Оксфордската. Тукъ едно време бѣ най-важната частъ на едно гъсто населено прѣдградие, което лежеше вънъ отъ стѣнитѣ на римския сръдновековенъ градъ; много благородни феодали отъ сръднитѣ вѣкове, както сме чували, имали грамадни къщи отъ двѣтѣ страни на Холбърнския пѣть. Вий ще да помните, че къщата на епископа отъ Или*) се споменува въ Шекспировата драма „Кралъ Ричардъ III“; нѣкои развалини сж се запазили и досега. Но този пѣть нѣма вече онова значение сега, когато цѣлиятъ старъ градецъ съ всичкитѣ си стѣни е изчезналъ.

Той отново дръпна юздитѣ, и азъ неволно се усмихнахъ при мисълта, колко малко значение доветнайсетиятъ вѣкъ, рѣзкитѣ отзиви за който вече чувахъ, имаше за този човѣкъ, който е чель Шекспира и не е забравилъ сръднитѣ вѣкове.

Ний прѣсѣкохме пѣтя, минахме една малка и тѣсна алея между градинитѣ и отново излизохме на широкъ пѣть, отъ едната страна на който се издигаше дълго и високо здание, обѣрнато къмъ улицата съ задната си страна и което, както вед-

*) Градъ въ Кембриджското графство съ стара съборна черква

нага видѣхъ, трѣбаше да има обществено назначение. Срѣщу него имаше едно широко пространство покрито съ зеленина, безъ ни най-малки признаци отъ стѣни или каквато и да била ограда. Азъ погледнахъ прѣзъ зеленината на дърветата и видѣхъ добръ познатитѣ ми колони: това бѣше просто стариятъ ми приятелъ, Британскиятъ музей. Въпрѣки всички странни нѣща, които видѣхъ, азъ просто се замаехъ, но прѣмълчахъ и оставихъ Дика да говори. Той каза:

— Ето тамъ е Британскиятъ музей, дѣто моятъ прадѣдо почти че живѣе; затова азъ нѣма да ви говоря много за него. Зданието отлѣво е Музейниятъ пазаръ, и добръ ще бжде, мисля, да се отбиемъ тамъ за една-две минути; Сивчо трѣба да си почине и да се назоби; прѣдполагамъ, че ще прѣкарате съ моя роднина голѣма частъ отъ деня; и, право да ви кажа, тамъ има едно лице, което азъ особно искамъ да видя и съ което ще имамъ, може би, много дълъгъ разговоръ.

Той се зачерви и въздъхна, но не съ особно удоволствие, както забѣлѣзахъ; азъ нищо не възразихъ, и той насочи коня къмъ арката, откъдѣто ний излѣзохме на широкъ постланъ четиурежгъленъ площадъ съ голѣма смоковница на всѣки жгълъ и съ плискащъ фонтанъ въ срѣдата. Близко до фонтана бѣха разперени нѣколко палатки отъ пѣстро платно, а наоколо ни се движеха хора, повечето жени и дѣца, които разглеждаха изложенитѣ стоки. Главниятъ фасадъ на зданието около площада бѣ украсенъ съ колонада, съ фантастична, но могща архитектура, на която азъ не можехъ достатъчно да се нарадвамъ. Тука сжщо нѣкои се разхождаха, други стояха на пейкитѣ и четѣха.

Дикъ ми каза: — Тука днесъ, както и навсѣ-
ждѣ, нѣма голѣмо оживление; въ петѣкъ тукъ
никогѣ бива пълно съ хора, а слѣдъ обѣдъ при фон-
танна обикновено свири музика. При все това,
ще има, мисля, какво да погледаме слѣдъ обѣдъ.

Като минахме площада и арката, стигнахме
до единъ голѣмъ, прѣкрасенъ оборъ, дѣто вкарахме
нашия конъ, сипахме му овесъ и пакъ се върнахме
на пазаря; Дикъ, както ми се стори, бѣше малко
по-много замисленъ.

Азъ забѣлѣзахъ, че никой не можеше да се
сдържи да не ме изгледа внимателно; и, като срав-
нявахъ тѣхното облѣкло съ моето, не се очудвахъ
на това; но когато срѣщаха погледа ми, тѣ умил-
но ме поздравяваха.

Ний направо влѣзохме въ двора на музея, дѣто
нищо не бѣ се измѣнило, само липсваше оградата
и наоколо шумѣха дървета. Гължби се въртѣха
около зданието и кацаха по украшенията на фа-
сада, както съмъ виждалъ това едно врѣме.

Дикъ, както изглеждаше, все повече и повече
се задълбочаваше въ себе си, по не можа да се
сдърпи да не направи бѣлѣжка относително архи-
тектурата, и каза:

— Много грозно, старо здание, нали? Мно-
зина настояваха да се събори и да се построи
ново; може би ще направимъ това, когато нѣмаме
работа. Но моятъ прадѣдо ми казва, че това
би било не съвсѣмъ добра постѣпка. Тукъ се на-
миратъ чудни съкровища отъ старитѣ врѣмена,
освѣтъ това огромна библиотека съ много книги,
необикновено красиви, нѣкои отъ които служатъ
като скъпъ споменъ, текстове на стари писания
и прочее. Страхътъ да се турне всичко това въ
движение спаси зданието. Както ви казахъ по-рано,

даже не е злѣ да се запазятъ нѣкои спомени отъ онова, което нашитѣ прадѣди сж смѣтали за кра-
красиви здания. Тукъ е вложено много трудъ и
материалъ.

— Да, истина е, — отговорихъ азъ, — съгла-
сенъ съмъ съ васъ. Но сега не е ли по-добрѣ да
побързате по-скоро при вашия прадѣдо?

Азъ не можехъ да не забѣлѣжа, че той се
бави нарочно. Той каза: — Да, ей-сега ще влѣземъ.
Моятъ роднина е твърдѣ старъ, за да работи мно-
го въ музея; но въ течение на дълги години той
бѣше тамъ пазачъ на книгитѣ; и сега по-голѣма
часть отъ врѣмето си прѣкарва тука; менѣ даже
ми се струва — добави той усмihnато, — че пра-
дѣдо ми гледа на книгитѣ като на часть отъ
себе си; а на себе си като на часть отъ тия книги.

Той още се позабави, послѣ се изчерви, взе
ме подъ ржка и съ думитѣ: — Хайде да влѣземъ!
— заведе ме до вратата на една отъ квартиритѣ,
които служеха по-рано за помѣщение на длѣжно-
стнитѣ лица.

IX.

За любовта.

— Вашиятъ роднина не придава особно зна-
чение на хубавитѣ здания; по всѣка вѣроятность,
— казахъ азъ, когато влѣзохме въ мрачната, кла-
сическа кжца, грижливо измита и изчистена, но
лишена отъ всѣкаква украса, ако не се смѣтатъ
жѣколкото голѣми саксии съ юнски цвѣтя, прѣс-
нати тукъ-тамѣ.

— О, не зная, — отговори Дикъ разсѣено. — Той
е вече старъ, прѣхвърлилъ е сто и пета година,

и разбира се, че не му се иска да се мърда. Но той би могъл да живее въ по-хубва къща, само на поиска; той, както и всички други, не е длъжен да живее на едно място. Тука, Гестъ.

Той ме заведе горѣ и отвори една врата на хубава стая отъ старъ типъ, наредена, както и цялата къща, съ малко, само най-необходими мебели, и то много прости, даже груби, но много яки и нагледъ грижливо работени, добръ замислени, но неумѣло изкарани. Въ дъното на стаята видѣхъ писалищна маса на голѣмо дъбово меко кресло стоеше едно дребно старче. То бѣ облѣченъ въ нѣщо като нордфолска фанела отъ синъ много изтърканъ софъ, съ панталони отъ сжщата материя и сиви вълнени чорапи. Старецътъ скокна отъ креслото и викна съ много силенъ за възрастьта му гласъ: — Добръ дошълъ, Дикъ, момчето ми. Клара е тукъ и ще ѝ бже много драго да те види, бжди по-смѣлъ.

— Клара тука ли е? — проговори Дикъ. — Ако да знаехъ, не бихъ довелъ . . . Тоестъ искахъ да кажа, азъ бихъ . . .

Той бѣше смутенъ, сконфузенъ, главно защото, очевидно, не искаше азъ да се чувствувамъ излишенъ. Но старецътъ, който отначало не ме забѣлѣза, дойде му на помощъ; като се приближи до мене, той ми каза съ умиленъ гласъ:

— Извинете, азъ не забѣлѣзахъ, че Дикъ е довелъ гостенинъ; той е много обемистъ, както виждате, и може да скрие задъ себе си човѣка. Много ми е драго, че ви виждамъ! При това, увѣренъ съмъ, че вий ще ме позабавлявате съ разкази за чуждитѣ страни, тъй като виждамъ, че сте пристигнали отвъдъ морето, отъ много далечни страни.

Той ме поизгледа, замисли се и въ измѣнения му гласъ прозвуча смущение, когато ме попита :

— Мога ли да ви попитамъ, откъдѣ сте дошли, тъй като вий, разбира се, сте чужденецъ?

Азъ отговорихъ отклончиво :

— Азъ съмъ живѣлъ обикновено въ Англия, сега отново се върнахъ тука, и тази нощъ прѣкарахъ въ Хамерсмитския хотелъ.

Той мълчаливо ми се поклони, но бѣше, както ми се стори, недоволенъ отъ моя отговоръ. Що се отнася до мене, азъ го разглеждахъ съ по-голямъ внимание, отколкото позволява приличието, тъй като неговото лице, прилично на сѣрчкана ябълка, ми се стори странно познато, сѣкашъ съмъ го виждалъ по-рано, като въ огледало, — си казахъ на ума.

— Но, — каза старецътъ, — откъдѣто и да сте дошли, вий се намирате при приятели. И азъ виждамъ, че моятъ роднина Ричардъ Хамондъ има такова изражение, като че ли той ви е довелъ при мене, за да направя нѣщо за васъ. Нали така, Дикъ?

Дикъ, който ставаше все повече и повече разсѣенъ и съ безпокойство се озърташе къмъ вратата, продума :

— Да, дѣдо. Нашиятъ гостенинъ намира много промѣни и не може да ги разбере, пъкъ и азъ не мога; ето защо намислихъ да го доведа при тебе, тъй като ти знаешъ повече, отколкото който и да било други, за всичко, което се е случило прѣзъ послѣднитѣ двѣстѣ години. — Какво е това?

И той отново се обърна къмъ вратата. Ний чухме стѣпки; вратата се отвори, въ стаята влѣзе една много хубава млада жена, внезапно се спрѣ, като видѣ Дика, изчерви се като божуръ но безъ да сменя погледъ отъ него. Дикъ втрѣнчено я

гледаше, искаше му се да ѝ подаде ръка, и цялото му лице трепна от възмущение.

Но старецът не им позволи дълго време да стоят въ такава трепетно смущение и каза зашеметено съ мила старческа усмивка:

— Дикъ, дъте мое, и ти, Кларо, струва ми се, че ний, двама старци, ще ви прѣчимъ, тъй като вий навѣрно за много работи искате да поприказвате помежду си. По-добрѣ ще е да отидите горѣ въ стаята на Нелсона; знаа, че той излѣзе; и той токущо украси стѣнитѣ съ сръдновековни книги, тъй че стаята ще бѣде достатъчно удобна за васъ и за вашето възобновено щастие.

Дикъ и Клара.

Момичето протегна ръка на Дика и излѣзе съ него наедно, и безъ да го гледа, но лесно можеше да се види, че тя се изчерви отъ щастие. И не отъ ядъ, тъй като любовта много по-слабо може да се владѣе, отколкото гнѣвътъ.

Когато вратите се затвори слѣдъ тѣхъ, старецътъ се обърна къмъ мене и каза усмихнато:

— Право да ви кажа, драгий ми гостенино, вий много ще ме задължите, ако накарате да ми се развърже езикътъ. Азъ много обичамъ да приказвамъ, и отъ година на година все повече и повече; и макаръ да е приятно да виждамъ наоколо си тая младежъ, която тѣй сериозно се отнася къмъ своята любовъ, като че ли отъ нейнитѣ цѣлувки зависи цѣлиятъ свѣтъ (макаръ понѣкога и да така), но азъ не мисля, че моитѣ разкази могатъ много да ги интересуватъ. Послѣдната жетва, новородено дѣте, ново работене на пазаря — ето тѣхната история. Не така бѣ, като си помисля, когато бѣхъ младъ, когато ний нѣмахме такова спокойствие и благоденствие, както днеска, — да, да! Безъ да ви отрупвамъ съ въпроси, ще си позволя да ви попитамъ, трѣба ли да гледамъ на васъ като на изслѣдватель, който не е достатъчно запознатъ съ нашитѣ нови жизнени условия, или пъкъ като на пътникъ, пристигналъ отъ далечна страна, дѣто условията на живота сж съвсѣмъ различни отъ нашитѣ, — знаете ли нѣщо за насъ или нищо не знаете?

Въ врѣме на този разговоръ той ме гледаше втрѣнчено, съ все по-голѣмо очудване въ очитѣ, и азъ отговорихъ съ тихъ гласъ:

— За вашия животъ ми е извѣстно само онова, което можахъ да забѣлѣжа по пжия отъ Хамерсмитъ дотука, и по нѣкои въпроси, които зададохъ на Ричардъ Хамонда, но повечето отъ тѣхъ той не можа да разбере.

Старецътъ се усмихна.

— И така, — каза той, — азъ трѣба да говоря съ васъ, като че ли . . .

— Като че ли азъ съмъ отъ друга планета, отвърнахъ азъ.

Старецътъ, който сжщо се казваше Хамондъ, усмихна се, кимна съ глава и, като обърна креслото си къмъ мене, покани ме да седна на единъ тежъкъ джбовъ столъ, а като видѣ, че разгледвамъ тона чудно издѣлие, каза :

— Да, азъ съмъ много привързанъ къмъ миналото, къмъ *мое*то минало, — разбирате ли? Тѣзи мебели принадлежатъ къмъ отдавна миналото врѣме на моето дѣтинство; баща ми самъ ги е работилъ. Ако тѣ бѣха правени прѣзъ послѣднитѣ петдесетъ години, то разбира се, че щѣха да бждатъ по-добрѣ изработени, но азъ не мисля, че повече щѣха да ми се харесватъ отколкото сега. Въ ония дни ний токущо бѣхме почнали да се изразждаме: тѣ бѣха бурни, размирни врѣмена. Но вий виждате, колко съмъ приказливъ; задавайте ми въпроси, въпроси, драгий гостенино, за каквото обичате. Щомъ като *тряб*а да говоря, то направете така, щото да се възползувате отъ разговора съ мене.

Азъ помълчахъ една минута и послѣ казахъ малко нервно :

— Извинете ме, ако бжда малко неучтивъ, но Ричардъ бѣше тѣй любезенъ къмъ мене, единъ съвсѣмъ чуждъ човѣкъ, че мене ме интересува всичко, което се отнася до него, и азъ много бихъ желалъ да задамъ единъ въпросъ, който се отнася до него.

— Е, — каза Хамондъ, — ако той не бѣ „любезенъ“, както се изразявате, къмъ единъ съвсѣмъ чуждъ човѣкъ, то на него биха почнали да гледатъ като на страненъ човѣкъ и хората май че биха

почнали да странятъ отъ него. Но питайте, питайте! Не се страхувайте да питате.

— Това хубаво момиче . . . — попитахъ азъ, — да не иска да се жени за него?

— Да, — каза старецътъ. — Той вече бѣше жененъ за него, и сега за мене е почти несъмнѣно, че той пакъ иска да се ожени за него.

— Истина ли? — попитахъ азъ, като се очудвахъ, какво би могло да значи всичко това.

— Ето цѣлата имъ история, — каза стариятъ Хамондъ, — много къса, а сега, надявамъ се, и щастлива. Отначалото тѣ прѣкараха наедно двѣ години; и двамата бѣха още много млади; а сетнѣ тя си втълпи въ главата, че обича другиго, и напусна бѣдния Дикъ, — казвамъ *бѣдния*, защото той не си намѣри друга. Но това не трая дълго врѣме, само една година. Послѣ тя дойде при мене, тъй като бѣше свикналъ да сподѣля съ мене всички свои скърби, и почна да ме разпитва, какъ е Дикъ, щастливъ ли е и прочее. Азъ веднага разбрахъ, каква е работата, и казахъ, че той е много нещастенъ и не е добръ, — но това не бѣше истина. За останалото вий се сѣщате. Клара разговаря днесъ съ мене надълго, но Дикъ ще ѝ помогне по-добръ. Ако той не бѣ дошълъ случайно днесъ, азъ щѣхъ да го повикамъ утрѣ.

— Боже мой, — казахъ азъ. — Ами иматъ ли дѣца?

— Да, — отвърна той, — двѣчки. Сега тѣ живѣятъ при една отъ дъщеритѣ ми, при която прочемъ и Клара прѣкарва по-големъа частъ отъ врѣмето си. Азъ не я изпущахъ понеже бѣхъ увѣренъ, че тѣ пакъ ще се събератъ. Дикъ е отличенъ момъкъ, той взе всичко това много близко до сърдцето си. Видите ли, той не е любилъ други пжть,

както тя. Всичко това азъ се мъчехъ да изгладя, — не веднъжъ съмъ ималъ работа съ подобни истории.

— А; — казахъ азъ, — разбира се, че вий не сте искали да ги допусните до разводъ. Струва ми се, че такива процеси често пжти ставатъ у васъ.

— Вий прѣдполагате една безмислица, — отговори той. — Азъ зная, че едно врѣме е имало такива глупѣйши истории, като разводитѣ. Но помислете хубавичко, почти въ всички случаи работата се е отнасяла до имотнитѣ отношения. А азъ мисля, драгий гостенино, — каза той усмихнато, — че макаръ да сте отъ друга планета, но при единъ най-бѣгълъ погледъ върху нашата страна ще заблѣжите, че у насъ вече не могатъ да ставатъ караници заради нѣкакви имоти.

И наистина, пжтуването ми отъ Хамерсмитъ до Блумсбери, щастливиятъ и спокоенъ животъ, който видѣхъ навсѣкждѣ, като не говоря за покупкитѣ, достатъчно ми показаха че „свешеното право на собствеността“, както сме свикнали да го наричаме, вече не съществувахе.

Азъ стояхъ и мълчахъ, а старецътъ отново продължи прѣкъснатата нишка на разговора:

— Ако ли вече не може да става свада заради имоти, то какво остава да прави сждътъ въ тия процеси? Страненъ сждъ, който би сключвалъ контрактъ за любовта и чувството. Ако това нѣщо би било възможно, като *reductio ad absurdum*, за да се придаде по-голъма сила на контракта, то у насъ сега това би било просто безумие.

Той отново млъкна за момента и сетнѣ продължи:

— Трѣба да разберете веднъжъ за винаги, че ний измѣнихме всичко това или, по-вѣрно, възгледитѣ ни върху работи отъ тоя характеръ се

измѣниха сѣщо така, както и ний самитѣ, прѣзъ тия двѣстѣ години. При все това ний не се самоизлѣгаме и не смѣтаме, че сме турили край на всички страдания, които могат да се случатъ между половеѣ. Ний знаемъ, че трѣба да се съобразяваме съ нещастieto на мъжа или жената, които взематъ физиологическата страсть за истинско чувство или за приятелство, смекчаващо пробуждането отъ скоропрѣходнитѣ илюзии, но ний не сме толкова глупави да увеличаваме това нещастие съ низки разправии заради имота или положението, или съ лошо отнасяне къмъ дѣцата, които сѣ плодъ на любовта или желанието.

Той отново помълча малко, послѣ каза:

— Първата ли любовъ съ героическата ѣ вѣра въ вѣчността на това чувство и бързо настѣпващото разочарование; необяснимото ли желание на човѣкъ въ зрѣла възраст да бѣде всичко за нѣкоя си жена, човѣшката красота и необикновена доброта на която той въздига до сврѣхчовѣшко съвършенство и прави отъ нея единственъ прѣдметъ на своитѣ стремежи; или, най-сетнѣ, разумното желание на сериозенъ и мисленъ човѣкъ да стане интименъ приятель на нѣкоя хубава и умна жена, възплочение на красотата и разкоша; все едно — упивайки се отъ духовна радостъ и наслада, които ни доставятъ тѣзи чувства, ний трѣба сѣщо така да се подчинимъ и на страданията, които често пѣти ги съпровождатъ; спомнете си стиховетѣ на древния поетъ (азъ добрѣ помня нѣкои прѣводи отъ деветнайстия вѣкъ):

For this the Gods have fashioned man's grief and evil day.

That still for man hereafter might be the tale and the lay*).

N.

*) Боговетѣ затова ни изпрачатъ и мъжа и тежки скърби, за да се сплитатъ отъ тѣхъ и приказки и пѣсни за човѣка.

Да, да, не изглежда да се е прѣкратила поезията и всички скърби да сж прѣсѣхнали.

Той млъкна, и азъ не нарушихъ мълчанието му. Най-сетнѣ той отново почна:

— Но вий трѣба да знаете, че ний, хората отъ новото поколѣние, сме силни, здрави и живѣемъ свободно; ний прѣкарваме врѣмето си въ разумна борба съ природата, развивайки не една, а всички страни на нашето азъ, и черпимъ нашитѣ удоволствия въ живота на цѣлия свѣтъ. Ний се

Прадѣдото.

гордѣемъ, че не правимъ себе си центъръ, не прѣдолагаме, че свѣтътъ трѣба да прѣстане да съществува, щомъ единъ човѣкъ е нещастенъ; затова ний смѣтаме за глупостъ или, ако искате, даже за прѣстѣпление да се прѣувеличаватъ всички тѣзи въпроси на чувството и чувственостъта. Сжщо така ний малко сме склонни да се занимаваме съ нашитѣ сърдечни скърби, както и съ нашитѣ тѣ-

лесни недостатъци, и смѣтаме, че покрай любовнитѣ работи има и други удоволствия. Трѣба да помните сѣщо, че ний сме дълговѣчни; и затова красотата у женитѣ и у мъжетѣ не е тъй скоротечна, както въ ония врѣмена, когато умирахме подъ брѣмето на страданията, създадени отъ самитѣ насъ. Ний откъснахме отъ насъ всички тѣзи мъжки; може би едноврѣмешнитѣ сантименталисти щѣха да сметнатъ нашия начинъ на дѣйствие за негероиченъ, мръсенъ, но ний мислимъ че такова отношение е необходимо и напълно човѣчно. Отъ една страна, ний освободихме нашитѣ любовни отношения отъ всѣкакви търговски смѣтки, отъ друга страна — отъ *изкуствено* поцигнатата страсть. Естествената страсть, глупостъта на незрѣлъ юноша или даже на възрастенъ човѣкъ, увлѣченъ отъ нѣщо, ний признаваме и не се срамуваме много отъ нея; но що се отнася до условното чувство или сантименталностъта, то, приятелю мой, може би азъ съмъ старъ и се лъжа, но драго ми е, че се освободихме отъ *никои* глупости на стария свѣтъ.

Той се спрѣ, като че очакваше моя отговоръ, но азъ мълчахъ, и той отново почна:

— Поне, ако страдаме отъ тиранията и непостоянството на нашата природа или отъ нашата неопитностъ, ний никога не се прѣвземаме и не лъжемъ. Ако настѣпи раздѣла тамъ, дѣто нагледъ не е била възможна, то, значи, така трѣба да бжде; но не трѣба да има никакъвъ прѣдлогъ, за да се запазятъ връзкитѣ, които въ дѣйствителностъ не съществуватъ; ний не принуждаваме сѣщо така ония хора, които не сѣ способни на постоянство, да изповѣдватъ вѣчностъта на чувството, ако тѣ въ дѣйствителностъ не признаватъ това. Това

не е нужно сега, когато нѣма вече чудовищната първоия съ чувственитѣ удоволствия. Не ме разбирате въ лоша смисълъ. Вий, струва ми се, не се възмутихте, когато ви казахъ, че нѣмаме сега сѣдилища за сключване контрактъ за любовъ или страсть; но хората сж тъй странно гледищени, че васъ може би неприятно ще ви поразява, ако ви кажа, че у насъ нѣма така сжщо и законитѣ на общественото мнѣние, което често пакти замѣняше сѣдилищата и бѣше още по-глубино и деспотично. Не искамъ да кажа, че и у насъ понякога не сж осжждали поведението на съседитѣ, ако то е съмнително и лошо. Но ний нѣмаме неизмѣнни условни правила, споредъ които се осжжда; нѣмаме Прокрустово лѣгло, по мѣрката на което да обезобразявате вашитѣ убѣждения и вашия животъ; нѣма лицемерно отлжчване, на което хората би трѣбало да осжждатъ, било по неразумна привычка, било отъ таенъ страхъ и тѣ отъ своя страна да се подложатъ на отлжчване ако тѣ бждатъ недостатъчно твърди въ своето лицемерие. Какво има, възмушава ли ви това?

— Не-е, — казахъ азъ съ извѣстно колебание.

Всичко се е измѣнило толкова много сега.

— Въ всѣки случай, — продължи той, — мога, струва ми се, да твърдя едно нѣщо: каквото и да бъде това чувство, то е правдиво, и него го изпитватъ всички, а не само една класа на особно изтънчени хора. Увѣренъ съмъ сжщо, както токущо ви говорихъ, че сега мжжетъ и женитѣ не сравнено по-малко страдатъ отъ любовъ, отколкото едно врѣме. Но извинявайте, задѣто тъй нашироко говоря по тоя въпросъ. Прочемъ, вий сами ме молихте да се отнасямъ къмъ васъ, като къмъ човѣкъ отъ друга планета.

— Разбира се, много ви благодаря за това, — казахъ азъ. — Мога ли ви попитамъ сега за положението на жената въ вашето общество?

Той се разсмѣ отъ все сърдце, както рѣдко се смѣятъ хора на неговитѣ години, и отговори:

— Не напразно азъ се ползувамъ съ репутацията на познавачъ на историята. И менѣ ми се струва, че азъ дѣйствително познавамъ „емансипаторското женско движение“ въ деветнайсетия вѣкъ. Но съмнявамъ се, че нѣкой би могълъ сега да го разбере.

— Защо? — попитахъ азъ, докаченъ малко нѣщо отъ неговия смѣхъ.

— Защото, — каза той, — както и сами ще видите, това е единъ отдавна забравенъ споръ. Мжжетѣ сега нѣматъ възможность да властвуватъ надъ женитѣ, нито пъкъ женитѣ надъ мжжетѣ, както е било въ миналитѣ врѣмена. Женитѣ работятъ онова, което сж въ състояние да извършатъ и което повече имъ се харесва, а мжжетѣ не чувствуватъ отъ това нито завистъ, нито обида. Това е станало толкова обикновено нѣщо, че менѣ ме е просто срамъ да говоря по него.

— Ами законитѣ? ... — попитахъ азъ. — Каква роля играятъ — въ всичко това?

Хамондъ се усмихна и отговори:

— Мисля, че ще бжде по-добрѣ да почакаете отговора на тоя въпросъ, ний въобще трѣба да се докоснемъ до законодателството. И въ тази областъ за васъ ще има много нови работи.

— Добрѣ, — продължихъ азъ, — но по поводъ на женския въпросъ? Видѣхъ въ хотела, че женитѣ прислужватъ на мжжетѣ. Това като че ли е реакция, нали?

— Нима тъй? — каза старецътъ. Да не смѣтите домакинството за едно нищожно занятие, което не заслужва никакво уважение? Струва ми се, такова е било мнѣнието на напрѣдничевитѣ жени и деветнайсетия вѣкъ и на тѣхнитѣ привърженици.

Ако и вий мислите така, то мога да ви обърна вниманието на една норвежка народна приказка, която се казва: „Какъ единъ мжжъ се занимавалъ съ домакинство“ или нѣщо подобно; въ края на краищата, слѣдъ разни несполуки, стопанинътъ и кравата съ всички сили почнали да се теглятъ единъ другъ на една връвъ, — той като се хваналъ за куминя, а тя полуовиснала на покрива, който, споредъ обичая въ тази страна, се прави отъ чимъ и се спуща много ниско до земята. Струва ми се, че кравата злѣ си изпатила. Разбира се, подобно нещастие не може да се случи съ такъвъ високо образovanъ човѣкъ като васъ, — добави той усмихнатъ.

Азъ се почувствувахъ въ неловко положение отъ тази груба шега. Пъкъ и отношението му къмъ послѣдната частъ на въпроса ми се стори непочтително.

— Какъ така, приятелю, — заговори той, — не знаете ли, че на една умна жена прави удоволствие, когато кжщата ѝ е добръ наредена и всички наоколо сж щастливи и благодарни ней? А естиѣ, нали знаете, че на всички се харесва да бъдатъ подъ управлението на една хубавичка жена, това е единъ отъ най-приятнитѣ способности за флиртъ. Вий не сте толкова стари, че да не помните това. Азъ толкова добръ помня.

И старецътъ отново се усмихна, а послѣ високо се разсмѣ.

— Извинете, — продължи той малко по-късно.

Да не помислите нѣщо лошо, азъ само се смѣя

на този глупавъ обичай отъ деветнайсетия вѣкъ, особено разпространенъ между тѣй нареченитѣ образовани хора, да проявяватъ пълно незнание относително готвенето, защото тѣ смѣтаха това много ниско за високия си разумъ. Безполезна идиоти! Ето напимѣръ азъ съмъ „ученъ човѣкъ“, както обикновено ни наричатъ насъ чудацитѣ, а много добрѣ мога да готвя.

— И азъ сжщо мога, — забѣлѣзахъ азъ.

— Отлично, струва ми се сега, че вий ще ме разберете по-добрѣ, отколкото би могло да се помисли по думитѣ ви или по вашето мълчане.

— Може би, — отвърнахъ азъ. — Но менѣ ми се вижда чудно, дѣто хората могатъ съ такъвъ интересъ да се отнасятъ къмъ обикновенитѣ житейски занятия. И азъ ще ви задамъ единъ два въпроса по това. Но менѣ ми се иска отново да се повърна къмъ въпроса за положението на жената въ вашата страна. Вий сте изучавали въпроса за „емансипацията“ на жената въ деветнайсетия вѣкъ; помните ли, че много отъ „напрѣдничевитѣ“ жени сж се стремили да освободятъ най-интелигентнитѣ прѣдставителки на своя полъ отъ раждане на дѣца?

Старецътъ отново стана много сериозенъ.

— Помня това странно безумие, — каза той, — резултатъ, както и всички безумия на онова врѣме, отъ господството на една класа надъ друга. Какво мислимъ за това сега ли, питате вий? — Лесно е да се отговори на този въпросъ, приятелю. Материнството у насъ се ползва, разбира се, съ голѣмо уважение; — и нима може да бжде другояче? Естественитѣ и необходими мжки, които прѣживяватъ майкитѣ, служатъ за ново закрѣпване на съюза между мъжа и жената, вишъ сти-

мулъ на любовъ и уважение, което се признава отъ всички. Що се отнася до другото, то спомнете си, че всички *изкуствени* мъжи на материнството сега вече не съществуватъ. Майката сега вече нѣма никакви тревожни грижи за бъдещето на дѣцата си. Тѣ могатъ да бждатъ, разбира се, по-добри или по-лоши; тѣ могатъ да не осъществятъ високитѣ ѝ надежди; безпокойства отъ подобенъ характеръ съставляватъ частъ отъ скръбта и радостта, неизбежно сплитачи се съ човѣшкия животъ, но поне тя е избавена отъ страха (който едно врѣме бѣ много основателенъ), че изкуствената непълноправностъ ще постави дѣцата ѝ подолу отъ мъжа или жената; тя знае, че тѣ ще живѣятъ и дѣйствуватъ съобразно своитѣ способности. Въ миналото „обществото“ слѣдваше закона на еврейския богъ и заедно съ „ученитѣ“ въ него врѣме прѣнасяше грѣховетѣ на бацитѣ върху дѣцата. Въпросътъ, какъ да се спре този процесъ, какъ да се унищожи жилото на наследствеността, съставляваше предметъ на дълги и старателни грижи на всички мислещи хора въ днешно врѣме. Сега, виждате ли, обикновената здрава жена (а у насъ почти всички жени сж здрави и, най-малко поне, привлекателни) уважаватъ като носителка и възпитателка на дѣцата, желаятъ я като жена, обичатъ я като другаръ, а тя, нѣмайки вече основание да се безпокои за бъдещето на дѣцата си, обладава много по-голямъ матерински инстинктъ, отколкото нещастната робиня — майката на робитѣ въ миналитѣ врѣмена; или даже нейната сестра отъ вишитѣ класи, възпитана въ изкуствено познание на естественитѣ закони, движеща се въ атмосферета на лъжлива срамливостъ, смѣсена съ непрѣодолимо сладострастие.

— Вий се горещите, — забълбзахъ азъ, — но виждамъ, че имате право.

— Да, — продума той, — азъ искамъ още да ви обърна вниманието на всички прѣдимства на нашия миренъ животъ. На какво сте мнѣние за външността на хората, които срѣщнахте днесъ?

— Никога не бихъ повѣрвалъ, че въ една цивилизувана страна могатъ да се срѣшнатъ толкова много хора съ такава красива външность.

Той издаде тържествуващъ викъ:

— Какъ, нима ний сме още цивилизувани? — каза той. — Що се отнася до нашата външность, то английската и келтската раса, която главно е господствувала тукъ, не е много красива. Но струва ми се, че ний я усъвършенствувахме. Познавамъ едного, който има огромна колекция отъ портрети, отпечатани отъ фотографии прѣзъ деветнайсетия вѣкъ; когато ги разглеждашъ и сравнявашъ съ лицата отъ днешно врѣме, то по-големата красота на нашитѣ лица се хвърля веднага въ очи. Но мнозина намиратъ, че би било много фанстично да се поставя красотата въ прѣка зависимость отъ свободата и отъ доброто положение на нѣщата, за които токущо говорихме; тѣ мислятъ, че дѣтето, което се е родило отъ естествена и свободна любовъ между мъжа и жената, даже ако тая любовъ е мимолетна, може по-скоро да разчита да бѣде хубаво въ всѣко отношение, особено откъмъ тѣлесна красота, отколкото когато се роди отъ почтенъ комерчески бракъ или отъ нещастни, умиращи въ бѣдность, роби прѣзъ миналото врѣме. Тѣ казватъ, че радостта заражда радостъ. Вий какво ще кажете?

— Напълно съмъ съгласенъ, — отвърнахъ азъ.

Х.

Въпроси и отговори.

— Е, — каза старецътъ, като се настани поудобно въ креслото си, — можете да продължавате своитѣ въпроси; вече ви отговорихъ доста надълго на първия.

Азъ рекохъ:

— Бихъ искалъ да чуя двѣ думи по това — какъ е поставено възпитанието у васъ, макаръ и да слушахъ вече отъ Дика, че вий оставате дѣцата на пълна свобода и не ги учите по нищо, — съ една дума, довели сте възпитанието до такова съвършенство, че съвсѣмъ сте го прѣмахнали.

— Значи, вий вече сте получили нѣкои свѣдения, — отговори той. — Но азъ разбирамъ вашия възгледъ по възпитанието, възгледа на миналото, когато „борбата за сжществуване“, както се изразяваха тогава (т. е. борбата за парче хлѣбъ у робитѣ отъ една страна и за голѣми привилегии у робовладѣлцитѣ отъ друга), ограничаваше „възпитанието“ на повечето хора съ тѣснитѣ рамки на не съвсѣмъ вѣрни свѣдения; тѣхъ ги втѣлпяваха въ главата на новака по жизнения пжтъ, все едно дали той ще или не ще, дали му се харесва или не, и всичко това се дѣвчеше и смилаше отпново и отпново отъ хората, които въ сжщностъ никакъ не се интересуваха отъ него, а тѣ отъ своя страна го приподнасяха на други, които сжщо така никакъ не се интересуваха.

Азъ засмѣно спрѣхъ стареца, който почваше да се сърди:

— Но *васъ* въ всѣки случай не сж ви учили така. Затова може да поокротите гнѣва си.

— Върно, върно, — каза той, като се усмихна. — Благодаря, че ме спрехте да се не ядосвамъ. Азъ винаги си въображавамъ, че живѣя въ оня периодъ, за който говоря. Но хайде да приказваме по-спокойно. Вий мислите, че нашитѣ дѣца сж затворени въ училища, дѣто прѣкарватъ до оная възраст, която условно се смѣта за необходима, каквито и да бждатъ способноститѣ и стремленията имъ, и дѣто съ сжщото неуважение къмъ дѣйствителността ги подхвърлятъ на опредѣленъ и сжщо тѣй условенъ курсъ на „учене“. Приятелю, нима не виждате, че подобна система е възможна само при пълно непознаване условията за ръста на човѣшкия организъмъ, както въ умствено, така и въ физическо отношение? Никой не може да излѣзе неврѣдимъ отъ тази мелница, и само ония можеха да се спасятъ отъ изхабяване, които имаха силенъ духъ на възмущение. За щастие, този духъ на възмущение въ всички врѣмена сж го имали повечето дѣца, — инакъ азъ не мога да разбера, какъ сме могли да достигнемъ днешното положение. Сега вий виждате, къмъ що се свежда всичко това. Едно врѣме всичко това бѣ резултатъ на *бѣдността*. Въ деветнайсетия вѣкъ обществото бѣ тѣй страшно бѣдно, благодарение систематическия грабежъ, на който се основаваше, че истинското образование стана недостъпно никому. Цѣлата теория на тѣхното тѣй наречено възпитание се състоеше въ туй: да се вгълпятъ на дѣтето нѣкои познания, даже ако това става чрѣзъ сжщински мжчения, заедно съ различни никому непотрѣбни дѣдрения, или пъкъ прѣзъ цѣлия си животъ тѣ чувствуваха липса на образование, тѣй като безизходната бѣдностъ не имъ оставаше врѣме да попълнятъ всичко, Сега всичко това се ми-

на, ний нѣма защо да бърземе и всѣки може да обогатява своя умъ съ всевъзможни познания ако чувствува наклонность къмъ това. Както въ всички други отношения, така и тука ний укрѣпнахме: ний можемъ да си дадемъ врѣме за порастване.

— Да, — забѣлѣзахъ азъ, — но прѣдположете си, че дѣтето, момъкътъ или мжжътъ никога не поиска да добие нѣкакво образование; да кажемъ напримѣръ, че то не иска да учи аритметика или математика, вий не можете го накара, когато *порастне*; а ако вий не сте въ състояние да го накарате, когато порастне, то какво ще го правите тогава?

— Ами васъ, — каза той — караха ли ви да учите аритметика и математика?

— Малко нѣщо, — отговорихъ азъ.

— На колко години сте сега?

— Почти на петдесетъ и шесть.

— Ами много ли знаете сега по аритметика и по математика? — попита той малко нѣщо подигравателно.

— За жалость, съвсѣмъ нищичко, — отговорихъ азъ.

Хамондъ весело се засмѣ, но не забѣлѣза нищо на моитѣ думи, и азъ оставихъ въпроса за възпитанието, като видѣхъ, че въ това отношение нѣма какво да се разправамъ съ стареца.

Слѣдъ като си помислихъ малко нѣщо, азъ забѣлѣзахъ:

— Токущо говорихте за домакинството; това ми напомня малко нѣщо обичаитѣ въ старо врѣме; азъ мислихъ, че вий живѣете повече въ общини.

— Фаланстери, а! — каза той. — Ний живѣемъ така, както ни се харесва, а харесва ни се да живѣемъ съ хора, съ които сме свикнали. Спом-

нете си пакъ, че вече нѣма бѣдностъ, а фаланстериитѣ на Фурье и други такива бѣха само убѣжище отъ мизерията, нѣщо напълно естествено по онова врѣме. Подобна организация на живота можеше да се зароди само у хора, заобиколени съ най-ужасна бѣднотия. Но вий трѣба да разберете сжщо, че макаръ повечето отъ насъ и да живѣемъ въ отдѣлни кжши, и макаръ животътъ въ всѣка кжща е малко-много различенъ, но нито едни врата не се затварятъ прѣдъ добрия човѣкъ, ако той се съгласи да живѣе както другитѣ обитатели на кжщата; но разбира се, че би било неразумно да се вмъкне човѣкъ въ кжщата и да иска отъ нейнитѣ обитатели да измѣнятъ зарадъ него своитѣ привички, когато винаги той може да иде на друго мѣсто и да живѣе така, както му се харесва. Но азъ нѣма да се спирамъ надълго по това, вий ще идите съ Дика и сами ще видите, какъ ний живѣемъ.

Слѣдъ непродължително мълчание азъ попитахъ:

— Вашитѣ голѣми градове . . . какво станаха тѣ? Лондонъ, за който съмъ челъ, като за новъ Вавилонъ на цивилизацията, струва ми се, е изчезналъ?

— Ба, ба,— каза стариятъ Хамондъ,— сега той може би повече прилича на древния Вавилонъ, отколкото „новиятъ Вавилонъ“ отъ деветнайсетия вѣкъ. Но да оставимъ това. Въ края на краищата, мѣстата оттукъ до Хамерсмитъ сж много заселени, а вий още не сте видѣли най-заселената частъ на града.

— Кажете ми сжщо, — продумахъ азъ, — въ какво положение се намира днесъ източната частъ на града? *)

*) Кварталътъ на най-бѣдната частъ отъ лондонското население въ днешно врѣме. (Пр.)

Майски празникъ въ опометъ за прѣмахване на мизерията.

Той каза :

— Бѣ време, когато, ако се качехте съ конь отъ вратата на моята кжща и ѣздѣхте съ бързо прѣпускане направо въ продължение на единъ часъ и половина, то все пакъ щѣхте да сте въ най-заселеното мѣсто на града ; но по-голѣмата частъ на града се състоеше отъ вертепи, както ги наричаха тогава ; другояче казано, това бѣха мѣста за измжчване на мжже и жени, или, още по-лошо, мѣста, дѣто мжжетѣ и женитѣ растѣха и се възпитаваха всрѣдъ такъвъ развратъ, щото тѣзи мжчения имъ се виждаха почти нормални и естествени условия на живота.

— Зная, зная, — прѣкжснахъ го съ нетърпение. — Каквото било — било ; кажете ми, сега какъ е. Остана ли нѣщо отъ миналото ?

— Никаква слѣда, — каза той, — но споменътъ за миналото живѣе и досега, и това ме радва. Веднѣжъ прѣзъ годината, на първи май, ний устройваме тържественъ празникъ въ източнитѣ общини на Лондонъ въ споменъ за Прѣмахване на Сиромашията, както наричаме това. Въ този день уреждаме музика и танци, веселие и пиршества въ ония мѣста, дѣто, споредъ прѣданието, сж били най-ужаснитѣ вертепи. И тамъ, дѣто нѣкога день слѣдъ день, въ течение на много години, се е извършвало едно ужасно прѣстѣпление, бавното унищожение на цѣла една класа, — споредъ обичая, най-хубавичкото момиче пѣе нѣкаква стара революционна пѣсенъ или една отъ ония пѣсни, въ които се излива стенанието на нѣкога безнадежното отчаяние. За човѣкъ, който е изучавалъ миналото като мене, трогателно и любопитно е да гледа прѣкрасното момиче, прѣмѣнено, украсено съ цвѣта отъ близкитѣ ливади, застанало посрѣдъ

щастливия народъ, на оная земя, дѣто нѣкога се е издигало нѣкое проклето свѣрталище, вертепъ, нѣто мже и жени сж живѣли въ тѣснотията и мръсотата на разврата, набѣкани като сардели, живѣли сж така, че сж могли да прѣнасятъ този животъ само защото бѣха изгубили, както казахъ, нѣко подобие на човѣшки образъ, — странно е да чувашъ ужаснитѣ думи, заплашванията или оплакванията, които се изтрѣгватъ отъ нѣжнитѣ устнички, и да виждашъ, че съвсѣмъ не се разбира тѣхното истинско значение; да чувашъ напримѣръ нѣсенъта за ризата отъ Томасъ Худа и да знаешъ, че тази трагедия, съвсѣмъ неразбрана, не е достъпна както за пѣвицата, така и за слушателитѣ. Прѣдставете си това, ако можете, и помислете си, колко чудесно е разцвѣтѣлъ животътъ оттогазъ.

— Да, мжно мога да си прѣдставя това — продумахъ азъ.

Седѣхъ азъ, гледахъ блестящитѣ му очи, пламналото му отъ вълнение лице и се очудвахъ, какъ на тия години той може да мисли за всеобщото щастие или за каквото да било друго вънъ отъ храната си.

— Разправете ми по-подробно, — помолихъ го азъ, — какво се намира сега на изтокъ отъ Блумсбери?

Той каза :

— Оттука до началото на Сити яма много постройкы; но въ самия Сити населението е много гъсто. Нашитѣ прадѣди, слѣдъ като разрушиха вертепитѣ, не бързаха да събарятъ кжшитѣ, които се намираха прѣзъ деветнайсетия вѣкъ въ тѣй наречения търговски кварталъ, извѣстенъ слѣдъ това подъ името Разбойнишки кварталъ. Видите ли, тия здания, макаръ и струпани едно до друго, бѣха

хубави и трайни, просторни и чисти, тъй като служеха не за живѣене, а за търговски операции. Бѣднитѣ отъ съборенитѣ вертепи се прѣселиха въ тѣхъ и живѣеха тамъ, докато хората отъ онова врѣме намислиха да построятъ нѣщо по-добро. Но зданията тамъ ги събаряха постепенно, тъй като хората въ тая мѣстностъ сж свикнали да живѣятъ по-свито, отколкото на други мѣста; и досега това е най-населената частъ отъ Лондонъ, а може би и въ цѣлия островъ. При все това то е най-хубавото мѣсто, донѣйдѣ благодарение на чудната архитектура, която тукъ достигна такова съвършенство, което едвали ще намѣрите другадѣ. Но тази блѣсканица, ако мога тъй да се изразя, не отива по-далечъ отъ улицата Алдгетъ — вий може би сте чували това име. Задъ нея кщията сж широко разхвърлени по ливадитѣ, които тукъ сж много хубави, особно ако тръгните по направление на рѣката Ли (въ нея, както знаете, е ловилъ риба Исакъ Уолтонъ)*), около мѣстността наречена Стретфордъ или Оадфордъ, названия, разбира се, непознати вамъ, макаръ тамъ въ старо врѣме да сж живѣли римляни.

„Непознати на мене, — помислихъ си азъ. — Колко е странно! Азъ, който съмъ видѣлъ, какъ изчезнаха послѣднитѣ жалки останки отъ ливадитѣ, напоявани отъ рѣката Ли, чувамъ сега, че всичката имъ прѣлестъ се е повърнала въ още по-голъма степенъ“.

Хамондъ продължи:

— Ако тръгните по направление къмъ Темза, ще дойдите до Доковетѣ, създаване на деветнайсетия вѣкъ; ний си служимъ съ тѣхъ и досега,

*) Английски писателъ отъ XVII вѣкъ, нареченъ „Баща на вѣдицата“. (Пр.).

макаръ тѣ да не сж толкова отрупани, както порано, тѣй като ний не допускаме централизацията и при това отдавна напуснахме претенцията да бждемъ всемирненъ пазаръ. Около Доковетѣ нѣма много кжщи, пѣкъ и по-голѣмата частъ отъ тѣхъ не служатъ за постоянно живѣене; хората, които се ползватъ отъ тѣхъ, пристигатъ и отпжтватъ, тѣй като мѣстността тамъ е ниска и влажна. Задъ Доковетѣ къмъ изтокъ и къмъ брѣга се простиратъ равни пасбища, нѣкогашни блата, съ немногобройни градини; и тука постояннитѣ жилища сж много малко, има само стрѣхи и колиби за мъжете, които идватъ да нагледватъ добитѣка. При все това, огромнитѣ купи съ сѣно, мѣркашитѣ се тукъ-тамъ червени покриви на кжшитѣ, хората, стадата придаватъ на мѣстността живописенъ изгледъ, и е много приятно да минешъ на конь въ есененъ слънчевъ день, да се полюбувашъ на рѣката съ плаващитѣ по нея гемии съ платна, да се качишъ на Шутерсхилъ и Кентийскитѣ планини*), сетѣ да се повърнешъ къмъ голѣмото зелено море на Исекскитѣ блата съ високъ небосклонъ, съ далеченъ просторъ, залѣтъ отъ блестящата слънчева свѣтлина. Тамъ има едно мѣсто, което се казва Канигстоунъ, и по-нататкъ Силвертоунъ**), дѣто плаватѣ сж най-хубави. Безъ съмнѣние, нѣкога тамъ е имало вертепи и то не отъ най-добритѣ.

Тѣзи названия ми рѣзнаха слуха, но азъ не можехъ да му обясня защо, и попитахъ:

— А какво се намира на южната страна на рѣката?

— Тамъ е сжщото, както и въ Хамерсмитъ, отвърна той. — Къмъ сѣверъ брѣгътъ пакъ се

*) Аристократически околности на Лондонъ. (Пр.)

**) Мѣсто при Доковетѣ, най-бѣдното и мръсно мѣсто на днешни Лондонъ. (Пр.)

издига и тамъ се намира веселъ и красиво построенъ градъ Хѣмпстедъ, съ който отъ нея страна се свършва Лондонъ. На сѣверо-западъ той се свършва съ гора, прѣзъ която сте минали.

Азъ се усмихнахъ.

— Вижъ какво станало съ нѣкогашния Лондонъ, — продумахъ азъ. — Сега ми разправете за другитѣ градове.

Той каза :

— Що се отнася до огромнитѣ мрачни градове, които сж служили нѣкога като манифактурни центрове, то тѣ изчезнаха, както и лондонската пустиня отъ тухли и цементъ, само съ тази разлика, прочемъ, че, тъй като тѣ бѣха само „манифактурни“ центрове и търговски пазари, то и слѣди отъ тѣхното сжществуване сж останали по-малко. Огромнитѣ промѣни въ ползуването отъ механическитѣ сили значително облекчи задачата, и може би тѣ биха прѣстапали да сжществуваатъ като центрове, даже ако нашитѣ обичаи не бѣха се измѣнили; но, като се вземе подъ внимание, какво сж били тѣ, не би се намѣрило, струва ми се, такава жертва, която ний не бихме се съгласили да принесемъ, за да унищожимъ тѣзи „манифактурни окржзи“, както ги казвали. Сега каменнитѣ вжглища или минерали се добиватъ и изпращатъ на мѣстоузначението съ възможно по-малко мръсотия, тичане и нарушаване спокойствие на мирнитѣ жители. Когато чете човѣкъ за положението на тѣзи окржзи въ деветнайсетия вѣкъ, неволно си мисли, че лицата, подъ управлението на които сж се намирали, умишлено сж стѣснявали, потискали и унищожавали народа, но това не е така; както липсата на образование, за което токушо говорихме, сжщо и това произлизаше отъ страшната бѣд-

мостъ. Народътъ трѣбало да се примирява съ всичко и даже да увѣрява, че е доволенъ. Сега у насъ е наредено другояче, и ний не бихме правили онова, което не ни се харесва.

Да се призная, менѣ ми се щѣше да свършимъ съ този въпросъ, който му даваше поводъ да хванемъ своя вѣкъ, и попитахъ :

— Ами малкитѣ градове? Мисля, че съвсѣмъ сте ги унищожили.

— Не, не,—каза той,—нищо подобно. Напротивъ, тамъ се направиха само нѣколко измѣненія и ний ги обърнахме въ още по-малки градове. Сега тамъ въ самия центъръ има просторъ и зеленина, а тѣхнитѣ прѣдградия, разбира се, се слѣха съ селата. Това сж малки градове съ улици, скверове и пазарни площади, и по тѣзи малки градове въ днешно врѣме можемъ да си съставимъ понятие за градоветѣ отъ стария свѣтъ,—думата ми е за по-добритѣ градове.

— Оксфордъ, напримѣръ,—прѣкжснахъ го азъ;

— Да,—каза той,—мисля, че Оксфордъ е билъ хубавъ градъ даже въ деветнайсетия вѣкъ. Въ днешно врѣме той е интересенъ главно защото въ него сж запазени много отъ нѣкогашнитѣ обществени здания, и той е доста хубаво мѣсто, макаръ ний да имаме много такива хубави градове.

— Той още ли служи за центъръ на образованието?—попитахъ азъ.

— Още ли?—повтори той усмихнато.—Да, той пакъ се върна къмъ най добритѣ си традиции, и по това може да заключите, колко той е далечъ отъ онова, което е билъ въ деветнайсетия вѣкъ. Тамъ сега е сѣщинската наука, съ която се занимаватъ заради самата нея, — съ една рѣчь, култътъ на науката, а не търговско обучение, както нѣ-

кога. Но вий може би не знаете, че въ деветнайсетия вѣкъ Оксфордъ и неговиятъ по-малко интересенъ събратъ Кембриджъ бѣха станали напълно търговски учрѣждения. Тѣ и двата (особено Оксфордъ) създаваха особена класа отъ паразити, които се зовѣха учени; това бѣха хора много цинични, както и въобще цѣлата така наречена образована класа въ него врѣме, но тѣ докарваха цинизма до виша степенъ, тъй като се смѣтаха за всезнаещи и всемждри. Богатата срѣдня класа (съ работнишката класа тѣ нѣмаха нищо общо) се отнасяше къмъ тѣхъ съ единъ видъ небрѣжна търпимостъ, както срѣдневѣковниятъ баронъ се отнасяше къмъ своя шутъ; но трѣба да се каже, че тѣ далечъ не бѣха тъй интересни, както лалитѣ въ старо врѣме, а бѣха въ сжщностъ най-отекчителнитѣ хора. Смѣеха имъ се, прѣзираха ги, но имъ плащаха. А тѣ само за послѣдното ламтѣха.

Боже мой! — помислихъ си азъ, — колко често историята отхвърля мнѣнието на съврѣменниците. Разбира се, само най-лошитѣ отъ насъ можеха да бждатъ такива. Но азъ трѣбаше да се съглася, че повечето отъ тѣхъ бѣха глупци и користолюбиви. Азъ казахъ съ гласъ повече на себе си, отколкото на Хамонда:

— Нима тѣ можеха да бждатъ по-добри, отколкото вѣкътъ, който ги е създалъ?

— Имате право, — отвърна той, — но тѣ бѣха много претенциозни.

— Въ какво? — попитахъ азъ усмихнато.

— Вий съвсѣмъ ме уморихте, — каза той усмихнато отъ своя страна. — Ще кажа само, че тѣ бѣха жалки останки на Оксфорда отъ „варварскитѣ срѣдни вѣкове“.

— Да, истина е, — съгласихъ се азъ.

— Следователно,—продължи Хамондъ,—онова, което казахъ за тѣхъ, е два пѣти истина. Но питайте по-нататѣкъ.

— Ний говорихме за Лондонъ, за манифактурнитѣ окрѣзи и за проститѣ градове; ами селата?

Хамондъ отговори:

— Трѣба да знаете, че въ края на деветнайсетия вѣкъ селата почти бѣха изчезнали. Тѣ станаха единъ видъ прѣдградия на манифактурнитѣ центрове или сами образуваха нѣщо като малки манифактурни окрѣзи. Кѣшитѣ бѣха оставени на разрушение, дърветата ги сѣчаха, за да изкаратъ нѣколко шилинга, които се плащаха за отсѣчени-тѣ жалки трупове, постройките станаха невъзможно лоши и грозни. Работата бѣше малко; а работната заплата все повече спадаше. Всички дребни селски занаяти, които по-рано даваха особна прѣлестъ на селския животъ, бѣха забравени. Селскитѣ продукти не стигаха за нуждитѣ на земледѣлца. Невѣроятнo запустяване и изоставеностъ царуваха въ полята, които, въпрѣки грубата и недостатѣчна обработка въ онова врѣме, все пакъ бѣха добри и плодородни. Имате ли нѣкакво прѣдставление за това?

— Да, чувалъ съмъ,—казахъ азъ;—ами какво стана послѣ?

— Промѣната, — продължи Хамондъ, — настъпи въ началото на нашата епоха и се свърши много скоро. Хората нахлуваха на тѣпи въ селата, нахвърляха се върху земята, ако мога тъй да се изразя, като дивъ звѣръ на пляката си; въ много скоро врѣме английскитѣ села станаха повече заселени, отколкото всѣки другъ пѣтъ, като се поучне отъ четирнайсетия вѣкъ, и оттогава на-самъ все растатъ. Такъвъ напливъ въ селото би

билъ много печаленъ и би докаралъ още по голѣма бѣдностъ, ако народътъ още се намираше подъ игото на съсловния монополъ. Но при новата наредба скоро се уреди всичко отъ само себе си. Всѣки почна да си избира работа споредъ способнитѣ си, и никой вече не се опитваше да извършва работа, къмъ която не чувствува призвание. Градътъ нахлу въ селото, но завоевателитѣ, подобно воинственитѣ завоеватели въ старо врѣме, се приспособиха къмъ мѣстнитѣ условия на живота и ставаха селски жители; а сетнѣ, когато числото имъ надмина числото на градскитѣ жители, отъ своя страна почнаха да влияятъ на тѣхъ. Разликата между града и селото почна малко по малко да се изглажда, и най-послѣ селото, оживено отъ мисълта и енергията на градскитѣ жители, създаде този щастливъ спокоенъ, но дѣтеленъ животъ, който ви е сега малко нѣщо познатъ. Ще кажа пакъ, направени бѣха много грѣшки, но ний имаме врѣме да ги поправимъ. Много работа ни се струпа въ началото на нашата епоха. Благодарение грубия възгледъ въ първата половина на дваиясетия вѣкъ, когато хората още се плашеха отъ гнета на сиромашията и не можеха да прѣдвидятъ спокойния животъ въ днешно врѣме, външната красота, която ни остави търговскиятъ вѣкъ, биде унищожена. И азъ мисля, че само постепенно, много бавно хората се освободиха отъ оковитѣ, които тѣ сами си налагаха, даже когато станаха свободни. Но колкото и бавно да вървѣше освобождението, то настѣпи най-сетнѣ; и колкото повече се вгледвате въ насъ, толкова по-ясно ще ви стане, че ний сме щастливи; че ний живѣемъ въ красота и не се страхуваме, че ще се изнѣжимъ; че имаме маса работа и съ наслада

и изпълняваме. Какво друго може да се иска от живота?

Той помълча малко, като че търсеше думи, за да изрази мисълта си. Послѣ каза :

— Така живѣемъ сега. Едно врѣме Англия бѣше малка страна, която се провираше между гори и пустини, съ нѣколко разхвърлени тукъ-тамъ градове, които служеха като крѣпостъ на феодалната войска, пазари за народа и центъръ за занаятчиитѣ. Послѣ тя стана страна на огромнитѣ мръсни фабрики и още по-мръсни вертепи, наобиколени съ малки сиромашки села, съсипани отъ стопанитѣ на тия фабрики. Сега тя е градина, дѣто никой не граби и не разрушава, съ необходими жилища, работилници и фабрики, разхвърлени по цѣлата страна. Всичко тука е спретнато, чисто и красиво. Но ний сами бихме се срамували отъ себе си, ако допуснѣхме да се произвеждатъ стоки въ огромни размѣри и не обръщаме внимание на мизерията и разорението. Не, приятелю, женитѣ-домакинки, за които току-що говорихме, биха ни научили тогава, какво трѣба да правимъ.

— Тази страна на вашето обновление, развива се, е много добра, — забѣлѣзахъ азъ. — Но тъй като азъ искамъ да видя селата, то кажете ми, какъ изглеждатъ тѣ сега, за да ме подготвите малко нѣщо.

— Виждали ли сте, попита той, — нѣкоя хубава картина, която да изобразява село въ края на деветнайсетия вѣкъ? Има запазени такива картини.

— Виждалъ съмъ нѣколко такива картини, — отговорихъ азъ.

— Добръ, — каза Хамондъ, — нашитѣ села напомнятъ най-хубавитѣ отъ тѣхъ, съ черкова или събрание за съсѣдитѣ на най-видното мѣсто. Само че върху тѣхъ не лежи печатътъ на мизерията и нѣма живописни развалини, които, да ви кажа право, художниците сж избирали, за да скриятъ своето неумение да изобразятъ хубава архитектура. Такива нѣща не ни се харесватъ, даже ако не изобразяватъ бѣдностъ. Както хората отъ срѣднитѣ вѣкове, ний обичаме, щото всичко да бжде красиво, опрѣдѣлено, свѣтло и просторно; така обикновено строятъ всички народи, които разбиратъ отъ архитектурно изкуство; тѣ знаятъ, че могатъ да добиятъ онова, което искатъ, и взематъ отъ природата не най-лошото, а най-хубавото.

— Освѣнъ селата, имате ли други отдѣлни селски кжщи? — попитахъ азъ.

— Да, твърдѣ много, — каза Хамондъ. — Съ изключение на празнитѣ мѣста, горитѣ и пѣсчнитѣ хълмове (като Хиндхемъ въ Съррей), навсѣкждѣ се виждатъ кжщи. Тамъ, дѣто тѣ сж разхвърлени на по-далечни разстояния, тѣ сж по-голѣми и напомнятъ по-скоро нѣкогашнитѣ котеджи, отколкото нашитѣ обикновени кжщи. Тѣ служатъ за обществена полза, въ такива кжщи може да се събератъ много хора; селскитѣ жители не сж задължени да бждатъ непрѣмѣнно земеделци, макаръ понѣкога почти всички се залавятъ за селска работа. Въ тѣзи голѣми селски кжщи се прѣкарва много приятно, тамъ живѣятъ обикновено първитѣ учени въ днешно врѣме, и тамъ се сблѣскватъ най-разнообразнитѣ мисли и възгледи, което придава живостъ и интересъ на цѣлото общество.

— Азъ съмъ малко очуденъ отъ всичко това,

- прѣкжснахъ го азъ; — значи, вашата страна е много заселена?

— Разбира се, — продължи той: — населението е почти толкова, както въ края на деветнайсетия вѣкъ; ний само го разпрѣснахме, и нищо повече. Наистина, ний помагахме сжщо така за заселване и на други страни, когато ни молѣха за това.

Азъ казахъ:

Още едно нѣщо; струва ми се, че думата „градина“ не подхожда за вашата страна. Вий говорихте за празни мѣста и гори и азъ самъ видѣхъ началото на вашитѣ Мидлсекски и Есекски гори. Защо ви сж нужни тѣ въ вашата „градина“? И нима не намирате, че по този начинъ много земя остава неизползвана?

— Приятелю, — отвърна той, — намъ ни се харесватъ тия кѣтчета съ дива природа, ний имаме възможность да прѣкараме безъ тѣхъ и затова ги оставяме необработени. Що се отнася до горитѣ, то градивниятъ материалъ ни е необходимъ, и вѣрвамъ, че нашитѣ синове и синовеѣ на нашитѣ синове ще постѣпватъ сжщо така, както и ний. Чувалъ съмъ, че въ миналитѣ врѣмена въ градинитѣ имало скали и хрусталакъ, но азъ не обичамъ нищо изкуствено и мога да ви увѣря, че естественитѣ канари въ нашата „градина“ заслужаватъ да се видятъ. Идете прѣзъ лѣтото на сѣверъ и вижте Кумберландскитѣ и Вестморландскитѣ скали, — тамъ ще видите, между другото, овчи пасбища, ний че тия мѣста не сж толкова безполезни, както ни се струва, не по-безполезни отъ топлицитѣ за овоция. Идете и вижте овчитѣ стада по хълмоветѣ между Инглборо и Пенигвентонъ и кажете ми послѣ, намирате ли, че оставяме земята да пропада *даромъ*, защото не я покриваме съ фа-

брики за произвеждане на никому ненужни нѣща, което бѣ главна задача на деветнайсетия вѣкъ.

— Ще гледамъ да мина оттамъ, — казахъ азъ.

— То не е мжно, — забѣлѣза той.

XI.

За правителството.

— Сега, — почнахъ азъ, — трѣба да ви задамъ нѣколко въпроса, на които ще ви бжде май трудно да отговорите; но не мога да не ви ги задамъ. Каква форма на управление имате вий? Възтържествува ли най-послѣ републиката или прѣдпочетохте диктаторството, съ което, както прѣдказваха мнозина въ деветнайсетия вѣкъ, непрѣмѣнно трѣбало да свърши демокрацията? Послѣдниятъ въпросъ не трѣба да ви се вижда страненъ, щомъ сте прѣвърнали Парламента въ складъ на продукти за торене на полетата. Или, може би, Парламентътъ е прѣмѣстенъ на друго мѣсто?

Старецътъ весело се разсмѣ въ отговоръ на моята усмивка.

— Хайде де, торенето не е толкова лошо нѣщо. Зданието, въ което едно врѣме се криеше основната причина на безплодието, въ днешно врѣме служи като източникъ на плодородието. А сега, драгий гостенино, позволете ми да ви кажа, че би било трудно да поставимъ нашия Парламентъ на едно мѣсто, тъй като нашия парламентъ е цѣлиятъ народъ.

— Не разбирамъ, — казахъ азъ.

— Бѣхъ увѣренъ, че нѣма да разберете. Азъ още повече ще ви поразя, ако ви кажа, че у насъ

съвсѣмъ го нѣма онова, което вий, човѣкъ отъ друга планета, бихте могли да назовете правителство.

— Азъ никакъ не съмъ поразенъ, както мислите, — забѣлѣзахъ му, — азъ познавамъ донѣлъ всички форми на управление. Но кажете ми само, какъ се управлявате, и какъ сте дошли до такова положение на нѣщата?

Той отговори:

— Разбира се, ний трѣба да правимъ различни разпореждания относително нашитѣ работи, и не всички, то се знае, сж съгласни съ подробноститѣ на тия разпореждания; но несъмнѣно е само едно: човѣкъ нѣма нужда отъ опрѣдѣлена форма на управление съ армия, флота, полиция, за да го заставишъ да се подчини на волята на мнозинството отъ *равни* нему хора, както не се нуждае отъ него, за да разбере, че съ глава не се пробива каменна стѣна. Искате ли повече обяснения?

— Да, моля ви се, — проговорихъ азъ.

Старецътъ Хамондъ се настани по-удобно въ креслото си и прие доволенъ видъ, което малко нѣщо ме обезпокои; азъ почнахъ да се страхувамъ, да не ме накара да изслушамъ цѣлъ наученъ трактатъ. Въздъхнахъ и се снабдихъ съ търпение. Той почна:

— Струва ми се, добрѣ знаете, каква управителна система е съществувала въ лошитѣ стари врѣмена.

— Мисля, че зная, — казахъ азъ.

Хамондъ. — Кое съставляваше правителството въ него врѣме? Парламентътъ ли или нѣкоя негова частъ?

Азъ. — Не.

Х. — Не бѣше ли Парламентътъ, отъ една страна, стражъ за опазване интереситѣ на вишитѣ класи, а отъ друга — за отвличане вниманието на народа, когото гледаха да държатъ въ лъжливото заблуждение, че и той ужъ взема участие въ управлението на своитѣ работи?

Азъ. — Историята ни казва това.

Х. — По кой начинъ народътъ би могълъ да взема участие въ управлението на своитѣ собствени дѣла?

Азъ. — Доколкото зная, народътъ понѣкога е заставлялъ Парламента да издава законъ, за да легализира вече станалото измѣнение.

Х. — Още нѣкакъ?

Азъ. — Никакъ, доколкото ми е извѣстно. Зная, че ако народътъ се опитваше да унищожи *причината* на своитѣ страдания, вмѣсваше се законътъ, казваше, че това било бунтъ, възмущение или нѣщо подобно, и убиваше или измъчваше инициаторитѣ на подобенъ опитъ.

Х. — Ако нито парламентътъ, нито народътъ не съставляваха правителството, то въ какво се състоеше правителството?

Азъ. — Не можете ли ми каза вий това?

Х. — Струва ми се, нѣма да бждемъ много далечъ отъ истината, ако кажемъ, че правителството се състоеше отъ сждии, подържани отъ изпълнителната властъ, ползуваща се съ грубата сила, която излѣганиятъ народъ бѣ далъ на нейно разположение, — тукъ разбирамъ войската, флотата и полицията.

Азъ. — Всѣки разуменъ човѣкъ трѣба да се съгласи съ васъ.

Х. — Сега за сждилищата. Дѣйствиоуаха ли тѣ съгласно духа на врѣмето? Би ли могълъ единъ

бѣденъ човѣкъ да намѣри тамъ защита на своитѣ интереси и на своята личностъ?

Азъ. — Изтъркана истина е вече, че даже богатитѣ сж гледали на сждебнитѣ процеси като на голѣмо нещастие, дори и при спечелване на дѣлото; а що се отнася до бѣдния, — то е било цѣло чудо, ако нѣкой бѣденъ човѣкъ, който е билъ нече въ примката на сждебния процесъ, да се изплъзне отъ затвора или отъ пълно пропадане.

Х. — Изглежда, сине мой, че управлението на сждилищата и полицията, които съставляваха истинското правителство въ деветнайсетия вѣкъ, не е имало голѣмъ успѣхъ даже между народа въ това врѣме, когато е сществувало още дѣлението на съсловия, когато неравенството и бѣдността се провъзгласявали за божествени закони, за необходимо условие на свѣтовното сшествуване.

Азъ. — Така бѣше въ дѣйствителность.

Х. — А сега, когато всичко това се измени, когато изчезна „правото на собственост“, споредъ което нещастнитѣ хора, хванали нѣколко трохи, отчаено ги стискаха въ ржка и викаха на съсѣдитѣ си: „вий нѣма да получите това“, — сега, когато всичко това изчезна и е толкова забравено, че даже не може човѣкъ да се посмѣ надъ еднопрѣмешната глупость, възможно ли би било такова правителство?

Азъ. — Невъзможно.

Х. — Да, за щастие. А за какво друго е сществувало това правителство, ако не за защита на богатия отъ бѣдния, на силния отъ слабия?

Азъ. — Казвахъ, че длъжностъ било на правителството да защитава гражданитѣ противъ посягателствата на другитѣ държави.

Х. — Така казваха; но нима можеше да се върва това? Напримѣръ английското правителство защитило ли е английскитѣ граждани отъ Франция?

Азъ. — Така казватъ.

Х. — Значи, ако французитѣ нападнѣха Англия и я завладѣха, тѣ не биха ли позволили на английскитѣ работници да живѣятъ добрѣ?

Азъ (смѣейки се). — Доколкото ми е извѣстно, английскитѣ господари на английскитѣ работници сж се стремили къмъ едно нѣщо: колкото е възможно да отнематъ благосъстоянието на работниците, тъй като това сж искали само за себе си.

Х. — Но ако французитѣ завладѣха Англия, можеха ли да отнематъ още нѣщо отъ английския народъ?

А. — Не вървамъ; тогава английскитѣ работникъ би умрѣлъ отъ изтощяване, и въ такъвъ случай това завладяване би съсипало и Франция, все едно — както отъ липса на храна би измрѣлъ добитъкътъ. Така че на английскитѣ работникъ не е могло да стане по-злѣ отъ това завоевание: френскитѣ завоеватели не биха могли да взематъ отъ тѣхъ повече, отколкото сж вземали английскитѣ господари.

Х. — Това е истина; и така претенцията на правителството, че защитава бѣдния (т. е. полезния) народъ отъ другитѣ държави, се свежда до нула. И това е много ясно; ний вече видѣхме, че главната функция на това правителство е била защитата на богатитѣ противъ бѣднитѣ. Но правителството е защитавало, може би, богатитѣ срѣщу другитѣ държави?

Азъ. — Азъ никой пжтъ не съмъ чувалъ, щото богатитѣ да сж имали нужда отъ защита; казватъ, че даже когато между отдѣлнитѣ нации е

имало война, богатитѣ хора отъ двѣтѣ нации по-старому сж водили отношения помежду си и даже ги продавали едни на други оржията, съ които убиждали тѣхнитѣ съотечественици.

Х. — Накъсо казано, всичко се свежда къмъ сжщото. Правителството, пазейки собствеността съ помощта на сждилища и защитявайки гражданитѣ отъ другитѣ държави посрѣдствомъ войната или съ заплашване чрѣзъ война, е съсипвало народното благосъстояние.

Азъ. — Не мога да отрека това.

Х. — Слѣдователно, правителството въ дѣйстви-телностъ е сжществувало само за разрушение на народното благосъстояние, нали?

Азъ. — Изглежда, че е тѣй. Но при все това . . .

Х. — Разбирате ли вий послѣдствията отъ този фактъ?

Азъ. — Мисля, че разбирамъ. Но все пакъ кажете ми ги.

Х. — Ако правителството е разрушавало благосъстоянието, то страната би трѣбало да е бѣдна, нали?

Азъ. — Да, разбира се.

Х. — И всрѣдъ тази бѣднотия хората, заради които е сжществувало правителството, искаха да бждатъ богати по какъвто и да било начинъ нали?

Азъ. — Да, така е било.

Х. — Какво *трѣба* да се случи, ако въ една бѣдна страна шепа хора се стремятъ да бждатъ богати за смѣтка на другитѣ?

Азъ. — Неизказана бѣдностъ за другитѣ. Зна-чи, причината за сиромашията е било правител-ството, за което говоримъ?

Х. — Не, би било не съвсѣмъ право да се изрди това. Самото правителство бѣ естествено

слѣдствие на безгрижната, безцѣлна тирания на врѣмето; то служеше само за механическо оржие на тиранията. Сега, когато тиранията се свърши, нѣма вече нужда отъ нейното оржие; ний не можехме вече да си служимъ съ него, когато станахме свободни. Тѣй че въ вашия смисълъ на думата ний нѣмаме правителство. Разбрахте ли ме сега?

Азъ. — Да, разбрахъ. Но азъ бихъ желалъ да ви попитамъ още, какъ вий, свободнитѣ хора, управлявате вашитѣ работи?

Х. — Много ми е драго. Питайте.

XII.

За организацията на живота.

— Можете ли ми да извѣстно понятие за управлението, което, както казвате, било замѣнило правителството? — попитахъ азъ.

— Съсѣде, — отговори той, — макаръ ний много да упростихме живота сравнително съ онова, каквото той бѣ едно врѣме, и го освободихме отъ разни услодности и лъжливи потребности, които задаваха толкова грижи на нашитѣ праотци, но все пакъ той е твърдѣ сложенъ, за да мога съ думи да ви опозная съ подробноститѣ на неговата организация; вий ще поживѣете съ насъ и сами ще видите. Право да ви кажа, по-лесно ми е да ви разправа, какво ний не правимъ, отколкото какво правимъ.

— О, да.

— Така вий ще получите извѣстно понятие, — продължи той. — Ний живѣемъ при сегашнитѣ условия горѣ-доду отъ вѣкъ и половина; традиционнитѣ и жизнени привички вече сж закрѣпнали

у насъ, а заедно съ това яви се и привичката да дѣйствуваме за благо на всички. Намъ не ни е мжно да живѣемъ безъ взаименъ грабежъ. За насъ би било по-трудно да почнемъ да се грабимъ единъ други, отколкото да се въздържаме отъ крамоли и грабежъ. Ето главната основа на нашия животъ и на нашето щастие.

— Докато едно врѣме бѣ трудно да се живѣе безъ крамоли и грабежъ, — забѣлѣзахъ азъ, — това ли искате да кажете, като говорите за отрицателнитѣ достойнства на вашитѣ нови условия?

— Да, — каза той, — толкова трудно бѣ това, щото ония, които постѣпваха винаги добръ къмъ своитѣ ближни, се провъзгласяваха за светци и герои, и къмъ тѣхъ се отнасяха съ най-голѣмо благоговѣние.

— Приживѣ ли? — попитахъ азъ.

— Не, — отговори той, — слѣдъ смъртта имъ

— Но, да се повърнемъ къмъ сегашното, — продължихъ азъ, — мисля, вий не искате да кажете, че тия другарски отношения никога не се нарушаватъ, нали?

— Не, — каза Хамондъ, — но когато се случватъ тия нарушения, то всички, — и самитѣ нарушители, и другитѣ хора, — ги смѣтатъ за нѣщо такова, каквото тѣ въ дѣйствителностъ и сж: грѣшка на другари, а не постоянни постѣпки на хора, поставени въ враждебни отношения къмъ обществото

— Разбирамъ, — казахъ азъ, — вий искате да кажете, че у васъ нѣма прѣстѣпници.

— Какъ може да ги има, — отговори той, — когато ний нѣмаме богаташка класа, която да възпитава врагове на държавния строй чрѣзъ неговитѣ несправедливости.

— Отъ по-прѣдшнитѣ ви думи азъ разбрахъ че вий нѣмате граждански закони, — попитахъ го — Вѣрно ли е това?

— Тѣ изчезнаха отъ само себе си, приятелю — отговори той. — Както казахъ по-рано, гражданскитѣ сѣдилища сѣществуваха за защита на частната собственостъ, и, разбира се, никой нѣмаше да твърди, че съ груба сила могатъ се накара хората да се отнасятъ добрѣ едни къмъ други. Когато частната собственостъ биде унищожена, то и законитѣ, и всички създадени отъ тѣхъ прѣстѣпления изчезнаха отъ само себе си. „Не кради“ сега би могло да се промѣни така: „Работи, и да живѣешъ щастливо“. Кому е притрѣбало да нарушава тази заповѣдь съ насилие?

— Добрѣ, — продължихъ азъ, — разбирамъ се съгласявамъ. Ами прѣстѣпленията противъ личността? Нима за тѣхъ (нали казвате, че тѣ случватъ) не сѣ нужни углавни закони?

Той каза:

— Въ вашия смисълъ на думата у насъ нѣма углавни закони. Нека се вгледаме по-внимателно въ този въпросъ и да видимъ, кое дава поводъ за прѣстѣпление противъ личността. Повечето пжти тѣ бѣха слѣдствие на законитѣ на частната собственостъ, които позволяваха да се задоволяватъ естественитѣ желания само на по-малко привилегирани хора и подчиняваха всички къмъ принудена външна сдържаностъ. Така причина на прѣстѣпленията противъ личността изчезна. Подобни прѣстѣпления ставаха още отъ изкуствено извратяване на половата страсть, което предизвикваше себелюбива ревностъ и други подобни недостойни чувства. Сега, ако се вгледате по-внимателно въ всичко това, вий ще видите, че

основата лежеше повечето пжти убѣждението (създадено отъ закона), че жената е собственостъ на мъжа, билъ той нейнъ мъжъ, баща, братъ или други нѣкой. *Това* убѣждение изчезна, както и много други странни прѣдставления, напримѣръ „падането“ на жената, ако тя е послушала естественитѣ си желанія: условни понятия, създадени несъмнѣно отъ законитѣ за частната собственостъ. Една отъ причинитѣ за подобни прѣстѣпления бѣ и сѣмейната тирания, която служеше за сюжетъ на много повѣсти и разкази по онова врѣме и сжщо така бѣ слѣдствие на законитѣ за частната собственостъ. Сега всичко това сжщо изчезна, и сѣмейството у насъ почива не върху принудителния сюзъ, установенъ отъ закона или отъ обществото, а върху свободния сюзъ на взаимната любовъ и уважение, при което всѣки неговъ членъ и мъжътъ, и жената еднакво — е напълно свободенъ въ своитѣ постѣпки. Сетнѣ нашитѣ понятия за честь и обществено уважение не сж както едноврѣмешнитѣ, само единъ пжтъ къмъ славата има у насъ: дѣйствуване за благого на съсѣдитѣ; и надявамъ си, че това пикога нѣма да се измѣни. Всѣки човѣкъ може да развива своитѣ способности както си ще и всички сж готови да му помагатъ. Ний сме се отървали отъ злобната завистъ, която поетитѣ не безъ основание сж поставяли винаги редомъ съ умразата; колко страдания и колко ядове сж причинявали тѣ, като сж докарвали спривитѣ и страститѣ, — съ други думи казано, енергичнитѣ и активнитѣ хора, — до прѣстѣпление.

Азъ се разсмѣхъ и казахъ:

— Слѣдователно, вий се отказвате сега отъ минитѣ думи и твърдите, че у васъ не ставатъ прѣстѣпления.

— Не, — отговори той, — не се отказвамъ; има такива случаи, както ви казахъ. Горещата кръв кипва понѣкога. Нѣкой ударя другиго, който му повръща удара, и въ резултатъ се получава човѣкоубийство, — разбира се, въ най-лошия случай. Какво отъ това? Нима другитѣ сж длѣжни да постѣпватъ още по-лошо? Нима ний можемъ да прѣположимъ, че убитиятъ човѣкъ вика за отмъщение, когато знаемъ, че ако бѣ само раненъ, той би простилъ своя докачителъ, слѣдъ като прѣтегли хладнокръвно всички обстоятелства? Или пъкъ смъртъта на убиеца може ли да повърне живота на убития и да поправи нещастieto, което неговата загуба е причинила?

— Така е, — забѣлѣзахъ азъ, — но помислете си, нима не сж нужни наказания за запазване на обществената безопасностъ?

— Ехъ, че го олучихте, съсѣде! — каза старецътъ съ извѣстно тържесто. — Какво друго сж били тѣзи наказания, ако не изразъ на страха отъ страна на хората, които съ такава мъдростъ сж разсѣждавали за тѣхъ и съ такава безразсѣдство сж се ползвали отъ тѣхъ; и тѣ трѣбаше да се боятъ, щомъ тѣ, т. е. управницитѣ на обществото, сж живѣли като въоръженъ отредъ въ неприятелска страна. Но ние живѣемъ между приятели, ний не се боимъ и нѣма защо да прибѣгваме до наказания. Ако отъ страхъ, че нѣкой пжтъ може да се убие човѣкъ отъ случаенъ тежъкъ ударъ, извършвахме тържествено и законно човѣкоубийство, ний ще бждемъ общество отъ жестоки страхливци. Не сте ли съгласни съ мене, съсѣде?

— Да, съгласенъ съмъ, ако се погледне на работата откъмъ тази страна, — казахъ азъ.

— Все трѣбва да знаете, — продължи старецътъ, — че когато се извършва нѣкое насилие, то който го върши дава всѣкакъ удовлетворение и не се отказва отъ него. Но помислете си, може ли убиването или жестокото наказание на единъ човекъ, който врѣменно е изпадналъ въ яростъ или въ безумие, да даде нѣкакво удовлетворение на обществото? Това би било само нова несправедливостъ.

— Но да прѣдположимъ, — казахъ азъ, — че човекъ има наклонността да убива, че напримѣръ нѣка година той убива по едно.

— Това е невъзможно, — отговори той. — Въ едно общество, дѣто нѣма какво да се мисли за избѣгване отъ наказание или за възтържествуване надъ закона, слѣдъ прѣстѣплението непрѣмѣнно настѣпва гризене на съвѣстѣта.

— Е, ами по-дребнитѣ прояви на яростѣта, — продължихъ азъ, — какъ се отнасятъ вий къмъ тѣхъ? Досега думата ни бѣ само за голѣми трагедии.

Хамондъ каза:

— Ако човекътъ, който е постѣпилъ лошо, не е боленъ или лудъ (а въ таквъ случай той трѣба да бѣде отстраненъ, докато прѣмине лудостѣта или болестѣта му), то слѣдъ своята простѣпка той трѣба да чувствува страдание и самоунижение. И обществото би му дало да разбере това, ако той изтѣзеше толкова тѣпъ, че самъ да не чувствува нищо; и пакъ би послѣдвало нѣкакво изкупление

напримѣръ, открито проявление на своето страдание и унижение. Нима е толкова трудно да се каже: „моля ви, простете ме, съсѣде“? — Да, по-нѣкога това е трудно, — толкозъ по-добрѣ.

— Мислите, че това е достатѣчно ли? — попитахъ азъ.

— Да, — отговори той, — даже нѣщо повече това е всичко, което ний *можемъ* да направимъ. Ако вземемъ да мжчимъ човѣка, неговото страдание ще прѣмине въ ядосване, а чувството на самоунижение, възбудено въ него отъ простѣпката му, ще се прѣвърне въ негодуване противъ *насъ* зарадъ несправедливото ни отнасяне къмъ него. Той е получилъ законно възмездие и може съвършено спокойно „да върви и да грѣши отново“. Защо да дѣйствуваме тъй глупаво? Спомнете си, че Исусъ е унищожилъ законното възмездие, като е казалъ: „Върви и не грѣши вече“. Въ едно общество на напълно равни помежду си хора никой не би поелъ върху себе си ролята на палачъ или на тъмничаръ, но мнозина ще се съгласятъ да изпълняватъ длъжноститѣ на милосърдна сестра или на лѣкаръ.

— Значи, — забѣлѣзахъ азъ, — вий гледате на прѣстѣплението като на спазматично заболяване, което не се нуждае отъ граждански законникъ?

— Почти така, — каза той, — а ний сме народъ здравъ, както ви казахъ, и *подобни* заболявания не ни тревожатъ особено.

— И така, вий нѣмате нито углавни, нито граждански закони. Но пъкъ трѣба да имате търговски уставъ, регламентация, тъй да се каже, за размѣната на стокитѣ, — нали размѣна става у васъ, макаръ и да нѣма частна собственостъ.

Той рече:

— Размѣна направо между отдѣлнитѣ личности у насъ нѣма, както сте видѣли днеска въ дюкения; търговски регламентации, разбира се, има; тѣ се измѣнятъ споредъ обстоятелствата и се основаватъ на обичая. Тѣй като това е работа на взаимно съглашение, и никой не протестира, то ний

не вземаме никакви мърки, за да ги направимъ задължителни; ето защо не ги казвамъ законни. Споредъ закона, слѣдъ постановлението на сѣдашии идва изпълнение на присѣдата и нѣкой грѣба да страда. Когато гледамъ единъ сѣдия да заседава, прѣзъ него виждамъ ясно като прѣзъ стъкло полицейски, който води въ затвора нѣкого, и войникъ, който го убива. Би прокопсалъ нашия пазаръ при такива безумни наредби, нали?

— Несъмнено, — казахъ азъ, — такива наредби обръщатъ пазаря въ единъ видъ бойно поле, дѣто мнозинството страда сѣщо тъй, както се страда отъ куршумъ и щикъ. А доколкото съмъ можалъ да забѣлѣжа, азъ виждамъ, че вашата търговия, и едра, и дребна, май че е едно отъ най-приятнитѣ занятия.

— Имате право, съсѣде, — каза той. — Макаръ мнозина отъ насъ, речи го повечето, би били най-нещастнитѣ хора, ако не се занимаваха съ произвеждане на стоки, — които въ тѣхнитѣ ржцѣ достигатъ съвършенство, — но все пакъ мнозина като господаритѣ, за които споменахъ, намиратъ наслада въ работитѣ по администрацията и организацията, — да се изразя съ тия голѣми думи. Думата ми е за ония лица, които обичатъ реда, избѣгватъ излишни харчове и не оставятъ да пропадне нито игла. Тия хора сж сѣщо така доволни отъ своята дѣйностъ, толкова повече че иматъ работа съ дѣйствителнитѣ факти, а не прѣкарватъ врѣмето си само въ парични смѣтки, за да узнаятъ, каква печалба ще имъ се падне отъ налога върху ползвитѣ хора, което бѣ главната грижа на едноврѣмешнитѣ комерсанти. Е, какво има да ме питате още?

XIII.

За политиката

Попитахъ :

— Какъ стои политиката у васъ?

Хамондъ отговори засмѣно :

— Драго ми е, дѣто именно *на мене* задавате този въпросъ : увѣренъ съмъ, че всѣки други на мое мѣсто би ви накаралъ да обясните, какво значи това, и би ви уморилъ съ разпитване. Наистина, азъ мисля, че освѣнъ мене въ цѣла Англия не ще се намѣри нито единъ човѣкъ, който да разбере, какво го питате ; а тъй като азъ го разбирамъ, то ще ви отговоря накъсо, като кажа, че политиката у насъ се намира въ прѣкрасно положение, тъй като съвсѣмъ я нѣма. Ако нѣкой пжтъ поискате да напишете книга за нашия разговоръ, то помѣстете това въ отдѣлна глава.

XIV.

Какъ се управляватъ дѣлата?

Казахъ :

— Въ какви отношения сте съ другитѣ нации?

— Не искамъ да се приструвамъ, че не знамъ, какво ме питате, — отговори той, — но трѣба да ви кажа, че системата на съперничество и на вражда между нациитѣ, която играеше такава роля при „правителствата“ на цивилизувания свѣтъ, изчезна заедно съ общественото неравенство.

— И не стана ли животътъ по-отекчителенъ отъ това?

— Защо? — попита старецътъ.

— Ами че нали се прѣмахнаха националнитѣ различия? — казахъ азъ.

— Глупости — възрази той малко ядосанъ. — Прѣскачете задъ канала и вижте. Вий ще намѣрите голѣмо разнообразие: пейзажъ, постройки, трапеза, развлечение — всичко е различно. Женигѣ и мъжете се отличаватъ отъ нашитѣ както по външкостъ, така и по мисли, а костюмътъ е много по-разнообразенъ, отколкото въ търговския периодъ. И какъ може да се увеличи разнообразието или да се прѣмахне отекчителната монотонность, ако насила се съединятъ нѣколко сѣмейства или племена — често пѣти разнородни и враждуващи помежду си — въ изкуствени механически групи, ако тѣ се нарекатъ нации и всѣкакъ се възбужда тѣхниятъ патриотизъмъ, съ други думи — тѣхнитѣ глупави и завистливи прѣдрасъждаци?

— Разбира се, че не може, — потвърдихъ азъ.

— Съвършено вѣрно, — весело продължи Хамондъ: — вий лесно ще разберете, че сега, когато се избавихме отъ това безумие, за насъ е ясно, че различието между племената може да бже много полезно и приятно и да не възбужда желание непрѣмѣнно да си врѣдятъ едно на друго: ний всички работимъ надъ една задача и правимъ всичко, що можемъ. И трѣба да ви кажа, че ако и да има караници и недоразумения, тѣ рѣдко ставатъ между хора отъ различни нации, а тѣй като безсмислицитѣ сега сж по-малко, тѣ скоро се прѣкратяватъ.

— Добрѣ, — казахъ азъ, — това относително политиката; е, ами различнитѣ мнѣния въ една и съща община. — или ще кажете, че тамъ нѣма различие ли?

— Не, съвсѣмъ не, — отговори той малко нѣщо сърдито, — но азъ ще кажа, че различнитѣ мнѣния по дѣйствителнитѣ и важни факти не трѣ-

ба да кристализират хората въ винаги враждуващи помежду си партии съ различни теории относително сътворението на вселената и свѣтовния прогресъ. Нима политиката бѣше нѣщо друго?

— Не знамъ, — отвърнахъ му, — азъ не съмъ съвсѣмъ на това мнѣние.

Той продължи:

— Азъ твърдя, съсѣде, че тѣ само *претендираха*, че има сериозно различие въ мнѣнията имъ, а ако въ дѣйствителностъ бѣ така, тѣ не би могли да подържатъ помежду си обикновенитѣ житейски сношения: заедно да ядатъ, заедно да търгуватъ, да играятъ, да мамятъ другитѣ, а би трѣбало винаги да водятъ борба помежду си, но това никакъ не имъ се харесваше. Прѣдставителитѣ на политиката имаха за задача, чрѣзъ измама или сила да накаратъ обществото да плаща разкошния животъ и блѣскавитѣ развлечения на една малка клика отъ честолюбиви хора. И затова бѣ съвършено достатъчно да изказватъ *претенция*, че има различие въ мнѣнията, а съ всѣка постъпка въ своя животъ да го отричатъ. Но намъ за какво ни е притрѣбало всичко това?

Азъ казахъ:

— Разбира се, че вамъ това не ви трѣба. Но страхъ ме е . . . съ една рѣчь, чувалъ съмъ, че политическиятъ раздоръ е билъ естествено слѣдствие на човѣшката природа.

— Човѣшката природа ли! — ядосано викна старецътъ. — Каква човѣшка природа? Човѣшката природа на просецитѣ, робитѣ, робовладѣлцитѣ ли или човѣшката природа на здравитѣ, свободнитѣ хора? Коя отъ тѣхъ? Хайде кажете ми, коя!

— Азъ мисля, че между хората, споредъ об-

помятелствата, трѣба да се пораждатъ разногласия по техния начинъ на дѣйствие.

— Непрѣмѣнно, и азъ така мисля, — каза той.

Опитътъ ни казва това. И между насъ се появяватъ разногласия по поводъ на различни работи и видни събития, но тѣ не раздѣлятъ хората на групи на различни партии. Като правило, непосредствениятъ резултатъ показва, чие мнѣние по дадения въпросъ е било право; това е работата на реалния животъ, а не на отвлеченото умозаключение. Разбира се напримѣръ, че една политическа партия не може да подигне споръ по въпроса, кога да се почне коситбата въ нѣкоя мѣстностъ, тази седмица ли или другата, когато всички искатъ да я започнатъ слѣдъ една седмица и когато всѣки може самъ да иде на полето и да се убѣди, готова ли е трѣвата за косене или не.

— И, доколкото зная, всички разногласия вий разрешавате съ мнозинство?

— Разбира се, — отговори той, — какъ другояче да ги рѣшаваме? Видите ли, въ поличнитѣ въпроси, които нѣматъ връзка съ общественото благосъстояние — какъ да се облича човѣкъ, какво да чете или да пише и тъй нататѣкъ — не може да има разногласия, и всѣки постѣпва както си ще. Но когато работата е отъ общественъ интересъ; засѣга цѣлата община и така или иначе всѣки отдѣленъ нейнъ членъ, то рѣшението на мнозинството трѣба да има сила, стига малцинството да не грабне оржжието, за да докаже чрѣзъ насилие, че то съставлява истинското, силното мнозинство; но това не може да се случи въ едно общество на равни и свободни хора, тъй като въ всяка община видимото мнозинство е именно истинското мнозинство, и всички знаятъ това много

хубаво, както казахъ по-рано, за да взематъ да противодѣйствуватъ отъ упоритостъ; толкова повече че тѣ винаги иматъ възможността да си изкажатъ възгледа по въпроса.

— Какъ става това? — попитахъ азъ.

— Да вземемъ нѣкоя единица на нашето управление, — продължи той, — общината, кварталътъ или енорията (ний сме спазили и тритѣ тия названия, и различието помежду имъ сега е много малко, макаръ едно врѣме то да бѣше много голѣмо). Въ нѣкой окръгъ, както бихте казали вий, съсѣдитѣ намислятъ да създадатъ или да унищожатъ нѣщо: да построятъ ново градско събрание или да съборятъ ненужнитѣ кжши; или намѣсто стария желѣзенъ мостъ да съзидатъ новъ камененъ, — въ този случай трѣба и да се събаря, и да се гради. Ето че на слѣдния митингъ на съсѣдитѣ или на сбора, както казваме сега, като употрѣбяваме една стара дума, единъ отъ съсѣдитѣ прѣдлага промѣна, и ако всички сж съгласни съ него, то, разбира се, никакви разисквания не ставатъ, белки само по подробноститѣ. Сжщо така, ако никой не е съгласенъ съ прѣдложението, никой не го „поддържа“, както казватъ обикновено, — то въпросътъ се отлага за извѣстно врѣме; но между разумнитѣ хора това се случва рѣдко, тъй като обикновено прѣдложителътъ прѣдварително се споразумява съ другитѣ. Но да кажемъ, че въпросътъ е поставенъ и се поддържа отъ другитѣ, ала нѣколцина отъ съсѣдитѣ не сж съгласни; смѣтатъ напримѣръ, че грозниятъ желѣзенъ мостъ е още достатъчно хубавъ и не искатъ да се трудятъ за построяването на новъ, — въ такъви случаи не се гласува и окончателното раздлеждане на въпроса се оставя за идно-

то събрание. Въ това врѣме се изтъкватъ аргументитѣ pro и contra, много отъ тѣхъ се напечатватъ, така че всѣки се опознава съ работата и, когато настѣпи новото събрание, започва се правилно разглеждане на въпроса, а слѣдъ това и гласуване съ дигане на ржка. Ако *за* и *противъ* се покажатъ почти еднакво гласове, то разглеждането на въпроса се отлага втори пѣтъ; пѣкъ ако мнозинството е *за*, то на малцинството се прѣдлага да се присѣдини къмъ неговото мнѣние, което то и прави повечето пѣти. Откаже ли се да направи това, въпросътъ се разглежда трети пѣтъ, и ако прѣзъ това врѣме малцинството не се увѣличава, то винаги отетѣпва; доколкото помня, има едно наполовина забравено правило, споредъ което тѣ могатъ да искатъ по-нататъшно разглеждане на въпроса; но, както казахъ, тѣ винаги отетѣпватъ, не защото смѣтатъ своето мнѣние за погрѣшно, но защото не могатъ да убѣдятъ обществото и да го накаратъ да го приеме.

— Много добръ, — намѣсихъ се азъ. — Но какво правятъ, ако разногласието се продължава?

— Съгласно правилото, въ такъвъ случай въпросътъ трѣба да се изостави и мнозинството си спазва статуквото. Но трѣба да ви кажа, че въ действителностъ малцинството рѣдко прибѣгва до това правило, а повечето пѣти свършва съ приятелско съгласие.

— Знаете ли що, — забѣлѣзахъ азъ, — всичко това много напомня демокрацията, а казваха, че демокрацията се намирала при послѣдно издихание още прѣди много, много години.

Очитѣ на стареца свѣтнаха.

— Съгласенъ съмъ, че нашето постѣпване може би е малко поустарѣло. Но какво да се пра-

ви? Ний не можемъ да позволимъ *на никого си* да кара общината да дѣйствува споредъ неговото мнѣние, тъй като очевидно е, че това не може да се разрѣши на *всички*. Какво тогава да се прави?

— Не знамъ,—отговорихъ азъ.

Той каза:

— Доколкото разбирамъ, тука може да има само слѣднитѣ алтернативи. Първо, ний бихме избрали или създали виша класа хора, способни да разсжждаватъ по всички въпроси, безъ да се съвѣтватъ съ съсѣдитѣ; накъсо казано, ний бихме създали за себе си онова, което се казва умствена аристокрация; или, второ, за опазване свободата на индивидуалността, ний пакъ би трѣбало да се повърнемъ къмъ частната собственостъ и отново да имаме роби и робовладѣлци. Какво ще кажете за тия два способа?

— Но, може би,—забѣлѣзахъ азъ,—би се намѣрилъ и трети способъ, а именно: всѣки човѣкъ да бжде напълно независимъ отъ другитѣ, така тиранията на обществото би била унищожена.

Той ме изгледа втрѣнчено и сетнѣ весело се разсмѣ съ високъ гласъ; да си призная, и азъ се присѣединихъ къмъ него. Слѣдъ като се успокои, той поклати утвърдително глава и каза: Да, да, азъ съмъ напълно съгласенъ съ васъ,—ний именно така правимъ.

— Наистина, малцинството у васъ не страда,—продължихъ азъ.—Да вземемъ напримѣръ постройката на моста; никой не е длъженъ да работи по нея, ако не е билъ съгласенъ да се строи. По-не така азъ мисля.

Хамондъ се усмихна и рече:

— Силно е казано; но всичко това е гледището на човѣкъ отъ друга планета. Ако нѣкой,

който принадлежи към малцинството, смѣтне, че еж го оскърбили, то отказътъ да вземе участие въ постройката на моста може да му послужи за облекчение. Но, драгий ми съсѣде, това нѣма да изцѣри раната, която му е нанесла „тиранията на мнозинството“, тъй като всѣка обществена работа трѣба да бжде или полезна, или врѣдна за всѣки членъ на обществото. Човѣкъ ще има полза отъ моста, ако той излѣзе хубавъ, и врѣда, ако излѣзе лошъ, независимо отъ това, вложи ли той своя трудъ или не; а на строителитѣ човѣкътъ въ всѣки случай ще бжде полезенъ съ своята работа, каквото и да стане. Струва ми се, нищо друго не му остава, освѣнъ удоволствието да каже: „Нали ви думамъ“, ако постройката излѣзе несполучлива и му врѣди,—или да страда мълчаливо, ако мостътъ излѣзе сполучливъ. Нашиятъ комунизъмъ е ужасно деспотиченъ, нали? Често плашеха народа едно прѣме, когато, нали знаете, на всѣки ситъ, доволенъ човѣкъ се падаха хиляди умиращи отъ гладъ. Но се отнася до насъ, ний сме сити и щастливи при тази тирания—тиранията, която май и съ микроскопъ не може да се съзре. Не се безпокойте, приятелю, ний нѣма да търсимъ поводъ за вълнение, наричайки нашия миренъ, доволенъ, щастливъ животъ съ лоши имена, истинското значение на които вече сме забравили.

Той се замисли и каза :

— Имате ли още да ме питате нѣщо, драгий гостенино? Почти цѣлата сутрина мина съ моето дърдорение.

XV.

**Върху липсата на подбудителни причини за работеност
във комунистическото общество.**

— Да, — отговорихъ му азъ. — Всѣка минута очаквамъ Клара и Дика; но може би ще има още врѣме да ви задамъ единъ-два въпроса.

— Питайте, драгий съсѣде, питайте, — каза стариятъ Хамондъ. — Колкото повече ме разпитвате, толкова по-голѣмо удоволствие ми доставяте; въ всѣки случай, даже ако тѣ дойдатъ и ме заварятъ въ срѣдата на моя отговоръ, то трѣба да седатъ мирно и да се приструватъ, че слушатъ, докато свърша. Това нѣма да имъ бжде тежко; напротивъ, тѣ ще бждатъ щастливи да седатъ заедно и да чувствуватъ своята близость.

Азъ се усмихнахъ, както се слѣдваше, и почнахъ:

— Добрѣ, азъ ще говоря и ще се присторя, че не ги забѣлѣзвамъ, когато тѣ влѣзятъ. Ето що искахъ да ви попитамъ: какъ карате хората да работятъ, когато нѣмате никакво възнаграждение, и, главно, какъ ги карате да работятъ толкова ревностно?

— Нѣмаме възнаграждение за работата ли? — попита строго Хамондъ. — Възнаграждение за работата е *животътъ*. Нима не стига това?

— Но вий нѣмате възнаграждение за особно хубавата работа, — продумахъ азъ.

— Най-голѣма награда е творчеството, — каза той, — Награда, съ която самъ Богъ се задоволява както казваха едно врѣме. Ако вий искате награда за удоволствието да творите, то скоро ще чуете, че нѣкой ще поиска заплата за раждане на дѣца.

— Но, — забълбзахъ азъ, — въ деветнайсетия векъ стремежътъ да произвежда човѣкъ дѣца се смѣташе за естественъ и също тъй естествено се смѣташе стремлението да не работи.

— Да, да, — отговори той, — познатъ ми е този едноврѣмешенъ възгледъ — свършено нечестенъ, споредъ насъ, свършено безсмисленъ. Фурье, комуто всички се присмиваха, гледаше по-право на тази работа.

— Защо смѣтате това мнѣние за безсмислено? попитахъ азъ.

Той каза :

— Защото то прѣдполага, че всѣка работа причинява страдание; а ний сме толкова далече отъ подобенъ възгледъ, че, макаръ и да не можемъ се оплака отъ липса на благосъстояние, както сте забълбзали, но често пжти се страхуваме, да не ни да настане день, когато работата ще бжде недостатъчна. Ний се боимъ да се не лишимъ отъ удоволствие, а не отъ страдание.

— Да, — продумахъ азъ, — забълбзалъ съмъ това, та и по него искахъ да ви разпитамъ. Но всега кажете ми, какво разбирате, когато говорите за удоволствието, което работата ви доставя?

— Това, че всѣка работа днесъ е приятна, тъй като тя се извършва отъ чувството на честъ и отъ желанието да се увеличи общественото благосъстояние, което винаги докарва радостно възбуждане, даже когато работата не е особно занимателна,—донѣдѣ защото тя се е обърнала въ приятна *привичка* даже тогава, когато се извършва механически, както бихте казали вий, и, най-сетнѣ, главно защото (а по-голѣмата частъ отъ нашата работа е именно такава) самата работа доставя

съзнателна, чувствена наслада, тя се извършва у насъ отъ художници.

— Разбирамъ, — казахъ азъ. — Можете ли ми каза сега, какъ сте дошли до такива щастливи условия? Откровено да си кажа, тази промѣна въ жизненитѣ условия на стария свѣтъ ми се вижда велика и по-важна отъ всички други промѣни, за които сте ми разправяли, като напимѣръ за прѣстѣпленията, политиката, собствеността, брака.

— Имате право, — отговори той. — Може да се каже дори, че само благодарение на тази промѣна сж се извършили и всички други. Каква задача имаше революцията? Разбира се, да направи хората щастливи. Революцията изпълни своята задача, и съ какво друго трѣбаше да се занимае контра-революцията, ако не съ уреждане на народното щастие? Нима можеше да се очаква спокойствие и миръ отъ нещастieto? Съ сжщото основание би могло да се очаква трънето да родятъ грозде. А безъ всѣкидневенъ приятенъ трудъ щастieto е невъзможно!

— Неоспорима истина, — казахъ азъ: менѣ ми се струваше, че старецътъ почва да изпада въ проповѣднишки тонъ. — Но отговорете ми на въпроса: какъ така вий достигнахте това щастие?

— Съ малко думи казано, — отговори той, — ний унищожихме всѣко изкуствено принуждение и прѣдоставихме на всѣки човѣкъ свободата да прави каквото си иска; при това ний се погрижихме да узнаемъ, отъ каква работа имаме най-голяма нужда. Трѣба да забѣлѣжа, че послѣдното знание го добихме съ тежъкъ и бавенъ трудъ.

— Продължавайте, — забѣлѣзахъ азъ, — разправете ми съ всички подробности, обяснете ми

колкото се може по-добрѣ. Този въпросъ страшно ме интересува.

— Добрѣ,—каза той,—но за да направя това, нѣ трѣба да се спра върху миналото, като рискувамъ да ви отекча. За да се разбере напълно, необходимъ е контрастътъ. Имате ли нѣщо противъ?

— Не, не, — отговорихъ азъ.

Той пакъ се настани по-удобно въ креслото си, като се приготви за дълго разправяне, и почна:

— Отъ всичко, що сме чели и чували, ясно се вижда, че въ послѣднитѣ години на цивилизацията хората бѣха изпаднали въ единъ омагьосанъ кръгъ при произвеждането на стокитѣ. Тѣ достигнаха удивителна леснотия на производството, а за да получатъ отъ него възможно повече облага, тѣ постепенно създадоха или позволиха да се разрастне тѣяко изработената система на купуване и продаване, която се казваше всемиренъ пазаръ, а този всесвѣтски пазаръ, веднѣжъ пуснатъ въ движение, ги накара да произвеждатъ все повече и повече стоки, независимо отъ това, дали иматъ нужда отъ тѣхъ или не. А тѣй като тѣ чувствуваха все пакъ длъжността да произвеждатъ дѣйствително необходими нѣща, то създадоха цѣла безкрайна редица отъ изкуствени лъжливи необходимости, които подъ влиянието на желѣзния законъ на пазаря придобиха въ тѣхнитѣ очи важността на дѣйствително необходими нѣща, изисквани отъ самия животъ. Благодарение на всичко това тѣ се обрѣмениха съ чудовишно количество работа, само за да подържатъ своята проклета система.

— Е, ами сетнѣ? — попитахъ азъ.

— Щомъ тѣ си стовариха това страшно брѣме на непрѣкъснато производство, за тѣхъ стана

невъзможно никакво друго гледище върху труда и върху резултатитѣ на труда, освѣнъ едно, а именно — постоянниятъ стремежъ да се изхарчи колкото се може по-малко трудъ за всѣки произвежданъ прѣдметъ и въ сжщото врѣме да се произвеждатъ колкото се може повече прѣдмети. На това „поевтиняване на продуктитѣ“, както то се наричаше тогава, се принасяше въ жертва всичко: щастието на работника, нѣщо повече отъ това, неговитѣ най-незначителни удобства и необходимо здраве, неговата храна, облѣкло, жилище, неговото свободно врѣме, развлечение, образование, неговиятъ животъ най-сетнѣ, — всичко това бѣ нищожна пѣсчинка въ вѣзнитѣ — въ сравнение съ безпощадната необходимостъ отъ „евтино производство“ на стокитѣ, повечето отъ които не си струваха труда да се произвеждатъ. Казвали сж ни даже, и ний трѣба да върваме (макаръ мнозина съ трудъ могатъ да допуснатъ това, толкова невѣроятно имъ се вижда то), че даже господаритѣ на сиромаситѣ, за които говорихъ прѣди малко, живѣли посрѣдъ гърмелъ, воня и калъ, противни на човѣшката природа, за да могатъ съ своето богатство да подържатъ това най-велико отъ всички безумства. Въ дѣйствителностъ всемирниятъ пазаръ хвърли цѣлото общество въ търбуха на бѣсното чудовище — „евтиното производство“.

— Боже мой! — извикахъ азъ. — Ами какво стана сетнѣ? — Нима тѣхното изкуство и леснота въ производството не унищожиха най-сетнѣ този хаосъ на мизерията? Нима тѣ не можаха да се разправятъ съ всесвѣтския пазаръ и да си облекчатъ този ужасенъ, непосиленъ трудъ?

Той горчиво се усмихна.

— Дали сж се опитвали? — каза той; — не нѣрвамъ. Знаете, че, споредъ старата пословица, брѣмбаритѣ навикватъ да живѣятъ въ тора, и тия хора сж живѣли наистина въ торъ, — дали имъ е билъ той приятенъ или не?

Отъ тази оцѣнка на жизненитѣ условия въ деветнайсетия вѣкъ дѣхътъ ми се взе, и азъ забѣлѣзахъ съ слабъ гласъ:

— Ами машинитѣ за спестяване на труда?

— Какво! — викна той. — Какво казвате? Машини за спестяване на труда ли?! Да, тѣ бѣха създадени за „спестяване на труда“ (или, за да говоримъ по-ясно, за спестяване на човѣшкия животъ) въ едно производство, за да се употреби този трудъ или, по-вѣрно казано, за да се разпили въ друго, по всѣка вѣроятностъ сжщо тѣй свършено ненужно производство. Приятелю, всички тѣхни смѣтки за облекчение на труда се свършваха обикновено съ ново увеличение на труда. Апетитътъ на всемирния пазаръ се увеличаваше, колкото повече го отхранваха. „Цивилизванитѣ“ страни (съ други думи казано, странитѣ на организираната мизерия) бѣха прѣпълнени съ отбросъцитѣ на пазаря; насилие и всевъзможни хитрини съ пуцаха въ движение, за да се „откриятъ“ страни, дѣто още не е проникнала цивилизацията. Процесътъ на това „откриване“ се вижда сега много страненъ, ако човѣкъ чете за задачитѣ на хората отъ онова врѣме и не се догажда за гѣхнитѣ цѣли. Въ него се изрази съ страшна сила главниятъ порокъ на деветнайсетия вѣкъ — лицемѣрие съединено съ жестокость. Когато вниманието на всемирния пазаръ се насочваше къмъ нѣкоя страна, още не познаваща неговитѣ нокти, намираше се нѣкакъвъ благовиденъ прѣдлогъ —

унищожаване на различнитѣ видове робство, което съвсѣмъ не бѣ тѣй жестоко, както всемирниятъ пазаръ; насаждането на религия, въ която не върваха самитѣ ѝ проповѣдници; „освобождението“ на нѣкой жестокъ, кръвожаденъ безумецъ, злодѣйствата на когото сж възбуждали вълнения между туземцитѣ на „варварската“ страна,—съ една рѣчь, за да се убие кучето, всѣка тояга я биваше. Слѣдъ това се намираше нѣкой дързъкъ, безпринципенъ, невѣжественъ авантюристъ (тази работа не е трудна въ страна, дѣто конкуренцията е силна), и нему се заръчваше „да създаде пазаръ“ въ осъдената на гибелъ страна и да унищожи въ нея всѣкаквъ миръ и спокойствие. Той натрапваше на туземцитѣ стоки, отъ които тѣ не се нуждаеха, вземаше продуктитѣ на тѣхната страна „въ замѣна“, както се наричаше тогава този новъ видъ грабежъ, и така създаваше „нови потрѣби“, за задоволяването на които (именно това и търсѣха тѣхнитѣ нови владѣлци) нещастниятъ, безпомощенъ народъ се продаваше въ робството на безнадежния трудъ и съ тази цѣна добиваше възможность да купува ненужнитѣ продукти на „цивилизацията“. Чель съмъ, — продължи старецътъ, — като посочи музея, — тамъ, въ книгитѣ и вѣстниците, наистина изумителни истории за отношението на „цивилизацията“ (или на организираната мизерия) къмъ „нецивилизуванитѣ“ народи; британското правителство папримѣръ изпращало въ подаръкъ на неприятно нему племе отъ червенокожи одѣяла заразени съ шарка, докато въ Африка върлувалъ Стенли, който . . .

— Извинявайте, — прѣкъснахъ го азъ, — но знаете ли, ний не разполагаме съ много врѣме и затова не трѣба да се отвлечаме. Ще

ми се да попитамъ за стокитѣ, които сж се произвеждали за всемирния пазаръ, за тѣхното качество, у хора, достигнали такова изкуство въ производството, стоката навѣрно е била отъ добро качество.

— Добро качество ли! — рѣзко каза старецътъ; той се поразсърди малко, задѣто не го оставихъ да си довърши историята. — Какъ искате да се грижатъ тѣ за таквази дреболия, като достойнството на продаванитѣ отъ тѣхъ стоки? Най-добритѣ бѣха отъ много долно качество, а най-лошитѣ — просто единъ споменъ за исканитѣ стоки, и никой не би си служилъ съ тѣхъ, ако имаше нѣщо друго. По онова врѣме често пѣти казвали на шега, че стокитѣ се приготвятъ, за да се продаватъ, а не да си служи човѣкъ съ тѣхъ; вий, като човѣкъ отъ друга планета, може би ще разберете тази шега, но нашиятъ народъ не я разбира.

Азъ извикахъ: — Какъ! нима не произвеждаха нищо хубаво?

— Тѣ изработваха добрѣ само машинитѣ, — каза той, — които имъ служеха за произвеждане на стокитѣ. Машинитѣ бѣха обикновено образцови произведения, прѣкрасно приспособени къмъ цѣльта си. Съ пълно право казваха, че велика заслуга на деветнайсетия вѣкъ бѣ създаването на машинитѣ, — чудо на изобрѣтението, изкуството и търпението, — но употребявани за произвеждането на безкрайно калпава стока. Притежателитѣ на машинитѣ ги смѣтаха само като сръдство за обогатяване и тѣ не се интересуваха за произвежданитѣ отъ тѣхъ стоки. Единствено мѣрило за достойнството на стокитѣ споредъ тѣхъ бѣ числото на купувачитѣ, били тѣ умни или глупави хора — все едно.

— Ами народътъ търпѣше ли всичко това? — попитахъ азъ

— До едно врѣме, — каза той.

— Ами сетнѣ?

— Сетнѣ настѣпи промѣната, — каза старецътъ усмихнато, — и деветнайсетиятъ вѣкъ се намѣри въ положението на човѣкъ, който си е изгубилъ дрехитѣ въ банята и трѣба да мине голъ прѣзъ града.

— Много лошо се отзовавате за нещастния деветнайсети вѣкъ, — забѣлѣзахъ азъ.

— Твърдѣ естествено, — отговори той, — щомъ зная толкова много за него.

Той помълча малко и сетнѣ продължи: — За това врѣме въ нашето семѣйство има едно прѣданіе, нѣщо повече — една истинска, дѣйствителна история на живота; моятъ дѣдо билъ една отъ неговитѣ жертви. Ако знаете нѣщо за тази епоха, вий ще разберете, колко е трѣбало да стада той, особно като ви кажа, че той е билъ истински художникъ, гениаленъ човѣкъ и революционеръ.

— Разбирамъ, — казахъ азъ. — Но измѣнихте ли всичко това днеска?

Почти, — отвърна той. — Ний произвеждаме стоки, защото тѣ ни сж потрѣбни. Хората работятъ за своитѣ съсѣди така, както би работили за самитѣ себе си, а не за нѣкакъвъ неопрѣдѣленъ пазаръ, за който тѣ нищо не знаятъ и не могатъ да го контролиратъ. Тѣй като нѣма вече купуване и продаване, то не могатъ да се произвеждатъ стоки съ надежда, че ще затрѣбать, защото сега никого не можешъ *застави* да ги купува. Коего се работи, работи се добръ и напълно годно за своето назначение. Всичко се прави за истинско употрѣбление и затова не може да има лоша

стока. При това, както казахъ по-рано, ний знаемъ сега, какво ни е нужно, и не произвеждаме нищо това, което не ни е нужно. А тъй като не сме длъжни да произвеждаме безкрайно количество безполезни нѣща, то ний имаме време и възможность съ удоволствие да си гледаме нужната работа. Работа, която е много тежка за ръчния трудъ, се произвежда съ напълно усвършенствувани машини; а въ ония случаи, когато ръчниятъ трудъ доставя задоволство, не се прибѣгва до машинитѣ. Не е трудно да се намѣри всѣкому работа споредъ неговитѣ наклонности и способности; така че: никой не трѣба да се жертвува за задоволяване потребитѣ на другитѣ. Отъ време на време, ако намираме, че нѣкоя работа е много неприятна и заплетена, ний съвсѣмъ я напушаме и лесно прѣкарваме безъ произвежданитѣ отъ нея нѣща. Може да видите сега, че при такива условия всѣка работа е просто едно малко или много приятно упражнение за ума и тѣлото, така че тя не се отбѣгва, ами се дири. И колкото повече сж се занимавали хората съ работа отъ поколѣние въ поколѣние, толкова по-лека е ставала тя за тѣхъ, и даже струва ти се донѣкога, че колкото по-малко работятъ хората, толкова повече произвеждатъ. Съ това, мисля, се обяснява страхътъ, за който споменахъ, — страхъ, който сте забѣлѣзали и вий, — че работата може да се привърши; напоследъкъ този страхъ е особно силенъ.

— И вий ли мислите, че има основание да се боите отъ липса на работа?

— Не, азъ не мисля това, — отговори той, — и ще ви обясня защо. Всѣки човѣкъ се стреми да изпълни работата си все по-добрѣ и по-добрѣ, докато я докара до съвършенство. Никому не ще

достави удоволствие да произведе нѣщо, което не ще му прави честь, и затова трѣба старателно да го обработи. А нѣща, на които може да се гледа като на произведение на изкуството, има толкова много, че само това може да даде занятие на хората. При това, ако изкуството е неизтощимо, и науката е сѣщо така неизтощима. И макаръ сега тя и да не е единственото невинно занятие, надъ което може да си прѣкарва врѣмето интеллигентниятъ човѣкъ, както е било нѣкога, но всѣ пакъ, мисля азъ, има и винаги ще има хора, на които се харесва да прѣодоляватъ трудноститѣ и които ще се занимаватъ съ наука повече отъ другитѣ. Сетнѣ, мисля, ний пакъ ще се заловимъ за много клонове на труда, които сме изоставили, тѣй като работата надъ тѣхъ не ни е доставяла удоволствие, макаръ произвежданитѣ нѣща и да сж били полезни. При това, споредъ мене, само въ нѣкои европейски страни, които сж изпрѣварили всички други страни на свѣта, може да има подобно страхуване. Земитѣ, които нѣкога сж били колонии на Великобритания, Америка напримѣръ, особно онази нейна частъ, която е съставлявала Съединенитѣ Щати, и сега, и още дълго врѣме ще ни бждатъ източникъ за работа. Тѣзи страни, казвамъ, особно сѣверната частъ на Америка, толкова страшно сж пострадали отъ цивилизацията, щото въ тѣхъ стана почти невъзможно да се живѣе, и сега още тѣ сж много закѣснѣли отъ всичко, което може да направи живота приятенъ. Но отъ сто години насамъ сѣвероамериканскитѣ народъ работи надъ това, за да направи своята страна прилично за живѣене мѣсто, и полека-лека я освобождава отъ вонещия смѣтъ; тамъ има твърдѣ много работа, тѣй като страната е много голѣма,

— Много ми е драго, — казахъ азъ, — дѣто имате отпрѣдѣ си перспективата на такова щастие. Но менѣ ми се ще да ви задамъ още нѣколко въпроси, и тогава ще прѣкратимъ за днеска.

XVI.

Обѣдътъ и Блумсберийскиятъ пазаръ.

Едвамъ сварихъ да кажа тия думи, и около пратата се чуха стѣпки — въ стаята влѣзоха влюбенитѣ, сѣянали съ такава хубостъ, щото никакъ не бѣ срамно да гледа човѣкъ тѣхната не добръ скривана любовъ; струваше ти се, че цѣлиятъ свѣтъ би трѣбало да се влюби въ тѣхъ. Стариятъ Хамондъ ги изгледа съ погледа на художникъ, току-що довършилъ картината си, която е сполучилъ да накара именно такава, каквато я искалъ, когато започвалъ. Той рече :

— Седнете, седнете, младежи, и не дигайте шумъ. Нашиятъ гостенинъ има да ме пита още нѣщо.

— Така си и мислихъ, — забѣлѣза Дикъ, — вий сте прѣкарвали заедно само три часа и половина; и едвали историята на два вѣка може да се разправи за три часа и половина; не е малко и това, щото сте направили навѣрно голѣми излети въ областта на географията и промишлеността.

— Що се отнася до шума, драгий дѣдо, — казва Кларъ, — вамъ скоро ще ви побърка обѣдниятъ звонецъ и азъ мисля, че тази музика ще бѣде много приятна за нашая гостенина; струва ми се, той закуси рано, а вчера навѣрно се е много уморилъ.

Азъ казахъ :

— Щомъ подигнахте въпроса по това, то трѣба да си призная, че наистина изгладнѣхъ; прѣзъ всичкото врѣме азъ се хранихъ само съ очудване; томи е дѣйствително така, — добавихъ азъ, като видѣхъ нейната усмивка—ахъ, такава прѣлестна усмивка!

Но тъкмо въ това врѣме на една отъ кулитѣ високо въ въздуха се раздаде хармоничниятъ звънъ на сребърни камбани, издаващи една нѣжна проста мелодия, която звучеше на несвикналото ми ухо като първата пролѣтна пѣсень на косъ и възбуди въ душата ми маса спомени и за хубави и за лоши дни, еднакво смекчени отъ сладостните звуци.

— Нито единъ въпросъ повече, додѣто се наобѣдваме, — каза Клара, и като ме взе подъ ржка съ нѣжната милувка на дѣте, поведе ме изъ стаята долу по стълбата въ двора на музея, като остави двамата Хамондовци да вървятъ подирѣ ни.

Излѣзохме на пазарния площадъ, дѣто азъ вече бѣхъ; малка тълпа отъ елегантно*) облѣчени хора вървѣше въ едно направление съ насъ. Ний завихме къмъ арката, дойдохме до богато изработена врата, дѣто едно хубавичко чернокосо момиче ни даде по единъ прѣкрасенъ букетъ отъ полски цвѣтъ, и влѣзохме въ една зала, много по-голѣма, отколкото залата въ Хамерсмитския хотелъ, грижливо наредена и може би по-красива. Азъ поможехъ да си снема очитѣ отъ стѣнната живописи (при това азъ считахъ неприлично да гледамъ прѣзъ всичкото врѣме Клара, макаръ тя да бѣ напълно достойна за това). Азъ изведнѣжъ забѣлѣзахъ, че сюжетитѣ сж взети отъ митоветѣ и приказкитѣ

*) Като казвамъ „елегантно“, азъ разбирамъ персийска елегантностъ, а не онова, което би нарекла „елегантно“ нѣкоя днешна дама, която е тръгнала по гости. По скоро би трѣбало да кажа „изящно“.

на стария свѣтъ, извѣстни по всѣка вѣроятность, може би само на десетина души въ мое врѣме, и когато двамата Хамондовци седнаха насрѣща ми, изъ посочихъ фрескитѣ и рекохъ:

— Колко е странно да гледа човѣкъ такива сюжети тука!

— Защо?—попита той. — Не зная, какво ви очудва: всѣки знае тия разкази; съдържанието имъ е грациозно и занимателно, не е много трагично за залата, дѣто често хората обѣдватъ, пиятъ и се веселятъ, и все пакъ то е пълно съ причючения.

Обѣдъ въ пазарната зала въ Влумсбери.

Азъ казахъ усмихнато:

— Не можехъ да очаквамъ, че споменитѣ за Седемтъ Лебеда, за Краля отъ златната планина, и Вѣрния Хенрихъ и за разни други приказки, събрани отъ Яковъ Гримъ отъ люлката на човѣчеството, ще доживѣятъ досега. Азъ мислихъ, че всички тия дѣтски приказки отдавна сж забравени.

Старецътъ се усмихна и нищо не отвърна; но Дикъ се произчерви и каза:

— Какво искате да кажете, гостенино? Азъ ги намирамъ прѣлестни, не само картинитѣ, но и приказкитѣ. Когато бѣхме дѣца, ний си ги прѣд-ставлявахме въ всѣко горско кѣтче, въ всѣко по-точе; всѣка кѣща на полето ни се струваше да е възшебенъ замѣкъ на нѣкой кралъ. Помнишъ ли, Кларо?

— Да, — каза тя, и стори ми се, че лекъ облакъ прѣмина по прѣкрасното ѣ лице. Азъ искахъ да заговоря съ нея, но въ това врѣме дойде при насъ една хубава „келнерка“, засмѣна и чуруликаща като птичка, и ни донесе ядене. Обѣдътъ, както и закуската, бѣ добръ приготвенъ и красиво сложенъ; види се, че хората, които сж го приготвили, сж се интересували отъ тази работа; но нѣмаше нито излишѣкъ, нито изтънченостъ, всичко бѣше просто и прѣкрасно; ясно бѣ, че това не е пиршество, а просто обѣдъ. Чашитѣ, сж-доветѣ и яденето бѣха прѣкрасни споредъ мене, тѣй като азъ дълго врѣме съмъ изучавалъ срѣд-невѣковното изкуство; но нѣкой вѣченъ посѣти-тель на ресторанитѣ въ деветнайсетия вѣкъ би ги намѣрилъ за груби и недостатѣчно украсени; сж-доветѣ бѣха отъ проста глина, но чудно изработени; тукъ-тамъ имаше фарфорови сждове отъ старъ, източенъ типъ. Стѣклениѣ сждове бѣха красиви, оригинални, съ много разнообразни форми, малко въздебели и не толкова гладки, както сж-доветѣ отъ деветнайсетия вѣкъ. Мебелитѣ и всичкото украсе-ние на стаитѣ отговаряха напълно на столовата, но безъ търговската „прѣзетостъ“ на дърводѣл-цитѣ и тапицеритѣ въ днешно врѣме. Тука сжщо така съвсѣмъ нѣмаше онова, което въ деветнай-

сетия вѣкъ наричаха „комфортъ“ (т. е. пълно неудобство), тъй че азъ никога не бѣхъ обѣдвалъ съ такова удоволствие.

Когато се свърши обѣдътъ и пиехме прѣкрасно бордо, Клара отново се върна къмъ сюжетитѣ на картинитѣ, като че това я вълнуваше.

Тя ги посочи и каза :

— Защо, когато хората почнатъ да пишатъ поеми и да рисуватъ картини, рѣдко взематъ сюжети отъ съвременния животъ, макаръ че ний повече се интересуваме отъ него, и ако взематъ, то всѣкога гледатъ, щото тѣхнитѣ поеми и картини да не приличатъ на този животъ? Нима ний не сме толкова добри, че насъ да описватъ? И защо това ужасно минало ни се струва толкова интересно въ картинитѣ и поезията?

Стариятъ Хамондъ се усмихна.

— Така е било всѣкога и струва ми се, че така ще бжде. Наистина, въ деветнайсетия вѣкъ, когато изкуството бѣ много слабо, макаръ много да се говорѣше върху него, имаше една теория, че изкуството и поезията трѣба да черпятъ сюжети отъ съвременния животъ, но тѣ никога не правѣха това, и въпрѣки тази претенция, авторътъ всѣкога се мжчеше (както вѣрно забѣлѣза Клара) че измѣни, да прѣувеличи или да идеализира дѣйствителността, тъй че той съ сжщо такъвъ успѣхъ би могълъ да разправя за врѣмената на Фараонитѣ.

— Много естествено е, — каза Дикъ, — дѣто ни се харесватъ необикновенитѣ истории: азъ тогавущо казахъ, че когато бѣхме малки, обичахме ни си въобразяваме, че играемъ ролята на тогавашна оногова въ приказката. Сжщото правятъ и тѣзи картини и поеми, — нима това не е сжщото?

— Ти олучи тъкмо на мѣсто, Дикъ, — забѣлѣза стариятъ Хамондъ; — за произведенията на изкуството и поезията ний трѣба да запазимъ дѣтската страна на нашето азъ. Когато бѣхме дѣца, годинитѣ минаваха толкова бавно, че ний имахме време за всичко.

Той въздъхна, послѣ се усмихна и каза:

— Нека се радваме, че пакъ повърнахме нашето дѣтинство. Пия за нашето време.

— Второ дѣтинство! — тихо промълвихъ азъ и се изчервихъ за двойната си грубостъ, но надявахъ се, че той не е чулъ добръ. Но той чу, съ усмивка се обърна къмъ мене и каза: — Да, — че какво отъ това? Що се отнася до мене, то надявамъ се, че то ще се продължава дълго време и че слѣдниятъ периодъ на мъдрото и нещастно човѣчество бързо ще ни доведе до третото дѣтинство, ако само нашиятъ вѣкъ не е това трето дѣтинство. А сега знайте, приятелю, че ний, всѣки отдѣлно и всички наедно, сме твърдѣ много щастливи, за да се безпокоимъ, какво щѣло да настъпи.

— Що се отнася до мене, — забѣлѣза Клара, — азъ бихъ искала, щото ний да бждемъ достатъчно интересни, за да служимъ като сюжети за поеми и картини.

Дикъ ѝ отговори тѣй, както само влюбенъ човѣкъ може да отговори, и което не може да се прѣдаде; а слѣдъ това извѣстно време ний стояхме мълчаливо.

XVII.

Какъ е настъпила промѣната?

Най-сетнѣ Дикъ наруши мълчанието, като каза:

— Гестъ, извинявайте за тази слѣдобѣдна почивка. Какво искате да правимъ сега? Искате ли да впрегнемъ Сивча и да се върнемъ въ Хамерсмитъ? Или искате да идемъ да слушаме пѣснитѣ на валийцитѣ въ съседната зала? Или не ви ли се ще да дойдете съ менъ въ Сити да погледаме нѣкое дѣйствително прѣкрасно здание? — или . . . нѣщо друго?

— Азъ съмъ чужденецъ, — отговорихъ му, — и трѣба вий да изберете намѣсто мене.

А въ дѣйствителностъ менѣ никакъ не ми се нѣеше да ме „занимаватъ“; старецътъ съ неговото познаване на стария свѣтъ и съ единъ видъ обръната наопаки симпатия къмъ него, която се изразяваше въ умраза, бѣ за мене нѣщо като покривало, което ме защищаваше отъ студа на новия свѣтъ, дѣто азъ внезапно изгубихъ обикновения редъ на мислитѣ и дѣйствиата, и менѣ не ми се нѣеше тъй скоро да се простя съ него. Той ми се притече на помощъ, като каза:

— Почакай малко, Дикъ, тука има още единъ, освѣнъ тебе и гостенина, съ когото не би било лошо да се посвѣтвашъ, а именно азъ. Азъ съмъ не мисля да се простя съ неговото общество тъй скоро, толкова повече че, както зная, той има още да ме пита за нѣщо. Хайде върви, моля ти се, при твоитѣ валийци, но по-рано ни донеси тука още една бутилка вино, а сетнѣ вървете кждѣто нисте и върнете се да вземите вашия приятелъ не толкова скоро.

Дикъ усмихнато поклати глава, а старецътъ и азъ останахме двамина въ голѣмата зала. Блѣсъкътъ на слѣдобѣдното слънце се отражаваше въ червеното вино и на високитѣ красиви чаши.

Хамондъ каза :

— Може би нѣщо особно да ви поразява въ нашия животъ сега, когато вий толкова много чухте за него и сами можакте да видите нѣщо?

— Най-много ето кое ме поразява : какъ е могло да стане всичко това?

— Много ояснимо, — отговори той, — промѣната е много голѣма. Би било трудно, а може би и невъзможно, да ви разправя цѣлата тази история. Знание, недоволство, лъжа, разочарование, съспия, бѣдность, отчаяние — ония, които сж работили надъ тази промѣна, трѣбаше да минатъ презъ всички тия фази на страдание, защото виждаха по-далечъ отъ другитѣ; но безъ съмнѣние, повечето хора гледаха и не разбираха, какво става мислейки, че всичко това е въ реда на нѣщата, както изгрѣването и залѣзването на слънцето, а въпрочемъ така бѣше въ дѣйствителность.

— Кажете ми само едно нѣщо, ако можете, — попитахъ азъ. — По миренъ начинъ ли се извърши промѣната или „революцията“, както казваха едно врѣме?

— По миренъ начинъ ли? — отговори той: — какъвъ миръ можеше да има между нещастнитѣ сиромаси отъ деветнайсетия вѣкъ? Отъ началото до края имаше война, отчаена война, докато надеждата и щастието ѝ туриха край.

— Вий разбирате сжщинска война съ оружие въ ржка ли? — попитахъ азъ, — или стачки, затваряне на фабрики или локаути, за които сме чували?

— И едното, и другото, — каза той. — Въ главни черти историята на ужасния прѣходенъ периодъ отъ промишленото робство къмъ свободата може да се изложи така. Когато въ самия край на деветнайсетия вѣкъ се появи надежда за възможното осъществяване комунистическитѣ условия въ живота, могъществото на срѣднитѣ класи, ния обществени тирани, бѣше толкова огромно и потискащо, щото почти всички гледаха на нея, като на мечта. И толкова силенъ бѣ този възгледъ, че мнозина отъ най-просвѣтенитѣ хора, които се наричаха тогава социалисти, макаръ добри знаеха и даже разпространяваха въ обществото, че чистиятъ комунизъмъ (какъвто го виждате сега у насъ) е единственото разумно условие за съществуване, и тѣ отстъпиха прѣдъ съвсѣмъ безпозната, както имъ се струваше, работа да проповѣдватъ осъществяването на щастливата мечта. Сега, огледвайки се назадъ, може да видимъ, че главниятъ мотивъ на промѣната бѣше страстното стремление къмъ свобода и равенство, прилично, ако искате, на безразсѣдната страсть на влюбенъ човѣкъ, болезнената мъка на душата, която се отнасяше съ умраза къмъ безцѣлния самотенъ животъ на богатия и образованъ човѣкъ въ онова време: думи, приятелю мой, истинското значение на които сега е забравено, толкова надалечъ сме оставили ний ужасната дѣйствителность на онова време.

И така, тѣзи хора макаръ и да съзнаваха справедливостта на своитѣ възгледи, но не вършиха въ тѣхъ, като въ срѣдство за осъществяване на промѣната. И не бѣ чудно това: огледвайки се наоколо си, тѣ виждаха огромната маса на поробената класа, пѣшкаща подъ брѣмето на мизе-

рията, извънредно потискана отъ егоизма на бѣдността, за да помисли за другъ изходъ, освѣтъ обикновения, прѣдписванъ отъ цѣлата робска система на живота, а именно — да се измъкне съ помощта на щастливъ случай отъ потиснатата класа и да прѣмине въ класата на потисниците.

И макаръ тѣ да знаеха, че равенството е единственото възможно условие за подобрене на свѣта, но въ нетърпение и отчаяние се помъчиха да се убѣдятъ, че ако успѣятъ по единъ или други начинъ да внесатъ промѣна въ организацията на промишлеността и частната собственост и съ това да подобрятъ малко нѣщо положението на „долнитѣ класи“ (тази ужасна дума се употрѣбаваше тогава), то послѣ тѣ ще добиятъ все нови и нови подобрения, тъй че въ края на краищата ще настѣпи практическото осъществяване на равенството (много имъ се харесваше думата „практическо“), защото „богатитѣ“ ще сж длѣжни толкова да плащатъ за издържане на „бѣднитѣ“ при сносни условия на живота, че богатството вече нѣма да се цѣни и малко по малко ще изчезне отъ само себе си. Слѣдите ли моята мисль?

— Да, — отговорихъ азъ. — Продѣлжавайте.

— Ако сте ме слушали добрѣ, вий сами виждате, че ако на теория тази мисль не бѣше лоша, то „на практика“ тя трѣбаше да пропадне.

— Защо? — попитахъ азъ:

— Нима не виждате, че искаха да привлечатъ къмъ осъществяване на този планъ хора, които не разбираха, какво искатъ отъ тѣхъ. Масата отъ поробената класа помагаше на проекта за подобрене, само да получи възможно по-голямъ милостиня. Ако тѣзи класи бѣха съвсѣмъ лишени отъ споменатия инстинктъ, непрѣодоли-

ното стремление къмъ свобода и равенство, то ето какво би се случило споредъ мене: условията на живота на извѣстна частъ отъ работнишката класа биха се подобрили дотолкова, че почти да се сравняватъ съ тия на хората отъ сръдната класа; но подъ тѣхъ щѣше да остане огромна класа отъ още по-нешастни роби, робията на които би била много по-ужасна отъ нѣкогашната.

— Какво попрѣчи на това? — попитахъ азъ.

— Какъ какво? — отвърна той: — все сѣщиятъ споменатъ инстинктъ на свободата. Вѣрно е, че робитѣ не можеха да си прѣдставятъ щастieto на свободния животъ, но тѣ най-сетнѣ разбраха (и много скоро), че ги притискатъ тѣхнитѣ господари, събтиха се, че могатъ да минатъ и безъ тѣхъ, макаръ може би и не съзнаваха съвсѣмъ ясно, по кой начинъ; работата дойде най-сетнѣ дотамъ, че макаръ и не бѣха въ състояние да прѣдвидятъ мира и щастieto, които трѣбаше да имъ донесе свободата, но почнаха да мислятъ за борба, съ смѣтната надежда, че тя ще докара спокойствие.

— Можете ли ми разправи въ много кратки черти, какъ стана всичко това? — попитахъ азъ, тъй като думитѣ му бѣха малко неясни.

— Да, — каза той, — мога. Проектътъ за организация на живота за благо на народа, който самъ не разбираше, какво трѣба да иска, извѣстенъ въ онова врѣме подъ името държавенъ социализъмъ, вече се туряше помалко въ изпълнение, макаръ не безъ спънки, тъй като капитализмътъ съ всички сръдства се мжчеше да попрѣчи за неговото осъществяване; и не е за чудене, тъй като той все повече и повече се мжчеше да разруши съществуващата промишлена система и нищо не диваше въ замѣна. Въ резултатъ се получи страш-

на бърканица, още по-голямо страдание на работ-
нишката класа, и най-сетне всеобщо недоволство ;
тона трая дълго време. Могъществото на вишните
класи отслабна, тяхното богатство се намали, и
властта вече не беше напълно в техни ръце,
 както по-рано. Откъм тази страна държавният со-
циализъм принесе известна полза. Но, от друга
 страна, работнишката класа не бѣ добръ органи-
 зирана и стана още по-бѣдна, макаръ и да спе-
 чели (слѣдъ дълго време) подигане на работната
 заплата. Въ такова положение се намираха ра-
 ботитѣ; господаритѣ не можеха да докаратъ сво-
 итѣ роби въ нѣкогашното пълно подчинение, ма-
 каръ да успѣха да потушатъ нѣколкото слаби, от-
 дѣлни опитвания на възмущение. Работниците
 добиха отъ своитѣ господари известни подобрения,
 дѣйствителни или въображаеми, въ условията на
 своя животъ, но свобода не можаха да получатъ.
 Най-сетнѣ настѣпи великата катастрофа. Но за да
 разберете това, трѣба да знаете, че работниците
 направиха голѣмъ прогресъ, макаръ и не въ сми-
 съль на подобрене жизненитѣ условия.

Азъ се направихъ, че нищо не зная, и по-
 питахъ :

— А въ какво направление се подобри тѣх-
 ното положение, ако не въ смисъль на жизнени-
 тѣ условия?

Той каза :

— Въ това, че тѣ достигнаха такъвъ редъ на
 нѣщата, при който по-лесно можеше да се добие
 подобрене въ условията на живота. Слѣдъ цѣль
 редъ грѣшки и нещастия, тѣ се научиха най-по-
 слѣ да разсждаватъ. Сега работниците имаха цѣ-
 ла организация за борба съ господаритѣ,—борба,
 която повече отъ половинъ вѣкъ се смѣташе като

необходимо условие на тогавашната система на труда и производството. Основаха се съюзи между всички (или почти между всички) хора получаващи заплатата за труда си, и тѣзи именно съюзи помогнаха на работниците да добиятъ отъ господаритѣ подобрене на своето сжществуване; и макаръ тѣ често пжти да вземаха участие въ възстанията, особно въ първо врѣме на своето сжществуване, но не въ това се състоеше главно тѣхната тактика; въ онова врѣме, за което говоря, тѣ станаха дотолкова силни, че само едно заплашване съ „стачка“ отъ тѣхна страна вече прѣдизвикаше голѣми остѣпки отъ страна на господаритѣ; тогава тѣ напуснаха безсмислената тактика на нѣкогашнитѣ тредюнионисти, споредъ която само една частъ работници отъ тази или онази фабрика се канѣха да спратъ работата и се издържаха прѣзъ всичкото врѣме на стачка отъ другитѣ работници. Тогава тѣ имаха голѣмъ капиталъ за поддржане на стачкитѣ, и можеха да спратъ това или онова производство, прѣзъ което врѣме искаха.

— А нима нѣмаше опасностъ отъ злоупотребление на паритѣ, отъ измама напримѣръ?

Старецътъ Хамондъ недоволено се поклати на стола си и най-послѣ каза:

— Макаръ това да се е случило отдавна, все пакъ ме е срамъ да призная, че такава опасностъ действително сжществуваше: мошеничество отъ подобенъ характеръ често пжти се случваше и благодарение на това цѣлиятъ планъ насмалко щѣше да пропадне. Но въ това врѣме, за което ви говоря, събитията взеха такъвъ заплашителенъ характеръ и необходимостта отъ открита борба стана дотолкова очевидна за всички работници, щою възбуди най-сериозно отнасяне къмъ работата.

Всички второстепенни задачи бѣха изоставени, и мислещитѣ хора очакваха скорошното осъществяване на промѣната. Всички тия условия прѣдставляваха твърдѣ голѣма опасностъ за прѣдателитѣ и користолюбивитѣ, и малко по малко послѣднитѣ почти до единъ прѣминаха въ редовитѣ на реакционеритѣ.

— Ами подобренията, — попитахъ азъ, — какъ стоеше работата съ тѣхъ, въ какво се състояха тѣ?

Той каза :

— Нѣкои отъ тѣхъ, най-важнитѣ за живота на работницитѣ, господаритѣ трѣбаше да изпълнятъ подъ натиска на работницитѣ; тѣзи нови условия на труда се основаваха на обичая и не бѣха потвърдени отъ законъ, но господаритѣ не можеха вече да нарушатъ веднѣжъ установения обичай отъ страхъ прѣдъ все повече усиливащото се могъщество на работнишкитѣ организации. Нѣкои отъ подобренията бѣха направени отъ започналия „Държавенъ Социализмъ“ и най-важнитѣ отъ тѣхъ може бързо да се изброятъ. Въ края на деветнайсетия вѣкъ се подигна искането за намаление на работния день; това искане стана толкова наложително, щото господаритѣ трѣбаше да отстъпятъ. Но бѣ ясно, че ако ведно съ това не се подигне заплатата, то отдѣлнитѣ отстъпки нѣма да иматъ никакво значение, и трѣбаше да се принудятъ господаритѣ да покачатъ заплатата, макаръ и съ сила. Затова слѣдъ дълга борба бѣше прокаранъ другъ законъ, който опрѣдѣляше минималната заплата за труда въ най-важнитѣ клонове на промишлеността, а слѣдъ него се създаде допълнителенъ законъ, който опрѣдѣляше максималната цѣна на най-важнитѣ стоки, които бѣха необходими за живота на работницитѣ.

— Вий сте били много близки до римскитѣ закони за пролетариата, — забѣлѣзахъ азъ усмихнато, — и къмъ безплатното раздаване на хлѣбъ.

— Мнозина говорѣха така, — каза старецътъ. банално бѣ станало да се твърди, че тази пукнатина ще погълне малко по малко Държавния Социализъмъ, щомъ той поиска да доведе своята работа до край, което, както виждате, той не направи. Но той все пакъ отиде по-далечъ отъ законитѣ за минимума и максимума, необходими за онова врѣме, което виждаме сега. Държата счете за необходимо да окаже съпротива на фабрикантитѣ, които викаха за олизко пропадане на промишлеността (толкова желателно, само да знаеха, колкото и прѣмахването на холерата, което най-сетнѣ, за щастие, така и стана). Бѣха устроени държавни фабрики за произвеждане необходимитѣ стоки и открити пазари за тѣхната продажба. Тѣзи мѣрки изцѣло дадоха извѣстенъ резултатъ, макаръ че въ дѣйствителностъ всичко това приличаше на разпорежданията на комендантъ въ обсаденъ градъ. Отъ само себе си се разбира, че привилегиранитѣ класи видѣха въ тѣзи закони свѣршекъ на свѣта.

И не безъ основание: разпространението на комунистическитѣ теории и частичното прокарване на държавния социализъмъ отначало подкопа, а послѣ почти парализира удивителната търговска система, въ властѣта на която толкова врѣме се намираше стариятъ свѣтъ и при която шепа избраници потъваха въ наслада, а огромното мнозинство — въ мизерия. „Лошитѣ врѣмена“, както казваха тогава, не веднъжъ се повръщаха и, разбира се, най-злѣ си изпашаха робитѣ на труда. Годината 1952 бѣ най-лошата; работницитѣ мно-

го страдаеха; малобройнитѣ, лошо устроени държавни фабрики, въ които се извършваха голѣми кражби, не можеха да изтраятъ, и огромна частъ отъ населението бѣше принудена да се храни извѣстно врѣме за смѣтка на публичната „благотворителностъ“, както се казваше тогава.

Работнишкитѣ съюзи съ страхъ и надежда слѣдѣха това положение на нѣщата. Въ общи черти тѣ формираха главнитѣ си искания, но сега съ тържество и всеобщо гласуване на всички федеративни дружества бѣ рѣшено да се направи първа стѣпка за изпълнение на тѣзи искания. А тия послѣднитѣ водѣха направо къмъ прѣдаване управлението на естесивенитѣ богатства на страната и тѣхното разпрѣдѣление въ рѣцѣтѣ на работнишкитѣ съюзи, а привилегиранитѣ класи се прѣвърщаха на пенсионери, напълно зависещи отъ волята на работницитѣ. „Резолюцията“, както се казваше тогава, бѣше обнародвана въ тогавашнитѣ вѣстници и се посрѣщна отъ вишитѣ класи като обявяване на война. Тѣ почнаха да се готвятъ да дадатъ силенъ отпоръ на „грубия и жестокъ комунизъмъ“, както се изразяваха. Тѣй като въ много отношения тѣ бѣха твърдѣ могъщи или излеждаха такива, то надяваха се съ помощта на грубата сила да спечелятъ отначало нѣкои отъ загубенитѣ права, а сетнѣ, може би, и всички. Отъ всички страни казваха, че било голѣма грѣшка отъ страна на правителството, дѣто не се е съпротивило по-рано; либералитѣ и радикалитѣ (имена, които означаваха, както може да знаете, хора отъ управляващитѣ кръгове, но клонящи къмъ демократизма) еднакво се порицаваха за несвоеврѣменъ педантизъмъ и безумна сантименталностъ. Особно осждаха Гладстона или Гледстейна (ако се сѣди по фамилията,

отъ скандинавски произходъ). Мжчно ми е да ви прѣдамъ всичкитѣ имъ абсурди. Но ужасна трагедия се криеше задъ този смѣхъ прѣзъ сълзи на реакционната партия. „Трѣба да се смаже ненавистната алчностъ на долнитѣ класи“, „трѣба да се даде добъръ урокъ на народа“, — ето думитѣ, които бѣха свещенъ лозунгъ на реакционеритѣ, думи вътрѣдъ зловѣщи.

Старецътъ се спрѣ, втрѣнчено се вгледа въ внимателното ми и очудено лице и сетнѣ каза :

— Зная, драгий гостенино, че употребявамъ думи и фрази, които безъ прѣдварително разяснение могатъ да разбератъ само малцина, пкъ и то едвали. Но тъй като вий още не сте заспали, и тъй като говоря съ васъ като съ човѣкъ отъ друга планета, то мога да ви попитамъ, разбрахте ли всичко досега?

— О, да — отговорихъ азъ, — азъ много добрѣ разбрахъ; моля ви се, продължавайте, голѣма частъ отъ това, което говорихте, ни бѣше добрѣ позната, когато . . . когато . . .

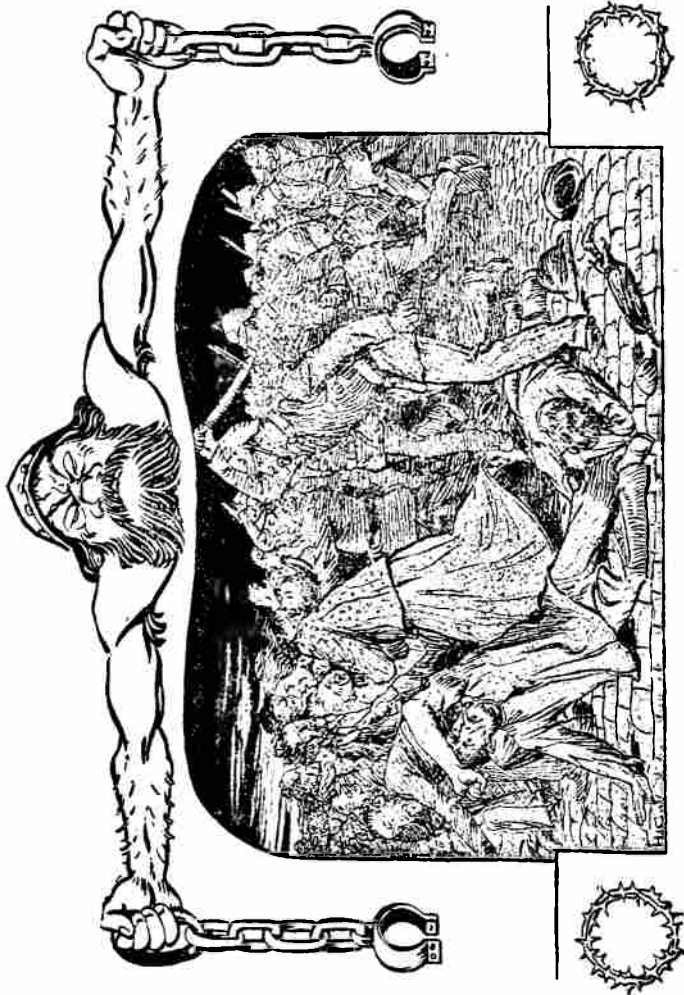
— Да, — прѣкжсна ме той, — когато бѣхте на другата планета. Но сега за катастрофата.

По единъ сравнително нищожень поводъ биде назначень митингъ на Трафалгарския скверъ (много години се води борба за правото да се събиратъ на това мѣсто). Гражданската буржуазна стража (която се казваше полиция) нападна, по свой начинъ, съ оржие въ ръка върху събранитѣ; въ споричкването мнозина бидоха ранени, и петтима умрѣха, едни на мѣстото си, други отъ полученитѣ рани; митингътъ биде разпрѣснатъ и нѣколко стотини плѣнници бѣха хвърлени въ затвора. Нѣколко дни прѣди това по сжщия начинъ биде разпилянъ единъ митингъ въ града, който се казваше Ман-

честеръ и който сега е изчезналъ. Така се започна „урокътъ“. Цѣлата страна слѣдъ това се размърда; устрояваха се събрания, за да се взематъ мѣрки за свикването новъ митингъ за противодѣйствиe на властитѣ. Една огромна тълпа се събра на Трафалгарския скверъ и по близкитѣ улици; тази тълпа бѣ толкова голѣма, щото въоръжената съ щикове полиция не можа да я разбие; стана сбиване, трима-четирма отъ тълпата бидоха убити, почти половината отъ полицейския отредъ бѣха смазани на смъртъ отъ тълпата, а другитѣ се спасиха кой какъ можа. За народа това бѣ голѣма побѣда. На другия день цѣлиятъ Лондонъ (спомнете си, какво е прѣдставлявалъ той тогава) се смая. Мнозина богаташи заминаха за село; изпълнителната властъ събра войската, но не можеше да се съсредоточи на едно мѣсто, тъй като навсѣкждѣ избухваха или заплашваха да избухнатъ възстания. Но въ Манчестеръ, дѣто народътъ не бѣше толкозъ юначенъ или не бѣ докаранъ до таквоя отчаяние, бидоха арестувани мнозина отъ народнитѣ водители. Въ Лондонъ прѣдводителитѣ на Работнишкитѣ Дружества образуваха единъ съвѣтъ, извѣстенъ подъ старото революционно название Комитетъ на Общественото Спасение; но тъй като не разполагаха съ въоръжени отреди опознати съ военното изкуство, тѣ не прѣдприеха нападателни дѣйствиа, а залѣпиха по стѣнитѣ мъгляви позиви къмъ работниците и ги убѣждаваха да не отстъпватъ и да се държатъ. Но все пакъ тѣ свикаха митингъ на Трафалгарския скверъ двѣ седмици слѣдъ споменатото сбиване.

Въ това врѣме вълненията въ града все продължаваха и почти всички работи трѣбаше да спратъ. Вѣстникитѣ, които почти всички се нами-

руха въ ржцѣтъ на господаритѣ, поискаха отъ
правителството да вземе репресивни мѣрки. Обра-
зуна се единъ извънреденъ полицейски отредъ отъ

Полицията напанада работнишкото събрание въ Трафалгаръ-Скверъ.

младежитѣ на богатата класа, сжщо тѣй въоръ-
женъ ; повечето отъ тѣхъ бѣха здрави, силни, чер-

вендалести юноши, разпалени отъ желанието да се биятъ; но правителството не се рѣшаваше да си послужи съ тѣхъ, а се ограничи само съ това, да накара Парламента да вземе резолюция, която му дава неограничена властъ за потъпкване на възстанието, и привикваше все повече и повече войници въ Лондонъ. Така се мина седмицата слѣдъ голѣмия митингъ; почти тѣй голѣмъ митингъ се събра въ недѣля и мина съвършено спокойно, тѣй като не срѣщна противодѣйствиe, и народътъ пакъ провъзгласи „побѣда“. Но въ понеделникъ, като се събуди, той намѣри, че е гладенъ. Прѣзъ послѣднитѣ дни групи отъ мъже ходиха изъ улицитѣ и искаха (или, по-добрѣ, просиха) пари за храна; и било отъ страхъ, било по добра воля, богатитѣ имъ даваха доста много. Енорийскитѣ власти (нѣмамъ врѣме да обясня тази дума), щатъ не щатъ, сѣщо раздадохъ на скитниците всичката провизия, каквато можеха. При това, бѣха опустошени, безъ голѣми спѣнки, нѣколко хлѣбарници и други дюкени съ провизии. Дотукъ всичко вървѣше добрѣ. Но въ казания понеделникъ Комитетътъ на Общественото Спасение, отъ една страна страхувайки се отъ всеобщо разграбване, отъ друга ободренъ отъ нерѣшителнитѣ дѣйствия на правителството, изпрати депутация съ кода и разни други принадлежности въ два-три огромни магазина въ центра на града, за да вземе отъ тѣхъ всички запаси и да остави на господаритѣ писмено задължение, че ще изплати всичко слѣдъ врѣме. Въ ония части на града, дѣто силата бѣ на тѣхна страна, тѣ прѣвзеха хлѣбарниците и настаниха въ тѣхъ свои хора, за да работятъ за благо на народа. Всичко това ставаше почти безъ спѣнки, и

си или да ги изказватъ само въ най-тѣсенъ кръгъ, сега почнаха да се надяватъ, че ще пропаднатъ не само социалиститѣ, но и всички демократически тенденции, къмъ които, споредъ тѣхнитѣ думи, прѣзъ послѣднитѣ шестдесетъ години сж се отнасяли съ безумна снизходителностъ.

Но изглеждаше, че енергичниятъ генералъ не взема никакви мѣрки; и все пакъ само нѣколко вѣстници го обвиняваха; а всички други заключиха, че навѣрно се готви нѣкакъвъ планъ. Що се отнася до Комитета на Общественото Спасение, той бѣ отишълъ много надалечъ, за да отстѣпи; а мнозина мислѣха при това, че правителството нѣма да прѣдприеме никакви дѣйствия. Тѣ спокойно продължаваха да се занимаватъ съ организиране доставката на храна, която бѣ много малко; а за противодѣйствиe на военното положение тѣ въоръжиха колкото можаха народа въ квартала, дѣто бѣха по-силни, но не се погрижиха да го организиратъ или щогодѣ да го научатъ на военното изкуство, мислейки, по всѣка вѣроятностъ, че все едно не ще успѣятъ да подготвятъ образцови войници. Енергичниятъ генералъ, неговата войска и полиция ни най-малко не прѣчиха на всичко това; и въ Лондонъ стана по-спокойно, отколкото въ края на миналата седмица; макаръ въ много провинции и да избухваше въстание, но властитѣ сполучаха да ги потушатъ безъ голѣмъ трудъ. Най-сериозни бѣха въстанията въ Глазго и Бристоль.

Най-сетнѣ настѣпи недѣлята, денътъ на митинга, и огромни тълпи отъ народа като процесия се запѣтиха къмъ Трафалгарския скверъ, и сѣ тѣхъ голѣма частъ отъ членовѣтъ на Комитета на Общественото Спасение, заградени съ отредъ въо-

ржжени хора. По улицитѣ всичко бѣ мирно и тихо, макаръ многобройни зрители да гледаха шествието. На Трафалгарския скверъ нѣмаше полиция. Народътъ го зае, и митингътъ се започна. Въоръженитѣ хора оградиха главната трибуна, още една шепа въоръжени се намираха въ тълпата; но огромното мнозинство не бѣ въоръжено.

Мнозина мислѣха, че митингътъ ще мине спокойно. Членоветѣ на Комитета на Общественоото Спасение чуваха, наистина, въ разнитѣ квартали, че се готви нѣщо противъ тѣхъ, но слуховетѣ бѣха толкова неясни, че тѣ не можеха да разбератъ, какво ги заплашва. Но скоро тѣ разбраха това.

Близкитѣ до сквера улици още не бѣха изпълнени, и ето че отъ севѣро-западната страна се появява войска и заема мѣсто около домоветѣ откъмъ югозападната страна. Народътъ ревна, като зърна червенитѣ мундири; въоръженитѣ хора стояха въ нерѣшителностъ, като не знаеха какво да правятъ; но този новъ приливъ отъ хора толкова притисна неорганизираната тълпа, че по никой начинъ не би могли да си пробиятъ пжтъ прѣзъ нея. Едвамъ сварили да се освѣдомятъ за присъствието на врагове, ето че нова колона войници се показва отъ улицата, която води къмъ голѣмия юженъ пжтъ по направление на Парламента (който още съществува и се казва Пазаръ на торъ), а още и откъмъ доковетѣ, откъмъ Темза, приближава се къмъ сквера, изтиквайки все повече и повече тълпата, и се построява на южната страна на сквера. Тогавя ония, които можеха да видятъ какво става, разбраха, че сж ги подмамвали, и се чудѣха, какво да правятъ.

Притиснатата тълпа не искаше или не можеше да се разиръсне и се размърда чакъ подъ влиянието на паниката, която наскоро я завлада. Нѣколцината въоръжени хора се мъчеха да излѣзятъ наанапрѣдъ или се качваха върху пиедестала на паметника, който по-рано се издигаше тамъ, за да иматъ възможность да отговарятъ на прѣдизвикателството. И мнозинството мислѣше (имаше много жени тамъ), че е настѣпилъ свѣршекътъ на свѣта и че днешниятъ день нѣкакъ странно не прилича на вчерашния. Още не свѣршили войниците да се построятъ, — разправя единъ „очевидецъ“, — и измежду редицата откъмъ южната страна изкочи единъ блѣскавъ офицеринъ и почна да чете нѣщо по единъ листъ, който държеше въ рѣка; малцина го чуха; но сетнѣ ми разправяха, че това било заповѣдь да се разиръсне народътъ, подъ страхъ, че въ противенъ случай му е дадено правото да стрѣля въ тълпата и че той ще си послужи съ това право. Тълпата взе това за прѣдизвикателство и подигна страшенъ ревъ. Сетнѣ се въдвори за известно врѣме мълчание, и офицеринътъ пакъ припусна къмъ войнишкитѣ редици. Азъ стояхъ на една кракъ, близо до войската, — казва „очевидецътъ“, — и видѣхъ, какъ прѣдъ редоветѣ изтъркунаха три малки орждия, които бѣха механически топове. Азъ викнахъ: „Налѣгайте на земята, щомъ стрѣлятъ!“ Но тълпата бѣше толкова стѣснена, щото надали нѣкой би могълъ да приклѣкне. Азъ чухъ рѣзката команда и слѣдъ минута не знаехъ, дѣ се намирамъ; сетнѣ ми се стори, че земята зина и ний изпаднахмъ въ сѣщински пѣкълъ.

Безполезно е да описвамъ послѣднитѣ сцени, гжстата тълпа се поразрѣди; умрѣли и умиращи

покриваха земята, пъшкания, вопли, викове на отчаяние изпълваха въздуха и сѣкашѣ въ свѣта царуваха само убийство и смъртъ. Ония въоръжени хора, които останаха здрави, диво се развиваха и почнаха да стрѣлятъ противъ войската. Единъ войникъ падна; азъ видѣхъ, какъ офицеринтъ отново мина покрай редицитѣ и заповѣда отново да стрѣлятъ; но войниците изслушаха тази заповѣдъ въ мрачно мълчание и си наведоха пушките. Само единъ старши се завтече къмъ механическия топъ и почна да го пълни; но единъ високъ, младъ офицеръ изкогна отъ редоветѣ и го отдръгна за яката; и войниците стояха неподвижно, докато ужасната тълпа, почти цѣла безоръжна (тъй като по-мечето въоръжени хора паднаха при първия залпъ), се дръпна отъ сквера. Чувахъ слѣдъ това, че и войниците откъмъ западната страна сѣщо стрѣляли и извършили убийство. Не помня, какъ съмъ се измъкналъ отъ сквера; азъ вървѣхъ, безъ да усѣщамъ почвата подъ нозѣтъ си, обхванатъ отъ мѡба, ужасъ и отчаяние.

Така разправя очевидецътъ. Числото на убитите отъ залпа, който не трая повече отъ минута, описано ужасно; но не бѣ лесно да се узнае истината, по всѣка вѣроятностъ убити сж били отъ хиляда до двѣ хиляди души. Отъ войниците шестима бѣха убити на мѣстото и дванайсетъ ранени.

Азъ слушахъ, цѣлъ разтреперанъ отъ възмущение. Очитѣ на стареца заблещѣха и лицето му се разпали, когато ми разправяше за това събитие, което азъ често прѣдвиждахъ мислено. Но все пакъ мене ме очуди, дѣто той съ таквази гордостъ разправя за тази касапница, и азъ рекохъ:

— Какъвъ ужасъ! Това клане трѣба да е турило край на революцията, нали?

— Не не! — викна старият Хамондъ, — отъ него именно тя се започна!

Той напълни чашитѣ, стана и се провикна:

— Пийте за споменъ на ония, които загинаха тамъ, — много дълго би било да ви разправамъ, колко има да имъ благодаримъ.

Азъ изпихъ чашата, той пакъ седна и продължи:

— Клането на Трафалгарския скверъ тури начало на гражданската война, макаръ, както всички подобни събития, тя се разпалваше много бавно, и едвали самиятъ народъ съзнаваше, че е настъпила кризата.

Колкото ужасно и да бѣ това избиване и настъпилата слѣдъ него отвратителна, непобѣдима паника, но когато народътъ се съвзе отъ първото впечатление, въ него заговори не страхътъ, а яростта. Между това енергичниятъ младъ генералъ поддържаеше сега съ всичката си строгостъ военното положение. Макаръ управляващитѣ класи и да трепнаха отъ ужасъ и негодуване, когато на другата сутрина се научиха за станалото, но и правителството, и най-близкитѣ му привърженици чувствуваха, че сега тѣ трѣба да идатъ до крайностъ; при все това, вѣстниците на капиталиститѣ, съ двѣ изключения, бѣха поразени отъ ужасъ, като получиха покъртителната новина, и се ограничиха просто съ отчетъ за случилото се безъ каквито и да било коментарии. Изключение правѣше тѣ наречениятъ „либераленъ“ вѣстникъ (тогавашното правителство бѣше либерално); слѣдъ прѣговора въ който заявяваше своитѣ неизмѣнни симпатии къмъ работнишкия въпросъ, той се залови да доказва, че въ време на революционни смутове правителството трѣба да бжде справедливо, но твърдо,

и че слѣдъ напразни прѣговори съ нещастнитѣ безумци, намислили да съборятъ основитѣ на обществото (което ги е довело до безумие и мизерия), то трѣбало веднага да ги застрѣля, за да попрѣчи на други да заловятъ сжщия пѣтъ. Накъсо казано, той възхваляваше рѣшителнитѣ дѣйствия на правителството, като актъ на човѣшката мъдростъ и справедливостъ, и не жалѣше думитѣ си, за да изрази разумната демократическа епоха, която ще бѣде свободна отъ тираническитѣ подвизи на социалиститѣ.

Друго изключение направи единъ вѣстникъ, който се смѣташе за единъ отъ най-отчаенитѣ противници на демокрацията, какъвто дѣйствително бѣше; но неговиятъ редакторъ бѣ достатъчно рѣшителенъ, за да говори отъ свое име, а не отъ името на вѣстника. Въ нѣколко прости, не негодуващи думи той молѣше гражданитѣ да си помислятъ, колко чини едно общество, зарадъ защитата на което трѣба да се коли безоръжниятъ народъ; той искаше отъ правителството да отмѣни военното положение и да даде подъ сждъ генерала и офицеритѣ, които стрѣляха срѣщу народа. Той отиваше по-нататкъ и казваше, че каквито и да бѣдатъ неговитѣ убѣждения относително социалистическата доктрина, той ще държи страната на народа доюгава, докогато правителството заглади своята жестокостъ и изслуша исканията на народа, който знае какво иска и е принуденъ, благодарение пълното разлагане на обществото, да се мъчи да постигне своитѣ искания по единъ или по други начинъ.

Отъ само себе си се разбира, че редакторътъ видѣ незабавно арестуванъ отъ военната власть; но неговитѣ смѣли думи успѣха да се прѣснатъ

между публиката и произведоха огроменъ ефектъ — такъвъ ефектъ, че правителството, слѣдъ извѣстни колебания, отмѣни военното положение, макаръ въ сжщото врѣме да усили военната организация и я направи по-строга. Трима членове отъ Комитета на Общественото Спасение бѣха убити на Трафалгарския скверъ, а другитѣ се върнаха въ кжци, дѣто постоянно се събираха и спокойно очакваха по-нататъшнитѣ събития. Тѣ бѣха арестувани въ понеделникъ заранѣта и навѣрно генералътъ, тази сжщинска военна машина, щѣше да накара да ги застрѣлятъ, ако правителството не се уплаши, че ще падне подъ отговорностъ за убиване на хора безъ сждъ. Отначало казваха, че ще ги сжди особна сждебна комисиия, както тя се наричаше, т. е. сборище отъ хора, които трѣбаше да ги изкаратъ виновни, тъй като тази имъ бѣ длъжността. Но слѣдъ горещината правителството го налегнаха трѣпки, и арестуванитѣ ги прѣдадоха на сждебни засѣдатели. Тукъ на правителството биде нанесенъ страшенъ ударъ; въпрѣки обвинителния актъ, който ясно показваше на засѣдателитѣ, че подсждимитѣ трѣба да бждатъ осждени, тѣ бидоха оправдани, а засѣдателитѣ направиха къмъ присждата си една бѣлѣжка, въ която порицаваха поведението на войската, като го нарекоха, по фантастичната фразеология на онова врѣме, „безумно, злополучно и ненужно“. Комитетътъ на Общественото Спасение възобнови своитѣ засѣдания и стана главенъ съединителенъ пунктъ въ борбата на народа противъ Парламента. Правителството сега почна да отстъпва и се приструваше, че е съгласно да изпълни народнитѣ искания, но въ сжщото врѣме намисли да извърши рѣшителенъ coup d'Etat, подготвенъ отъ прѣдставителитѣ на

дигът парламентарни партии, които винаги се намираха въ опозиция помежду си. Най-добрата частъ на обществото ликуваше и всички мислѣха, че опасността отъ гражданска война е минала.

Народътъ тържествуваше за своята побѣда; въ парковетъ и другадъ се устройваха огромни митинги въ паметъ на жертвитъ на великото изопиане.

Мѣрките, които бѣха взети за облекчение положението на работницитъ, се виждаха на видната класа страшно революционни; но тѣ все пакъ бѣха твърдѣ малко, за да дадатъ на работницитъ прѣхрана и приличенъ животъ, и бѣха нужни разни допълнителни разпореждания, които не се опираха на закона. И макаръ Правителството и Парламентътъ да имаха на своя страна сѣдитъ, армията и „обществото“, Комитетътъ на Общественото Спасение ставаше сила въ страната и дѣйствителенъ прѣдставителъ на производителнитъ класи. Той спечели огромно влияние слѣдъ оправдаването на неговитъ членове. Наистина, прѣдшнитъ му членове нѣмаха голѣми административни способности, но все пакъ, съ изключение на нѣколцина себелюбци и измѣнници, тѣ бѣха хора честни и рѣшителни, и мнозина отъ тѣхъ притежаваха едни или други дарби. Но сега, когато настѣпи врѣме за рѣшителни дѣйствия, на сцената изкопнаха хора, които съумѣха да прокаратъ своитъ идеи въ живота.

Скоро се създаде нова мрѣжа на работнишки асоциации, които си поставиха открито за задача да замѣнятъ държавната наредба съ проститъ условия на комунизма и, тъй като тѣ практически вече познаваха всичкитъ условия на борбата за работнишкитъ интереси, тѣ скоро станаха прѣдставители

и посрѣдници на цѣлата работнишка класа. Тѣхнитѣ потисници, смукачитѣ на печалби, почувствуваха своето безсилие; тѣ би могли да отраятъ при едно условие, ако *тѣхниятъ* комитетъ, Парламентътъ, се съвземе и отново започне гражданската война, стрѣляйки налѣво и надѣсно; въ противенъ случай тѣ трѣбаше да започнатъ да отстъпватъ и да плащатъ все по-голѣма и по-голѣма заплата за все по-малко и по-малко часове. Царуващата на всемирния пазаръ система наближаваше да се разруши. Това бѣ толкова ясно, щото срѣдната класа, покъртена извѣстно врѣме отъ великото клане, накара правителството да обърне внимание върху положението на работитѣ и да прѣкрати „деспотизма на социалиститѣ“.

Нагласениятъ по този начинъ заговоръ на реакционеритѣ би избухналъ може би по-рано, но прѣдставителитѣ на народа бѣха прѣдупрѣдени, и прѣди реакционеритѣ да осжществятъ своето намѣрение, тѣ взеха необходимитѣ мѣрки.

Либералното правителство (разбира се, по взаимно съгласие) биде свалено отъ консерваторитѣ; макаръ послѣднитѣ да бѣха по-малко. Народнитѣ прѣдставители въ Палатата на Общинитѣ разбраха, какво значи това, и слѣдъ извѣстни опитвания за борба въ самата Палата, протестираха и напуснаха Парламента, за да се присѣдинятъ къмъ Комитета на Общественото Спасение, — и отново се започна ожесточена гражданска война.

Но първитѣ дѣйствия бѣха далечъ отъ кървави сбивания. Новото правителство, сжщо така рѣшило да дѣйствува, не се осмѣли да възобнови военното положение, но изпрати единъ отредъ войска да арестува Комитета на Общественото Спасение въ пълния му съставъ. Членовѣтъ на Коми

та не оказаха никаква съпротива, макаръ и да можеха, тъй като сега разполагаха вече съ цѣлъ отредъ хора готови на всичко. Но тѣ рѣшиха да приобѣгнатъ къмъ другъ видъ защита, която имъ се виждаше по-дѣйствителна отъ уличнитѣ сблъсъвания.

Членоветѣ на Комитета спокойно влѣзоха въ двора, но тѣхниятъ духъ и организация останаха. Тѣ се опираха не на грижливо подбранъ центръ съ всевъзможни хитрости, но на огромната народна маса, която съчувствуваше на движението и бѣ свързана помежду си чрѣзъ малки центрове съ твърдѣ прости инструкции. Тѣзи наставления сега бѣха изпълнени.

На другия день — прѣдставителитѣ на реакцията го очакваха съ нетърпение, за да видятъ, какво впечатление ще направятъ на публиката вѣстникарскитѣ отчети за тѣхната мѣрка — не излъже нито единъ вѣстникъ. И чакъ къмъ обѣдъ по улицитѣ се появиха нѣколко листчета, прилични на вѣстницитѣ въ седемнайсетия вѣкъ, напечатани отъ полицейски, войници, господари и журналисти. Купуваха ги като топълъ хлѣбъ и ги четѣха. Но въ това врѣме главната частъ на тѣхнитѣ съобщения бѣ вече извѣстна и нѣмаше нужда да се казва на обществото, че се е започнала всеобща стачка. Желѣзницитѣ спрѣха, на телеграфитѣ нѣмаше никого; месо, риба и плодове лежаха на пазаритѣ неразпакувани и се разваляха. Хиляда сѣмейства отъ срѣдната класа, които всецѣло зависѣха отъ работницитѣ, употребяваха всевъзможни усилия, за да си доставятъ дневната храна чрѣзъ своитѣ най-енергични членове, и ония отъ тѣхъ, които можеха да се освободятъ отъ страха прѣдъ настѣпващитѣ събития, бѣха, чуващъ съмъ, въ възбудено-радостно настроение, прѣ-

дизвикано отъ този неочакванъ празникъ — прѣдвѣстникъ на бѣдащи дни, когато всѣки трудъ трѣбаше да стане приятенъ.

Така се мина първиятъ день, а вечерята правителството почна да се безпокои. То имаше само едно срѣдство да смаже народното движение — а именно грубото насилие. Но по улицитѣ не се виждаха въоръжени отреди. Работнишкитѣ Дружества обърнаха всичката си дѣйность, поне тѣй изглеждаше, въ подпомагане на безработнитѣ, и правителството не се осмѣляваше да арестува хора, заети съ такава работа, толкова повече че мнозина доста почтени хора прибѣгваха за помощ къмъ тия учрѣждения, като бѣха принудени да се ползватъ отъ благотворителността на работницитѣ и да лапатъ тѣхната храна. Така че правителството съсрѣдоточи само полицията и войската въ нѣкои мѣста и нищо не прѣдприе нея нощъ, като се надяваше, че сутринята нѣкоя манифестация отъ страна на бунтовницитѣ ще му даде поводъ да постѣпи тѣй или иначе. Очакваше го разочарование. Обикновенитѣ всѣкидневни вѣстници не можеха вече да водятъ борбата и съвсѣмъ не излѣзоха, съ изключение само на единъ най-реакционенъ вѣстникъ (Daily Telegraph) който въ добръ съставени изрази порицаваше „бунтовницитѣ“, задѣто разклащали основитѣ на тѣхната „обща майка“ — Английската Нация — зарадъ облагитѣ на нѣколцина подкупени агитатори и на мамената отъ тѣхъ тѣлпа. Отъ друга страна социалистическитѣ вѣстници (отъ тѣхъ само три органа на разнитѣ школи се издаваха въ Лондонъ) излѣзоха, както винаги, цѣли и добръ отпечатани. Публиката лакомо се нахвърли на тѣхъ, въ надежда, както и правителството, да намѣри тамъ нѣщо ново. Нѣ

и не намѣриха тамъ нито думица по събитията на дена. Изглеждаше, че редакторитѣ сж съсрѣточили всичкото си внимание върху статии, които сѣкашъ би били по-умѣстни прѣди четирсетъ год. подъ техническото название възпитателни статии. Повечето отъ тѣхъ бѣха ясно и точно излагане на доктрината и дѣйствиата на социалиститѣ, безъ никаква умраза и груби думи; и посрѣдъ ужаса и безредието въ публиката отъ тѣхъ лѣхаше сѣкашъ майска прохлада. И макаръ всички знаеха, че тази политика не е нищо друго освѣнъ прѣнавиване и непримирима умраза къмъ тогавашнитѣ управници на обществото (така гледаха на юна и самитѣ „бунтовници“), статиитѣ все пакъ имаха „възпитателно значение“. Но, въпрѣки всичко това, „възпитанието“ отъ другъ видъ почна да съществува върху публиката и я просвѣти донѣдѣ.

Що се отнася до правителството, то се ужаси отъ този „бойкотъ“ (мѣстна дума, която означаваше тогава протесъ безъ насилствени дѣствия). На неговитѣ събрания почна да се проявява забъркане и колебание; ту искаше да прибѣгне къмъ жестокости, докато сполучи да измисли нѣкой новъ изговоръ, ту рѣшаваше да се арестуватъ всички работнишки комитети въ пълния имъ съставъ, ту пакъ готово да се обърне отново къмъ младия енергиченъ генералъ, да намѣри той прѣдлогъ за нова касапница. Но когато си спомняха, че войницитѣ бѣха просто поразени отъ убийствата, които извършиха въ „сражението“ на Трафалгарския мисеръ, че не би могли да стрѣлятъ още веднѣжъ, и се отстъпваха отъ страхъ, че новото клане може да бѣде рискувано. Въ това врѣме сѣдебнитѣ заедатели отново оправдаха арестуванитѣ.

Стачката се продължи и на другия денъ. Работнишкитѣ комитети разшириха своята дѣйностъ и помагаха на много свѣтъ, тъй като тѣ си осигуриха доставянето на продукти съ помощта на хора, на които можеха да се надяватъ. Голѣмо количество заможни хора бѣха принудени да искатъ тѣхната помощъ. Но случи се слѣдното любопитно нѣщо: тълпа младежи отъ вишитѣ класи грабнаха оржжието и се заловиха да мародерствуватъ по улицитѣ, като нахълтваха въ магазинитѣ и заграбваха оттамъ хранителнитѣ припаси. Такъвъ грабежъ извършиха тѣ на Оксфордска улица, която тогава бѣ търговска улица съ всѣкакви магазини. Правителството, което тогава се намираше въ отстъпчиво настроение, рѣши да използва този случай, за да прояви своето безпристие въ подържането на „порядъка“, и заповѣда да се арестува гладната богаташка младежъ; но тя посрѣщна полицията съ юнашка съпротива и всички се спасиха, освѣнъ трима души. Ала тази безпристрастна постѣпка не повдигна репутацията на правителството, както очакваше, тъй като то забрави, че вечерни вѣстници вече нѣмаше; но слуховетѣ за сбиването се разпространиха и то, разбира се, изопачено: за него разправяха като за новъ бунтъ на гладния народъ въ източенъ Лондонъ и намираха, че е напълно естествено отъ страна на правителството, че то потушава подобни възстания, дѣто и както може.

Нея вечеръ въ келиитѣ на затворенитѣ ги посѣтиха доста вѣжливи, симпатични лица и се мжчиха да имъ обяснятъ, на какъвъ убийственъ пхтъ тѣ сж стѣпили и колко опасни сж тия дѣйстви; за самия народъ. Единъ отъ затворницитѣ казва това бѣ сжщински спортъ въ размѣна на диплома.

гически ноти, когато ний разбрахме намърението на правителството „да подготви“ всѣки едного отъ насъ отдѣлно въ затвора, и ний хитро отговаряхме на лѣскателнитѣ думи на „високо образованитѣ и възпитани лица“, които бѣха изпратени, за да узнаятъ всичко отъ насъ. Единъ се смѣеше; други разправяше на изпратенитѣ необикновени истории; трети мрачно мълчеше; четвърти проклинаше вѣжливитѣ шпиони и ги молѣше да си запушатъ устата — ето всичко, което тѣ можаха да изтрѣгнатъ отъ насъ.

Така се измина вториятъ день на всеобщата стачка. За всѣки мислещъ човѣкъ бѣ ясно, че на третия день трѣбаше да настане кризата; лошо скриваниятъ страхъ и напрегнатостъ ставаха негърпими. Управляващитѣ класи и сръдната не-политиканстваща класа заприличаха на овци, които сж останали безъ овчарь, и въ букваленъ смисълъ на думата не знаеха, какво да правятъ.

Най-сетнѣ тѣ рѣшиха, че само едно имъ остава: да се помжчатъ да придуматъ „бунтовницитѣ“ на нѣкакво съглашение. И така, на другия день, третия заранъ на стачката, когато Комитетътъ на Общественоото Спасение се изправи прѣдъ сѣда, къмъ членоветѣ му се отнесоха съ най голѣма вѣжливостъ, по-скоро като къмъ делегати и посланици, отколкото като къмъ подсѣдими. Накъсо казано, сѣдътъ бѣ получилъ заповѣдь. Сѣдията въ една дълга, безсмислена рѣчь, която за подигравка он могълъ да напише само Дикенсъ, оправда заворенитѣ, и тѣ пакъ се върнаха по мѣстата си и продължиха своитѣ засѣдания. И отдавна бѣ времъ за това. На третия день въ масата взе да се чувствува силно размърдване. Огромно число работници бѣха съвсѣмъ неорганизирани; тѣ бѣха

хора навикнали да дѣйствуватъ така, както ги караха господаритѣ или, по право казано, както ги заставяше да дѣйствуватъ системата, частъ отъ която съставяха господаритѣ. Сега, когато старата система се разпадна и господаритѣ изгубиха своята властъ надъ тѣхъ, можеше да се очаква, че работниците ще изпаднатъ подъ властта на животинскитѣ инстинкти и страсти и ще настане всеобщо разрушение. Всичко това навѣрно би се случило, ако — първо — огромното множество не се ръководѣше отъ социалистическитѣ учения, а второ — ако не се намираха въ постоянни сношения съ социалиститѣ, мнозина отъ които сами бѣха работници.

Ако нѣщо подобно станѣше нѣколко години по-рано, когато на работодавачитѣ гледаха като на естествени ръководители на народа, а най-бѣднитѣ и прости хора ги смѣтаха даже за своя опора и покорно имъ позволяваха да ги стрижатъ, — то навѣрно обществото би пропаднало напълно. Но въ течение на много години работниците се научиха да прѣзиратъ своитѣ законни ръководители, освободиха се отъ зависимостта си къмъ тѣхъ и сега почнаха да вѣрватъ (май рискувано, както ще покаже станалото по-сетнѣ) на своитѣ незаконни прѣдводители, изтѣкнати отъ събитията. И макаръ мнозина отъ тѣхъ изгубиха вече значението си, тѣхнитѣ имена и репутация въздържаха страститѣ.

Ефектътъ, който освобождението на Комитета произведе, позволи на правителството да си поотдѣхне малко.

Работниците посрѣщнаха тази новина съ най-големъ радостъ, и даже заможнитѣ хора смѣтаха, че това отсрочва разнитѣ ужаси, отъ които тѣ бѣ-

ка почнали да се боятъ и съ страха прѣдъ които мнозина обясняваха слабостта на правителството. Доколкото това се отнасяше до извършенитѣ до-гогава събития, може би тѣ имаха право.

— Ами какъ мислите вий? — попитахъ азъ. — Какво би могло да направи правителството? Често нѣти съмъ си мислилъ, че при подобни кризи то е безсилно.

Стариятъ Хамондъ каза: — Разбира се, азъ не се съмнявамъ, че въ края на краищата всичко би станало така, както и стана. Но правителството би могло да погледне на войската като на истинска войска, да състави стратегически воененъ планъ, както би го направилъ единъ сжщински генералъ, и да се отнесе къмъ народа като къмъ сжщински неприятелъ, който трѣба да се разбие и разпрѣсне, и тогава, по всѣка вѣроятностъ, врѣменната побѣда би била негова.

— Но нима войниците щѣха да се сражаватъ противъ народа? — попитахъ азъ. Той отвърна: — Мисля, че щѣха, ако сждя по всичко, каквото съмъ чувалъ, ако имаха насрѣща си въоржжена тълпа, колкото лошо и да е въоржжена и организирана тя. Струва ми се сжщо, че до Трафалгарското клане тѣ, общо взето, не сж имали нищо противъ настрѣлянето на безорженъ народъ, макаръ мнозина отъ тѣхъ да съчувствуваха на социализма. Работата е тамъ, че тѣ се бояха, да не би нагледъ безоржжиятъ народъ да си послужи съ избухна-елното вещество, наречено динамитъ, — нѣщо, което мнозина работници се хваляха въ надвече-рието на събитието, че ще го извършатъ; въ края на краищата той излѣзе много по-малко сгоденъ за борба, отколкото се мислѣше. Но офицеритѣ не мжчеха да увеличатъ възможно повече страха

на войниците, така че тѣ бѣха увѣрени, че ги водятъ на отчаена битка съ дѣйствително въоръжени хора, оржжието на които е още по-опасно, тъй като е скрито. Но слѣдъ това клане мъчно можеше да се очаква, че редовната войска ще стрѣля върху безоръжния или полубезоръжния народъ.

— Редовна войска ли? — провикнахъ се азъ. — Значи, имало е и други борци противъ народа.

— Имаше, — отвърна той, — ей-сега ще ви разправя.

— Да, — заблѣзахъ азъ, — по-добрѣ не си отвлечайте отъ своя разказъ. Врѣмето лети.

Хамондъ продължи: — Правителството не губѣше врѣме, за да влѣзе по-скоро въ съглашение съ Комитета на Общественото Спасение, то не можеше да мисли за нищо друго, освѣнъ за заплашващата опасностъ. Бѣха изпратени пълномощници да прѣговарятъ съ хората, които спечелиха такава власт надъ ума на народа, докато самитѣ управници я спазиха само върху неговото тѣло. Сега нѣма нужда да ви разправямъ подробноститѣ на това примирие (тъй като то бѣ примирие) между двѣтѣ партии, правителството на Великобританската държава и шепя работници (както ги наричаха тогава за подигравка), между които имаше, разбира се, хора способни и даровити, макаръ по-талантливитѣ още да не бѣха признати за ръководители тогава. Въ заключение всички работнишки искания бѣха изпълнени. Сега ний можемъ да видимъ, че повечето отъ тѣзи искания не заслужаваха такова настояване, нито таквази съпротива, но тогава тѣхъ ги смѣтаха за много важни, и тѣ служеха за знаме на възстанието противъ тази нещастна система, която почна да се руши. Само

едно искане имаше важно непосредствено значение, и правителството съ мжка се съгласи на него; но тъй като то имаше работа не съ глупци, въ края на краищата трѣбаше да отстѣпи.

Това искане се състоеше въ признаване формалното право за сѣществувание на Комитета за Общественото Спасение и на всички работнишки дружества, намиращи се подъ негово крило. Тука се подразбраха двѣ нѣща: първо, амнистия за всички „бунтовници“, голѣми и малки; правителството вече нѣмаше право да ги арестува безъ нѣкакво насилие отъ тѣхна страна; и сетнѣ — продължение на организираната революция. Само по една точка можа да спечели правителството: името на Комитета; страшното революционно название биде изоставено, и главниятъ Комитетъ, заедно съ своитѣ клонове, почна да дѣйствува подъ почтеното название: „Примирителна Комисия и нейнитѣ разклонения“. Подъ това име тя застана начело на народа въ врѣме на гражданската война, която наскоро послѣдва.

— О, — продумахъ азъ, очуденъ малко нѣщо, — и така, гражданската война все пакъ започна въпрѣки всичко!

— Така се случи, — каза той. — Въ дѣйствителностъ законното сѣществувание на Комитета именно направи възможна гражданската война въ смисълъ на обикновена война; отъ едната страна се прѣкратиха масовитѣ избивания, отъ другата — постояннитѣ стачки.

— Ами можете ли ми каза, какъ се е водила тази война?

— Да, — отговори той. — Има спазени документи, които сж на наше разположение; но главното азъ мога да ви го разправа въ нѣколко думи.

Както ви казахъ, реакционеритѣ не можеха да се облѣгатъ особено много на армията; но офицеритѣ, изобщо взети, бѣха готови на всичко, тъй като повечето отъ тѣхъ принадлежаха къмъ най-неразвититѣ хора въ страната. Каквито и да бѣха рѣшенията на правителството, по-големата частъ отъ вишитѣ и срѣднитѣ класи рѣши да подемe контра-революцията, тъй като комунизмътъ имъ се виждаше нѣщо нетърпимо. Шайки отъ младежи, както ви казахъ, като мародери, съ оръжие въ ръка изпользуваха всѣки случай, за да се сбиятъ съ работниците по улицата. Правителството не ги поддържаше, но и не ги възпираше, а стоеше на страна, въ надежда, че все може да излѣзе нѣщо отъ това. „Приятелитѣ на порядъка“, както тѣ се наричаха, имаха успѣхъ въ началото и станаха по-смѣли; мнозина офицери отъ редовната армия имъ помагаха и имъ доставяха всѣкакви военни снаряди. Една отъ тактикитѣ имъ бѣ да пазятъ голѣмитѣ фабрики, въ които тѣ поставяха даже постояненъ гарнизонъ: така напр. по едно врѣме въ тѣхни рѣцѣ се намираше цѣлиятъ Манчестеръ, за който споменахъ прѣди малко. Започна се единъ видъ редовна война по цѣлата страна съ промѣнливъ успѣхъ ту на едната, ту на другата страна; и най-сетнѣ правителството, което отначало се приструваше, че не забѣлѣзва борбата, или се отнасяше къмъ нея като къмъ простъ бунтъ, открито зае страната на „приятелитѣ на реда“, присъедини къмъ тѣхнитѣ отреди цѣлата редовна войска, каквато можеше да събере, и направилъ отчаено усилие да наддѣлѣе „бунтовниците“, както пакъ почнаха да ги наричатъ и както тѣ сами се наричаха.

Бѣ много късно. Всѣка мисль за миръ, основанъ на компромисъ, изчезна отъ двѣтѣ страни. Бѣ ясно, че борбата трѣбаше да се свърши или съ робство за всички, съ изключение на нѣколко привилегирани, или пъкъ съ такава система на живота, която се основава върху равенството и комунизма. Безгрижието, безнадежността, бихъ казалъ страхливостта на послѣдното столѣтие се замѣниха съ настойчивото, неутолимото геройство на революционния периодъ. Не искамъ да кажа, че народътъ по онова врѣме е прѣдвиждалъ живота, който ний водимъ днеска; но у всички имаше инстинктивенъ стремежъ къмъ този животъ въ неговитѣ общи черти, а мнозина ясно виждаха, прѣзъ отчаената борба на врѣмето си, мира, който тя трѣбаше да докара. Хората, които по него врѣме бѣха за свободата, мисля, че не сж били нещастни, макаръ да сж ги вълнували страхътъ и надеждата, а понѣкога сж ги терзаели съмнѣнията и борбата между разнородни длѣжности, които мъчно е можело да се примирятъ.

— Но какъ сж воювали революционеритѣ? Какъ е могла сполуката да мине на тѣхната страна?

Азъ зададохъ този въпросъ, тѣй като ми се щѣше да накарамъ стареца да се повърне да разправя за събитията и да го отвлека отъ неговитѣ размишления съ гласъ, напълно естествени за възрастта му.

Той отговори: — Тѣмъ не имъ липсваха организатори; тѣй като борбата въ ония дни, както ви казахъ, караше умствено надаренитѣ хора да напушатъ всѣкидневнитѣ си занятия и развиваше въ тѣхъ необходимитѣ таланти. Ако се сжди по всичко, което съмъ чувалъ и челъ, азъ много се съмнявамъ, дали безъ тази ужасна на прѣвъ по-

гледъ война у работниците би могли да се развитъ необходимитъ административни таланти. Скоро между работниците се появиха сжщо тъй талантливи хора, както и у реакционеритъ. Що се отнася до войската, тѣ сж я имали достатъчно на своя страна, тъй като революционниятъ духъ обхващаше и войниците, и мнозина отъ тѣхъ, разбира се най-добритъ, прѣминаха къмъ страната на народа. Но тѣхниятъ успѣхъ се дължеше главно на това, че народътъ, въ всички случаи, когато нѣмаше насилствено принуждение, работѣше за тѣхъ, а не за реакционеритъ. За реакционеритъ нийдѣ не искаха да работятъ, съ изключение на ония мѣстности, дѣто тѣ бѣха всемогъщи; но и тамъ постоянно избухваха въстания; и нито една работа не се извършваше безъ съпротива, поглеждане изкриво и намръщенъ изгледъ. Въ края на краищата не само армията биде уморена отъ всевъзможнитъ затруднения, които срѣщаше, но даже и мирнитъ жители, които държаха страната на реакционеритъ, бѣха толкова измжчени отъ умразата наоколо си, отъ всевъзможнитъ дребни грижи и закачки, шото животътъ имъ стана нетърпимъ за тѣхъ. Нѣкои умрѣха отъ умора; други свършиха съ самоубийство. Наистина, и между привърженицитъ на реакцията имаше мнозина, които намираха утѣха въ ожесточената борба. Но полека-лека се започва масово прѣхвърляне къмъ страната на „бунтовниците“, а тъй като тѣхното число все повече порастваше, то най-сетнѣ на всички стана ясно, че дѣлото, което се виждаше нѣкога безнадежно, трѣба да възтържествува, и че въ *безнадежно* положение сега се намира системата на робството и на привилегиитъ.

XVIII.

Началото на новия животъ.

— И така, — продумахъ азъ. — вий сте турили край на междуособията. Е, ами народътъ остана ли доволенъ отъ новия редъ на нѣщата?

— Народътъ ли? — каза той. — Разбира се, че всички се радваха на настъпилия миръ; особно когато видѣха, а това не можеше да се не види, че животътъ на всички — дори и на едноврѣмешнитѣ богати — не бѣ толкозъ лошъ. А що се отнася до ония, които сж били бѣдни, то прѣзъ всичкото врѣме на войната, която трая двѣ години, тѣхното положение се подобри, въпрѣки борбата; и когато най-сетнѣ настъпи миръ, тѣ бързо добиха напълно приличенъ животъ. Главната трудностъ се състоеше въ това, че бившитѣ бѣдни имаха най-слаба прѣдстава за истинскитѣ радости на живота. Тѣ искаха малко; тѣ не знаеха, какво и какъ да искатъ отъ новия редъ на нѣщата. Може би, по-скоро бѣ добръ, отколкото лошо, дѣто на първо врѣме необходимостта да се възстанови разрушеното отъ войната благосъстояние ги караше да работятъ сжщо тѣй много, както и прѣди революцията. По свидѣтелствуването на всички историци, нито една война не е произвеждала такава съсипия въ областта на промишлеността (въ смисълъ на пропадане на стоки и орждия за производство), както тази гражданска война.

— Това ме очудва, — забѣлѣзахъ азъ.

— Очудва ли ви? Не разбирамъ защо, — каза Хамондъ.

— Защото, — отговорихъ азъ, — партията на реда би трѣбало да пази натрупанитѣ богатства

като своя лична собственостъ, тъй като въ случай на побѣда тя не би имала какво да сподѣли съ своитѣ роби. Отъ друга страна, „бунтовниците“ сж се борили именно за обладаване на тия богатства, и менѣ ми се струва, че тѣ — особно виждайки, че побѣдата клони на тѣхна страна, — би трѣбало да се погрижатъ да бжде по възможность по-малко разрушено отъ онова, което скоро щѣло да стане тѣхна собственостъ.

— При все това, работата стана именно така, както ви разправихъ, — каза той. — Партията на реда, когато се опомни, отъ първия припадѣкъ на страхливостъ, прѣдизвиканъ отъ неочакваността — или, ако щете, когато тя ясно видѣ, че нейнитѣ хора ще бждатъ разорени, каквото и да стане — почна да се бори съ яростно ожесточение. Тя малко искаше да знае, докждѣ ще изкара това, стига да се причини врѣда на враговетѣ, които развалиха всичката прѣлестъ на нейния животъ. А що се отнася до „бунтовниците“, то избухването на една сжщинска война ги накара да се отнасятъ равнодушно къмъ възможността да се спасятъ проклетитѣ трохи отъ даденото богатство. Въ туй врѣме почнаха да повтарятъ като поговорка: „По-скоро нека въ страната бжде изтрѣбено всичко, съ изключение на юначнитѣ хора, отколкото отново да изпаднемъ въ робство!“

Той се замисли и слѣдъ малко мълчание продължи:

— Когато се започна истинскиятъ конфликтъ, чакъ тогава видѣха, колко нищоженъ е билъ стариятъ свѣдъ на робство и неравенство. Разбирате ли защо? Въ ония врѣмепя, отъ които вий се интересувате и за които изглежда, че много знаете, надеждата не сжществуваше; нищо друго, освѣнъ

тежкиятъ яремъ на впрегнатъ конъ, подкарванъ съ камшикъ; но въ настъпилата слѣдъ това епоха на борбата всичко биде окрилено отъ надеждата. „Бунтовниците“ въ края на краищата се почувствуваха достатъчно силни, за да възродятъ новъ свѣтъ отъ изтлѣлитъ останки, — и тѣ го възродиха! — каза старецътъ и прочитъ му свѣтнаха изподъ надвѣсенитъ вѣжди. Той продължи: — А тѣхнитъ противници се опознаха най-сетнѣ съ дѣйствителния животъ, съ неговитъ тежки страни, за които тѣ — думата ми е за цѣлата класа — нищо не знаеха по рано. Накъсо казано, двамата противници, работникътъ и господарътъ, въ вчепкването помежду си. . . .

— Въ вчепкването помежду си, — бързо го прѣкъснахъ азъ, — разрушиха Комерческата система.

— Да, да, да, — каза той: — вѣрно е. По други начинъ тя не можеше да се разруши; белки, може би, само съ постепенното все по-голѣмо и по голѣмо падане на цѣлото общество, докато най-сетнѣ то стигне до условия близки на варварското състояние, но безъ оная надежда и ония радости, които съдържаше въ себе си истинското варварство. Несъмнѣно е, че по-силното и по-бързо дѣйстващото лѣкарство е било най-доброто.

— Несъмнѣно, — повторихъ азъ.

— Да, — продължи старецътъ, — свѣтътъ трѣбаше да се роди втори пѣтъ: нима това можеше да стане безъ трагедия? Помислете си. Духътъ на новото, на нашето врѣме, се състои въ умѣнието да се наслаждава човѣкъ отъ земния животъ, можеща, всеобхватна любовъ къмъ природата, къмъ цѣлата повърхнина на земята, на която живѣе човѣкъ, любовъ подобна на оная, която влюбениятъ чувствува къмъ прѣкрасното тѣло на любимата

жена, — ето кое наричамъ азъ духъ на новото време. Всички други настроения, съ изключение на това, сж били изживени; критическото отнасяне къмъ дѣйствителността, безкрайната любознателност, които сж били отличителната черта на старитѣ гърци, виждащи въ стремлението не срѣдство, а цѣль, бѣха изчезнали безвъзвратно. И дѣйствително, нищо подобно не можеше да се намѣри въ тѣй наречената наука на деветнайсетия вѣкъ; тя, както знаете, съставляваше главно принадлежностъ на комерческата система и даже често пѣти частъ отъ нейното полицейско управление. Въпрѣки нейното външно значение, тя бѣ ограничена и страхлива, тѣй като въ дѣйствителностъ не вѣрваше въ себе си. Трѣбаше да се намѣри изходъ, да се намѣри спасение отъ нещастията на епохата, когато животътъ дотегваше дори на богатитѣ хора, и настѣпилата велика промѣна измете всичко това, както сте се убѣдили съ собственитѣ си очи. На нашия възгледъ върху живота много повече отговаря духътъ на срѣднитѣ вѣкове, зарадъ които небето и бждащиятъ животъ бѣха нѣщо до такава степенъ реално, щото съставляваха сѣкашъ частъ отъ тѣхния земенъ животъ; и тѣ обичаха този животъ и го украсяваха, въпрѣки аскетическитѣ доктрини на формалната вѣра, която заповѣдваше да се прѣзира животътъ.

Но и това, ведно съ тѣхната непоколибима вѣра въ небето и въ ада, като въ двѣ страни, въ които има да живѣятъ, изчезна безвъзвратно, и сега ний, както на думи, така и на дѣло, вѣрваме въ непрѣкъснатия животъ на органическия свѣтъ и присѣдиняваме всѣки день отъ този общъ животъ къмъ оня малкъ запасъ отъ дни, който нашето собствено индивидуално сжществуване ни да-

рува; и за това ний сме щастливи. Очудва ли ви това?

Наистина, и въ миналитѣ врѣмена сж казвани на хората, че тѣ трѣба да обичатъ ближнитѣ си, да вѣрватъ въ религията на човѣчеството и други такива. Но именно, колкото по-възвишенъ бѣ умътъ и по-тънко чувството у човѣка, за да цѣни тази мисль, толкова по-голъмо отвръщение му внушаваха отдѣлнитѣ личности отъ масата, която той трѣбаше да почита; той можеше да погуби въ себе си това отвръщение, само като създаде отъ човѣчеството условна абстрактна идея; но тя нѣмаше никаква историческа или дѣйствиелна връзка съ расата, която въ неговитѣ очи се дѣлѣше на слѣпи тирани отъ една страна и на апатични потиснати роби отъ друга. Но сега какво може да прѣчи на религията на човѣчеството, когато мъжетѣ и женитѣ, които съставляватъ човѣчеството, сж свободни, щастливи, енергични, помислено отъ тѣхъ сж физически красиви, заобиколени сж отъ прѣкрасни нѣща отъ собственото имъ производство и природата, която печели, е не губи отъ допирането си съ хората? Ето какво ни готвѣше новата епоха на живота.

— Това е съвършено вѣрно, — казахъ азъ, — или трѣба да е вѣрно, ако онова, което видѣхъ, е обикновения вашъ животъ. Можете ли ми кажа сега, какъ се извърши у васъ прогресътъ слѣдъ размирнитѣ години?

Той отговори: — Бихъ могълъ да ви разправа толкова много, че не бихте имали врѣме да слушате, но мога да ви посоча едно обстоятелство, което би могло да докара много тежки послѣдци. Когато слѣдъ войната хората се успокоиха, заловиха се на работа и много скоро запълниха за-

губата, причинена отъ разрушителната война, насъ ни обхвана единъ видъ разочарование; сѣкашъ, прѣдказаніята на нѣкои реакционери отъ миналото бѣха готови да се сбжднатъ и крайната цѣль на всички наши стремежи и успѣхи заплащаваше да стане отекчителното, еднообразно равнище на утилитарния комфортъ.

Изчезванието на конкуренцията, този ужъ необходимъ стимулъ за работа, никакъ не се отрази върху производството на прѣдмети отъ първа необходимостъ; — ами ако хоратаги обхванеше тѣга, защото имъ оставаше твърдѣ много врѣме за мислене и за лѣниво бездѣйствие — тогава какво да се прави? Но, най-сетнѣ, този буренъ облакъ прѣмина. Може би, отъ онова, което ви говорихъ по-рано, вий сами се сѣщате, кое послужи за лѣкарство противъ това нещастие. Спомнете си, че много отъ произвежданитѣ по-рано стоки — гнили продукти за бѣднитѣ и ненужни продукти за богатитѣ — вече не се произвеждаха. Съ една рѣчь, като лѣкарство послужи самото производство на така нареченитѣ по-рано произведения на изкуството. Сега ний нѣмаме думи за опрѣдѣляне на това понятие, защото изкуството стана необходима частъ отъ работата на всѣки човѣкъ.

— Какъ! — извикахъ азъ. — Нима хората имаха врѣме и възможность да се занимаватъ съ изящни изкуства срѣдъ отчаената борба за животъ и свобода, за която ми разправяхте?

Хамондъ отговори: — Вий не трѣба да мислите, че новитѣ форми на изкуството се основаваха главно върху спомена за изкуството отъ миналитѣ врѣмена; макаръ, колкото и да е странно това, гражданската война бѣше много по-малко разрушителна за изкуството, отколкото за каквото и да

и друго, и изкуството, което съществуваше при първите форми на живота, се възроди по чудесен начин прѣз последните години на борбата, особено музиката и поезията. Изкуството или нагледната отъ труда, както трѣба да се нарече това, и което сега говоря, се яви отъ само себе си отъ инстинкта, свойственъ на народа, който не е пощепнатъ отъ извънредна и непосилна работа, да свършва всѣка работа най-добрѣ—да я докарва до съвършенство; и когато това се почна, човѣчеството бѣ овладано отъ страстно стремление къмъ красотата, и хората почнаха, плахо и грубо отначало, да украсяватъ своитѣ произведения; но веднѣжъ като се заловиха за това, тѣ почнаха бързо да се усъвършенствуватъ. На всичко това много помага пълното прѣмахване на нечистотата, къмъ която толкова равнодушно се отнасяха нашитѣ прѣдци; а сѣщо така и свободниятъ, но не безплатенъ селски животъ, който стана у насъ обичай, както вече ви говорихъ. По този начинъ много по малко ний почнахме да се наслаждаваме отъ работата; послѣ почнахме съзнателно да се отнасяме къмъ това удоволствие, взехме да се култивираме и да се стремимъ къмъ съвършенство; и тогава всичко бѣ достигнато; ний станахме щастливи. И да бжде така во вѣки вѣковъ.

Старецътъ се замисли, и както ми се стори, съ известна скръбъ; но азъ не искахъ да я наруша. Изведнѣжъ той трепна и каза:—Драгий гостенино, ето Клара и Дикъ идатъ за васъ, да турнемъ край на нашитѣ приказки. Мисля, че не особено ще съжбявате за това. Дългиятъ день се свършва и вамъ ви прѣдстои чудно пжтуване идъ къмъ Хамерсмитъ.

XIX.

Връщане въ Хамерсмитъ.

Азъ нищо не отговорихъ, тъй като не се чувствувахъ въ състояние да говоря пусти вѣжливи фрази слѣдъ такъвъ сериозенъ разговоръ. Въ сжпчностъ азъ бихъ прѣдпочелъ да продължа нашата бесѣда съ стареца, който разбираше моитѣ мисли докато съ младитѣ, въпрѣки тѣхната любезностъ, азъ се чувствувахъ като човѣкъ отъ друга планета. При все това не се издадохъ и се усмихнахъ колкото се може по-привѣтливо на младата двойка. А Дикъ въ отговоръ на моята усмивка каза: — Отлично, драгий гостенино, драго ми е, че пакъ ще бждете съ мене, и че вий съ дѣда не сте се съвсѣмъ прѣнесли въ другъ свѣтъ. Менѣ даже ми мина прѣзъ ума, когато слушахъ валийцитѣ, че може би вий сте вече изчезнали отъ насъ, че моятъ роднина стои самъ въ стаята си, че прѣдъ него нѣма никого и никой не го слуша.

Тѣзи думи ми бѣха неприятни: прѣдъ мене изведнѣжъ изпъкнаха грубитѣ караници и цѣлата жалка трагедия на напуснатия животъ: прѣдставихъ си съ всичката ясностъ моитѣ страстни стремежи къмъ спокойствие и миръ въ оня миналъ животъ, и мисълта да се повърна къмъ него отново ме заплашваше. Но старецътъ се засмѣ съ старческата си усмивка и рече:

— Не бой се, Дикъ. Въ всѣки случай, азъ не говорихъ въ пусто пространство, и то не само на нашия новъ приятель. Кой знае, може би нашиятъ гостенинъ ще се върне нѣкога при своя народъ и ще разправи за насъ, а това ще принесе полза и на тѣхъ, слѣдователно и на насъ.

По лицето на Дика се появи очудване:—Какво, дѣдо? не разбирамъ добръ, какво искашъ да кажешъ. Що се отнася до мене, то надявамъ се, че той нѣма да ни напусне. Нима не виждашъ, че той е съвсѣмъ другъ човѣкъ, съвсѣмъ не прилича на ония, които сме свикнали да виждаме, и ни навежда на разни мисли: чувствувамъ вече, че по-добръ почнахъ да разбирамъ Дикенса, откато поприказвахъ съ него.

— Да,—забѣлѣза Клара,—азъ сжщо мисля, че слѣдъ нѣколко мѣсеца той ще подмладѣе при насъ, и азъ бихъ искала да го видя, какъ ще изглежда, когато изчезнатъ бръчките отъ лицето му. Какъ мислите, нали той ще се подмлади, когато поживѣе съ насъ извѣстно врѣме?

Старецътъ поклати глава, погледна ме съ сериозенъ погледъ, но нищо не отговори: една или двѣ минути всички мълчаха. Клара прѣкъсна мълчанието.

— Дѣдо, това не ми се харесва: безпокоя се, сѣкашъ ще се случи нѣщо неприятно. Вий говорихте съ нашия гостенинъ за миналитѣ нещастия и живѣхте въ миналитѣ нещастни врѣмена, и ето сега всичко това се носи въ въздуха наоколо ни, и ний се чувствуваме, като че ли се стремимъ къмъ нѣщо, което не можемъ да постигнемъ.

Старецътъ умилно ѣ се усмихна и каза:

— Е, дѣте мое, ако е така, то идете и живѣйте съ настоящето, и вий скоро ще отхвърлите отъ себе си всичко това.—Послѣ той се обърна къмъ мене:—Има ли нѣщо подобно, гостенино, въ оная страна, отдѣто сте дошли?

Влюбенитѣ сега нѣжно говорѣха помежду си, обърнати гърбомъ къмъ насъ безъ да обръщатъ внимание на насъ; и азъ отговорихъ тихо:

— Да, когато бѣхъ щастливо дѣте въ слнчевъ празникъ, и азъ имахъ всичко, което пожелаехъ.

— Да, именно така, — каза той. — Помните ли, вий токущо прѣди малко ми казахте, че прѣживяваме второ дѣтинство въ този свѣтъ. Ще видите, колко щастливъ е този свѣтъ; вий пакъ ще бъдете щастливи въ него извѣстно врѣме.

На мене пакъ ми стана неприятно отъ това сѣкашъ скрито заплашване въ думитѣ му, и азъ съ всички сили се мжчихъ да си спомня, какъ съмъ попадналъ срѣдъ този любопитенъ народъ, но въ това врѣме старецътъ весело завика:

— Сега, мои дѣца, вземете съ себе си вашия гостенинъ и го занимавайте както трѣба; вашъ дългъ е да прѣмахнете бръчкитѣ отъ лицето му и да успокоите душата му: той никога навѣрно не е виждалъ толкова щастие както вие. Добъръ пжтъ, гостенино! — И той горещо ми стисна ржката.

— Прощавайте, — казахъ азъ, — много ви благодаря за всичко, което ми разправихте. Щомъ дойда втори пжтъ въ Лондонъ, непрѣмѣнно ще ви посѣтя. Позволявате ли?

— Да, — рече той, — елате, моля ви се, ако можете.

— Това нѣма да бжде наскоро, — весело добави Дикъ, — щомъ се почне коситбата нагорѣ по рѣката, ще направя съ него една малка обиколка изъ страната въ врѣмето между коситбата и жетвата. за да разгледа той, какъ живѣятъ у насъ хората на сѣверъ. Сетнѣ, въ врѣме на жетвата, ний ще трѣба здравата да поработимъ, особно въ Уилтширъ. Нему май нѣма да му бжде леко отъ този животъ на свободенъ въздухъ, но азъ ще бжда твърдъ като скала.

— Нали и мене ще вземешъ съ себе си, Дикъ? — каза Клара, като си турна хубавата ржка на рамото му.

— Защо не? — отвърна Дикъ съ известна горещина. — И ний ще се погрижимъ, шото ти да си лѣгашъ достатъчно уморена; и ти ще бждешъ тъй прѣлестна съ загорѣла шия, съ загорѣли ржцѣ, и съ бѣло като снѣгъ тѣло подъ дрехитѣ, шото ще изгонишъ отъ главата си всички странни фантазии. Да, недѣлата на коситбата ще принесе полза на всинѣа ни.

Момичето много мило се изчерви, но не отъ срамъ, а отъ удоволствие; старецътъ пъкъ се засмѣ и каза:

— Виждамъ, гостенино, че ще ви бжде отълично: нѣма какво да се боите, че тѣзи двамата ще се отнасятъ къмъ васъ много официално: тѣ годкова сж заети единъ съ други, че вий често пжти ще бждете прѣдоставени сами на себе си, а тази е най-голѣмата любезность, която може да се окаже на единъ гостенинъ, споредъ мене. О, вий не трѣба сжшо да се страхувате, че ще бждете излишенъ; тѣзи птички въ гнѣздото обичатъ да иматъ добъръ, подходенъ приятель, около когото биха могли да отдѣхнатъ отъ екстаза на любовта въ тиха спокойна дружба. Освѣнъ това, Дикъ и особно Клара, обичатъ понѣкога да поприказватъ; а нали знаете, че влюбенитѣ обичатъ да си говорятъ само когато има неприятность помежду имъ, а иначе тѣ си гугукатъ. Прощавайте, гостенино, бждете щастливи.

Клара се доближи до стария Хамондъ, обгърна му шията съ ржка, нѣжно го цѣлуна и каза:

— Вий сте много милъ старецъ и може да ми се смѣете колкото искате; нѣма да ни чакате

дълго време и ний ще се постараемъ, щото нашиятъ гостенинъ да бжде щастливъ; но само не си въображавайте, не има поне капка истина въ онова, което казахте.

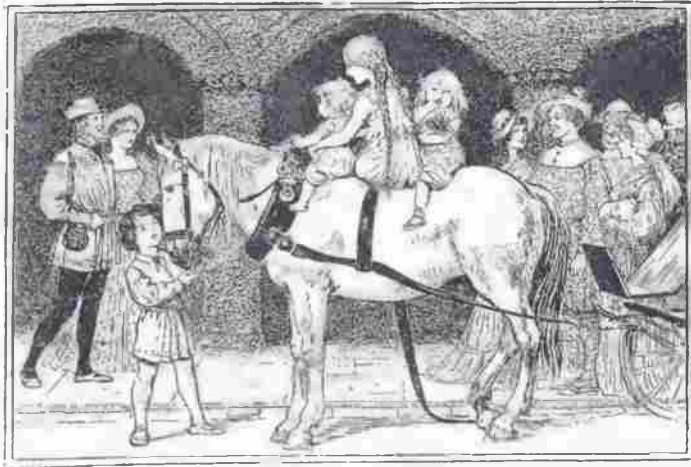
Слѣдъ това азъ пакъ му стиснахъ ржката, и ний излѣзохме отъ стаята въ коридора, а сетнѣ на улицата, дѣто нашиятъ конь ни чакаше вече впрегнатъ. Той бѣ добръ наглежданъ: едно малко момченце около седемгодишно го държеше за юздата и внимателно го гледаше въ ноздритѣ; на гърба му бѣ се качило едно четирнайсетгодишно момиче, което държеше прѣдъ себе си тригодишното си сестриче, а отзадъ бѣ се настанило друго едно момиче, година по-голѣмо отъ момчето. И тримата ядѣха череши и отъ време на време милваха и посмушваха Сивча, който съ удоволствие приемаше тѣхнитѣ милувки, но щомъ се показва Дикъ, веднага наостри уши. Момчето спокойно скокна отъ коня, доближи се до Клара и почна да се притиска къмъ нея.

Седнахме въ колата. Дикъ дръпна юздитѣ, и ний потеглихме изъ улицата; Сивчо вървѣше съ умѣренъ трѣсъ между прѣлестнитѣ дървета на лондонскитѣ улици, които пълнѣха съ благоухание прохладния вечеренъ въздухъ; слънцето вече залѣзваше.

Ний пжтувахме много бавно, тъй като много хора бѣха излѣзли да подишатъ прѣсенъ въздухъ. Минавайки прѣзъ такова множество отъ хора, азъ толкова повече обръщахъ внимание на тѣхната вънкашностъ, и трѣба да се признае, че моятъ вкусъ, свикналъ на мрачнитѣ сиви или по-право кафени цвѣтове отъ деветнайсетия вѣкъ, бѣ готовъ да осжди веселитѣ свѣтли облѣкла, и азъ се излѣгахъ да кажа това на Клара. Тя ме погледа

съ очудване и даже съ извѣстно негодуване: —
 Ъ, че какво, какво отъ това? Тѣ не сж заети съ
 мръсна работа; тѣ се наслаждаватъ отъ прѣкрас-
 ната вечерь, тука нищо не може да оцапа дрехитѣ
 имъ. Нима не е красиво това? И тѣ не сж много
 прѣмѣнени.

И това бѣше истина, защото мнозина бѣха
 облѣчени въ много скромни, но все пакъ прѣ-
 вѣстни цвѣтове, а хармонията на боитѣ бѣше
 безподобна.

Сивчо въ добро общество.

Азъ отговорихъ: — Да, красиво е; но какъ
 си доставятъ тѣ такова скъпо облѣкло? Поглед-
 нете! Ей-тамъ върви единъ сръднѣвѣковенъ човѣкъ
 съ скромно сиво облѣкло; но оттука виждамъ, че
 то е ушито отъ скъпъ вълненъ платъ и е покрито
 съ коприненъ шевъ.

— Би могълъ да облѣче и лоши дрехи, ако
 му се харесва, но той самъ не би искалъ да

оскърби чувството на другитѣ, — забѣлѣза Клара.

— Но кажете ми, моля ви се, — попитахъ азъ, откъдѣ взематъ сръдства за това?

Ала едва изказахъ тѣзи думи, и разбрахъ, че направихъ обикновената си грѣшка; забѣлѣзахъ, че Дикъ се усмихна подъ мустакъ; но той не продума нищо, а ме прѣдостави на нѣжната грижа на Клара, която каза:

— Какво? Не разбирамъ, какво искате да кажете. Разбира се, че имаме сръдства за това, въ противенъ случай нѣмаше да се обличаме така. Много лесно бихме могли да кажемъ, че ушотрѣбяваме труда си за удобно облѣкло; ала ний отиваме по-нататкъ. Какво лошо намирате въ това? Може би мислите, че търпимъ лишение откъмъ храна, за да си направимъ красиво облѣкло? Или не ви се харесва, дѣто обичаме, щото облѣклото, което покрива тѣлото, да бѣде сжщо така красиво, като самото тѣло? — сжщо тѣй, както е красива по природа кожата на бобра или на елена? Кажете, какво лошо намирате въ това?

Азъ отстѣпихъ прѣдъ такъвъ буренъ натискъ и избърборахъ първото извинение, което ми дойде на ума. Трѣбаше самъ да зная, че народъ, който обича въобще архитектурата, трѣба да се стреми и къмъ украшение на себе си. При това, кройката на дрехитѣ имъ, независимо отъ цвѣта, бѣше красива и удобна — покривайки формитѣ, тя не ги правѣше нито грозни, нито смѣшни.

Клара поумекна и когато пристигахме къмъ вече помената гора, тя се обърна къмъ Дика:

— Вижъ какво ще ти кажа, Дикъ; сега, слѣдъ като дѣдо Хамондъ видѣ нашия гостенинъ въ оригиналното му облѣкло, струва ми се, че бихме могли да му изберемъ нѣщо по-прилично за ут-

рѣшното ни пѣтуване. Толкозъ повече, че ако не го прѣоблѣчемъ, ще трѣба да отговаряме на всевъзможни въпроси по поводъ на негово облѣкло. Освиѣнъ това, — лукаво добави тя, — когато самъ се облѣче въ красиво облѣкло, той нѣма тѣй при-бързано да ни осжжда, че сме губили врѣмето си, за да се обличаме хубаво и да се харесваме единъ на други.

— Отлично, Кларо, — отговори Дикъ, — той ще има всичко, което ти, което той пожелае. Ще му избира утрѣ нѣщо, прѣди да е станалъ отъ сънъ.

XX.

Пакъ въ Хамерсмитския хотелъ.

Така ний карахме полека въ разговори помежду си; бѣ чудна вечеръ, цѣла пропита съ ароматъ отъ растенията; най-сетнѣ стигнахме до Хамерсмитския хотелъ, дѣто весело ни посрѣщнаха тамшнитѣ ни другари. Бофинъ, облѣченъ съ нови дрехи, ни посрѣщна съ извънредна любезность; тъкачътъ искаше да узнае, какво е говорилъ съ мене стариятъ Хамондъ, и когато Дикъ не му позволи това, той весело и дружески се засмѣ; Ани ми стисна ржка и тѣй умилно изрази своята увѣреность, че добръ съмъ прѣкаралъ деня — щото менѣ ми стана малко нѣщо мжчно, когато ржцѣтъ ни се раздѣлиха; право да си кажа, тя ми се харесваше повече отъ Клара; струваше ми се, че Клара винаги е малко напрекъ, когато Ани бѣ въплотение на искреность и безъ всѣко усилие отъ своя страна изглеждаше доволна отъ всичко и отъ всички.

Тази вечеръ ний имяхме единъ малкъ празникъ, донѣйдѣ заради мене, донѣйдѣ, както подозирахъ, въ честь на новото събиране на Дика и Клара. Поднесоха най-хубавото вино; цѣлата зала благоухаше отъ разкошни лѣтни цвѣтя; а слѣдъ вечеря ний не само че имяхме музика (Ани, споредъ мене, надмина всички по мекия си и чистъ гласъ, а така сжщо по изразителность, но ний даже почнахме да си разправяме разни истории, и стояхме, слушайки ги, безъ освѣтление, само на лунната свѣтлина, която разливаше своитѣ лъчи прѣзъ чуднитѣ стѣкла на прозорцитѣ; и сѣкашъ ний принадлежахме къмъ отдавна миналитѣ врѣмена, когато книгитѣ бѣха рѣдкость, а и изкуството да се чете сжщо не се срѣщаше често. И дѣйствително, трѣба тука да кажа, макаръ може би вий сами да сте заблѣзали, че моитѣ приятели, които винаги умѣеха да поприказватъ за книгитѣ, въ повечето случаи не бѣха кой знай какви любители на четенето, особно ако се взематъ подъ внимание изящнитѣ имъ манери и многото свободно врѣме, съ което разполагаха. Когато Дикъ поменѣше за нѣкоя книга, той правѣше това съ изгледа на човѣкъ, който е извършилъ подвигъ; като че ли искаше да каже: На, вижте, азъ дѣйствително съмъ челъ това!

Вечерята се мина зарадъ мене много бърже. Отъ този день, за пръвъ пжтъ въ живота си, почнахъ напълно да се наслаждавамъ отъ зрителнитѣ си впечатления, безъ всѣкакви несъотвѣтни мисли, безъ оня страхъ прѣдъ заплашващата бѣда, който ме измъчваше по-рано винаги, когато се люблювахъ на прѣкраснитѣ произведения на изкуството прѣзъ миналитѣ вѣкове посрѣдъ чудесната природа: и едното и другото бѣха резултатъ на дълга вѣков-

на традиция, която потикваше хората да творят произведения на изкуството, и заставяше природата да се мѣни подѣ влиянието на вѣковетѣ. Тук аз се наслаждавахъ безъ всѣкаква задня мисль за несправедливостѣта и безмѣрния трудъ, които ми даваха възможностъ да имамъ свободно прѣме; за невѣжеството и теготата на живота, които ме караха да се вдавамъ въ изучаване на историята; за тиранията и борбата за съществуване, пълна съ страхъ и несполуки, които ме караха да се унисамъ въ областѣта на измислицата. Единствената опасностъ, която тревожеше сърдцето ми, когато дойде врѣме за спане, бѣ мисльта, дѣ ли ще се събудя утрѣ; но азъ я отпъдихъ и отидохъ да спя напълно щастливъ, а слѣдъ нѣколко минути заспахъ безъ сънища.

XXI.

Нагорѣ по рѣката.

Когато се събудихъ на другия день бѣше чудесно слънчево утро; азъ скокнахъ отъ лѣглото съ извѣстенъ страхъ, но бързо се успокоихъ, когато се огледахъ въ малката си спалня и видѣхъ блѣднитѣ, но съ чисти бои нарисувани картини съ стихове подъ тѣхъ, нѣкои отъ които познавахъ. Азъ бърже се облѣкохъ въ приготвенитѣ за мене сини дрехи, толкова хубави, че менѣ ми бѣше май неловко да ги облѣка, и всичкото врѣме чувствахъ възбудена радостъ, като че ми прѣдстоеше нѣкакъвъ празникъ; чувство, което добръ помня, но не бѣхъ изпитвалъ откогато, като ученикъ, си отивахъ прѣзъ лѣтната ваканция у дома.

Изглеждаше, че е съвсѣмъ рано, и азъ мислѣхъ, че ще бѣда самъ въ залата, когато влѣзохъ въ нея отъ коридора, дѣто бѣ моята стая, но срѣщнахъ Ани, която, като остави метлата на страна, цѣлуна ме, страхъ ме е само, че то бѣ въ знакъ на праятелство, безъ никаква друга мисль; — наистина, тя се изчерви, но не отъ срамежливостъ, а отъ приятелско удоволствие; послѣ тя пакъ взе метлата и продължи да си мете, като ми кимна съ глава, види се, искаше да ми каже, да не ѝ прѣча, а да я гледамъ, ако искамъ. Да си кажа правото, това бѣ за мене много приятно зрѣлище; още петъ момичета ѝ помагаха, и тѣхнитѣ грациозни фигури, заети съ тази лека работа, бѣха достойни за любуване; тѣ метѣха по най-наученъ способъ, а веселиятъ имъ говоръ и смѣхъ приятно милваха слуха. Но Ани ми подхвърли нѣколко думи, отивайки на другия край на залата: — Гостенино, — каза тя, — драго ми е, че вий станяхте толкова рано, но ний не искахме да ви смущаваме; нашата Темза е прѣлестна прѣзъ юний въ шесть и половина часа сутринята; жално би било, ако пропуснѣхте такова утро; менѣ ми поржчаха да ви донеса една чаша млѣко и хлѣбъ, но не тука, а слѣдъ това да ви заведе до лодката. Дикъ и Клара сжщо сж готови. Почакайте минутка, докато свърша тази работа.

Послѣ тя пакъ остави метлата, приближи се, взе ме подъ ржка, заведе ме на терасата надъ ржката, настани ме при една малка масичка, подъ клонитѣ, дѣто млѣкото и хлѣбътъ ми се сториха като най-отлична закуска, и самата тя седна при мене. Слѣдъ една-двѣ минути Дикъ и Клара дойдоха при мене; послѣдната изглеждаше много хубава и свѣжа въ лекото си копринено хубаво об-

лъкло, което се стори на моя непривикналъ погледъ много свѣтло и патруфено; Дикъ бѣше сжщо така много хубаво облѣченъ въ бѣла фанела, съ прѣлестенъ шефъ. Клара се допрѣ до дрехата си, поздрави ме и каза засмѣно: — Погледнете, гостепиино! Виждате, че и ний сме тъй прѣмѣнени, както и ония, които толкова ви се искаше снощи да ги осжждате; видите ли, ний не искаме този свѣтълъ день и цвѣття да се срамуватъ отъ насъ. Е, сега карайте ми се!

На терасага.

— Не, по никой начинъ, — отговорихъ азъ, — и двама вий като че сте се родили отъ този слънчевъ день; ако почна да ви се карамъ, то трѣба да се карамъ и на него.

— Знаете ли, — каза Дикъ, — това е особенъ день — разбирамъ всички тѣзи дни. Коситбата въ нѣкои отношения стои по-горѣ отъ жетвата, тъй като врѣмето е по-хубаво; ако не сте косили ливада въ хубаво врѣме, вий не можете си прѣдстави,

колко чудесно е това. И женитѣ сж толкова красиви на тази работа! — прибави той донѣйдѣ свѣнливо, — като се вземе всичко това прѣдъ видѣ, ний имаме право, мисля, дѣто гледаме да украсимъ това врѣме по единъ простъ начинъ.

— Въ копринени дрехи ли работятъ женитѣ? — попитахъ азъ усмихнатъ.

Дикъ искаше да ми отговори, но Клара му запуши устата съ своята ржчица и каза: — Не, не бива, Дикъ; не трѣба да му се разправя твърдѣ много, иначе ще мисля, че си се обърналъ въ твоя старъ дѣдо. Нека самъ да види всичко, той не ще чака дълго врѣме за това.

— Да, — прабави Ани, — не му хвалете твърдѣ много онова, което той ще види, иначе ще се разочарува, когато се дигне завѣсата. Азъ не искамъ, щото той да се разочарува. Но сега врѣме е да потеглите, ако не искате да изпусните най-хубавото врѣме на прилива, а сжщо и слънчевата заранъ. Прощавайте, гостенино!

Тя ме цѣлуна съ свойствения ѝ приятелски искренъ изразъ, и моето желание да участвувамъ въ експедицията се изпари; но азъ се постарахъ да прѣдолѣя това чувство: бѣ ясно, че такава прѣлестна жена не можеше да си нѣма възлюбленъ, който да подхожда на годинитѣ ѝ. Ний слѣзохме по стѣпалата и се качихме на една хубавичка, прѣлестно украсена лодка, не твърдѣ лека, за да можемъ удобно да се разположимъ въ нея съ нашия багажъ; и щомъ седнахме въ нея, дойдоха Бофинъ и тъкачътъ, за да ни изпратятъ; първиятъ бѣ прикрилъ сега своето великолѣпие съ простъ работнишки костюмъ, увѣнчанъ съ широкопола шапка, която той сне, за да я помахна на прощаване съ тържествена староиспанска любезность.

Слѣдъ това Дикъ тласна лодката навжтрѣ, наблегна силно лопатитѣ, и Хамерсмитъ съ неговитѣ благородни дървета и прѣкрасни крайбрѣжни кжии почна полекичка да се отдалечава отъ насъ.

Докато плувахме, азъ не можахъ да се сдържа, редомъ съ обѣшаната отъ Дика картина на коситбата, да поставя друга, добрѣ позната на мене картина; особно живо си спомнихъ женитѣ въ врѣме на работа; редица отъ пустали фигури, сухи, плоскогрѣди, грозни, безъ никаква изящностъ на формитѣ или на лицето, облѣчени въ нескопосни басмени дрехи и грозни плоски шапки, отпуснато и механически мърдатъ граблитѣ. Колко често това ми отравяше прѣлестъта на юнския день; колко често азъ страстно искахъ да видя на тия ливади мжже и жени, достойни за чудесното изобилие на горешото лѣто, съ неговитѣ разкошни хубости и упоителни благоухания.

Сега свѣтътъ бѣ станалъ по-напрѣдналъ и помждъръ, и най-сетнѣ моята мечта бѣ готова да се осжществи.

XXII

Хѣмптонъ-Нортъ. Единъ поклонникъ на старото врѣме.

И така, ний плувахме. Дикъ гребѣше свободно и леко, а Клара, седнала до мене, се любуваше на неговата мжжествена красота, на благородното му открито лице и, както ми се струваше, за нищо друго не мислѣше. Колкото нагорѣ отивахме по рѣката, толкова по-малко бѣ разликата между Темза отъ това врѣме и прѣдишната

Темза. Това начало на селската Темза бѣ хубаво и въ старо врѣме, разваляха го тогава само вулгарнитѣ вили на забогатѣлитѣ буржуа. И въ туй врѣме, докато ний се плъзгахме между прѣлестната лѣтна зеленина, азъ чувствувахъ, че се подмладявамъ отново, сѣкашъ участвувамъ въ нѣкой отъ рѣчнитѣ излети; които толкова много обичахъ въ ония дни, когато бѣхъ твърдѣ щастливъ, за да мисля, че нѣкъдѣ може да бжде злѣ.

Най-сетнѣ ний стигнахме при завоя на рѣката; отъ лѣва страна бѣ кацнало едно хубаво малко селце съ нѣколко стари кжщи, които се спущаха направо къмъ водата, дѣто се намираше едно пристанище; задъ тия кжщи, затулени отъ брѣстове, ливадитѣ се завършваха съ редица високи върби, а отдѣсно една тѣсна пжтечка се извиваше по открито пространство къмъ огромни и стари дървета, украшение на старъ паркъ; тѣ се протекаха далече по брѣга на рѣката до самия край на завоя и се завършваха съ мѣнически градецъ съ грациозни и хубави кжщички, стари и нови, съ издигната надъ тѣхъ дълга и съ островърхи збѣци стѣна на едно голѣмо здание отъ червени тухли, донѣйдѣ готически стилъ отъ послѣдния периодъ, донѣйдѣ стилъ на Вилхелма Холандски; но ослѣпителниятъ блѣсъкъ на яркото слънце, чудесната природа, заедно съ лъскавата синя повърхнина на рѣката, придаваха му нѣкаква своеобразна прѣлестъ, въпрѣки околнитѣ чудесни здания отъ новото врѣме.

Вълни отъ ароматъ, посрѣдъ който особно личеше липовиятъ цвѣтъ, се носѣха къмъ насъ отъ невидими градини. Клара се надигна и викна:

— О, Дикъ, драгий ми, я да се спремъ въ Хѣмптонъ-Кортъ за днеска, за да се поразходимъ

тъ гостенина изъ парка и да му покажемъ тия
мнш, стари здания. Кой знай защо, — види се,
мншото си живѣлъ тѣй близко отука, — ти рѣдко
си ме водилъ въ Хѣмптонъ-Кортъ.

Дикъ спрѣ за минутка лопатитѣ и рече: —
Домързѣло те е днесъ, Кларо. Менѣ не ми се щѣ-
ше да си спираме до Шепертонъ; не е ли по-добрѣ
на се спремъ въ Хѣмптонъ-Кортъ, за да се нахра-
пимъ, а къмъ петъ часа пакъ да потеглимъ?

— Добрѣ, — отвърна тя, — но менѣ ми се ис-
ка, нашиятъ гостенинъ да прѣкара два-три часа
въ Парка.

— Въ парка ли? — каза Дикъ; — но по това
прѣме цѣлиятъ брѣгъ на Темза е паркъ; а що се
отнася до мене, азъ бихъ прѣдпочелъ да се изтег-
на подъ единъ брѣстъ край нѣкоя нива и да слу-
шамъ брѣмченето на пчелитѣ и шумоленето на
кчасоветѣ покрай брѣздитѣ, отколкото да се разхож-
дамъ въ нѣкой паркъ на Англия. Освѣнъ това....

— Освѣнъ това, — прѣкжсна го Клара, — тебѣ
ми се ще по-скоро да стигнемъ на твоята възлюб-
лена коситба и да покажешъ, колко красиво лѣ-
гватъ тежкитѣ редове отъ покосена трѣва подъ
пергавия и силенъ размахъ на твоята коса.

Тя го изгледа съ очи изпълнени съ любовъ
и азъ видѣхъ, че тя вече си прѣдставя неговата
красива фигура посрѣдъ ритмическитѣ звукове на
коситѣ; слѣдъ това тя наведе погледъ върху мъ-
ничкото си хубаво краче и въздѣхна излеко, като
виждаше, какъвъ контрастъ прѣдставлява нейната
спаба женска красота съ неговата мъжка хубостъ;
тѣй винаги мислятъ женитѣ, когато тѣ дѣйствително
обичатъ и не сж изхабени отъ условнитѣ понятия.

Що се отнася до Дика, той съ възхищение
я изгледа и най сетнѣ продума: — Да, Кларо, менѣ

дѣйствително ми се иска, да бждемъ по-скоро тамъ! Но, струва ми се, течението ни отнася. — Той пакъ наблегна лопатитѣ и подирѣ двѣ минути ний стояхме на единъ каменливъ брѣгъ по-долу отъ моста, който, както можето си прѣдстави, не бѣ вече оня грозенъ желѣзенъ изродъ, но красива и солидна джбова постройка.

Като стигнахме въ Кортъ, ний влѣзохме направо въ голѣмата зала, която азъ толкова добръ помнѣхъ; тамъ бѣха нагласени масички за обѣждане и всичко бѣ устроено почти сѣщо така, както въ Хамерсмитския хотелъ. Слѣдъ обѣдъ ний тръгнахме да поскитае изъ старитѣ стаи, дѣто се пазѣха картини и гобелени, и нищо почти не бѣ измѣнено, белки само това: хората, които срѣцахме, имаха неизказано добри лица, всички тѣ сѣкашъ се чувствуваха като у дома си, напълно свободно; това се прѣдаде и на мене, и азъ чувствувахъ, че чудесното старо здание е мое въ най-добрия смисълъ на тази дума; и удоволствието, което съмъ изпитвалъ тука едно врѣме, се съедини съ това ново удоволствие и изпълни цѣлата ми душа съ радостъ.

Дикъ (който, въпрѣки закачкитѣ на Клара, добръ познаваше това мѣсто) ми каза, че старитѣ стаи на Тюдоритѣ, които, както добръ помнѣхъ, сж служили по-рано за жилище на нищожна глутница отъ придворни дармоѣдци, сега сж на разположението на хората, които идватъ и заминуватъ; колкото красива и да бѣ станала сега архитектурата, колкото прѣкрасна и да бѣ цѣлата поврѣхнина на страната, все пакъ нѣкаква традиция на красота и радостъ се съединяваше съ тази група отъ здания, и всички смѣтаха отиването въ Хѣмптонъ-Кортъ за сѣщо такова необходимо лѣт-

по развлечение, както и тогава, когато Лондонъ бѣше мръсенъ и отекчителенъ.

Ний минахме нѣколко едноврѣмешни стаи, които гледаха къмъ една стара градина; всички срѣщнати хора се отнасяха привѣтливо и веднага завързваха разговоръ съ насъ, като се вглеждаха съ вѣжливо полуочудване въ моето чуждо за тѣхъ лице. Освѣнъ тия прѣлетни птици и нѣколкото постоянни обитатели, въ ливадата до градината, по продължение на „Дългата Вода“, както казваха, ний видѣхме много весели палатки и около тѣхъ мжже, жени и дѣца. Види се, тия жизнерадостни хора обичаха да живѣятъ въ палатки съ всичкитѣ имъ неудобства, които тѣ сж съумѣли да обърнатъ въ удоволствие.

Въ назначеното врѣме ний оставихме този старъ приятель; азъ направихъ слабо опитване да взема лопатитѣ, но Дикъ ме отстрани и, да си призная, това не ме огорчи; азъ се чувствувахъ напълно щастливъ, наслаждавайки се отъ чудесното врѣме и прѣдаденъ на своитѣ лѣниви и спокойни мисли.

Освѣнъ това, бѣ напълно справедливо да гребѣ Дикъ; той бѣ силенъ като конь и изпитваше огромна наслада отъ всѣкакви физически упражнения, каквито и да били тѣ. Струваше ни извѣстенъ трудъ да го накараме да спре, когато стана почти тъмно; мѣсецътъ изгрѣ тъкмо когато бѣхме при Рънимедъ. Ний спрѣхме тука и почнахме да диримъ мѣсто, дѣ да нагласимъ нашитѣ палатки (тъй като вземахме съ нази си двѣ), но въ това врѣме приближи се до насъ единъ старецъ, поздравя ни и запита, имаме ли мѣсто за нощуване; като се научи, че нѣмаме, покани ни у тѣхъ. Ний нѣмахме нищо противъ и тръгнахме съ него; Кла-

ра го улови за ржката съ оная нѣжностъ, съ която тя, както забѣлѣзахъ, винаги се отнасяше къмъ старитѣ; и по пжтя, докато вървѣхме, тя каза нѣколко общи фрази за прѣкрасното врѣме; старецътъ изведнѣжъ се спрѣ, изгледа я и рече: — Истина ли ви се харесва днешниятъ день?

— Да, — каза тя, много очудена, — а вамъ не се ли харесва?

— Какъ да ви кажа, — отговори той, — може и да ми харесва. Въ всѣки случай би ми харесвалъ, ако бѣхъ по-младъ, но сега ми се ще да бѣде по-хладничко.

Тя нищо не отвърна и си продължи пжтя; нощта наоколо ставаше все по-тъмна; най-сетнѣ ний стигнахме до една ограда при политѣ на единъ хълмъ; старецътъ отвори заключката на вратията и ни въведе въ градината; на дъното ѝ ний видѣхме една кжшица, малкитѣ прозорци на която вече желтѣеха отъ освѣтлението на свѣщитѣ. Даже при слабата свѣтлина на луната и послѣднитѣ отблѣски на залѣзването ний можехме да забѣлѣжимъ, че градината бѣше отрупуна цѣла съ цвѣтя; и благоуханието на тия цвѣтя въ ноцната прохлада бѣ тъй дивно хубаво, сѣкашъ въ тѣхъ именно се състоеше всичката омая на тази юнска нощъ; всички неволно се спрѣхме и Клара изпусна едно леко „о“, като птичка, която запява.

— Какво стана? — попита старецътъ съ извѣстнѣ мърмране и я улови за ржката. — Тукъ нѣма куче; или да не сте настѣпили трънъ и да сте си одраскали крака?

— Не, не, съсѣде, — отговори тя; — но колко хубаво е, колко хубаво!

— Разбира се, хубаво, — продума той, -- но нима вамъ всичко това толкова ви се харесва?

Тя се засмѣ съ музикалния си смѣхъ, а ний и пригласяхме съ нашитѣ груби гласове; слѣдъ това тя рече:—Не ще съмнѣние, че ми се харесва!

— Право да си кажа, не знамъ, — отвърна стариятъ чудакъ, и слѣдъ това прибави, сѣкашъ наизуст:— Знаете, когато водата излиза отъ бръговетѣ си и цѣлиятъ Рънимедъ е затопенъ, то-ва съвсѣмъ не е толкозъ хубаво.

— На мене би се харесало, — забѣлѣза Дикъ.

Колко хубаво би било да се повози човѣкъ съ платна нѣкой студентъ януарски день!

— Би ви се харесало ли? — каза нашиятъ домакинъ. — Ехъ, нѣма да се прѣпираме сега по това, не си струва. Да идемъ да вечеряме.

Ний тръгнахме по постланата пѣтека между розитѣ и влѣзохме въ една прѣхубава стая, украсена съ рѣзба, и чистичка като нова монета; но главното украшение на стаята бѣ една млада жена, съ свѣтла коса и сиви очи, но съ лице, ржцѣ и боси крака, съвършено запечени отъ слънцето. Това бѣха първитѣ селски жители, които азъ срѣ-пахъ; макаръ тя да бѣ много леко облѣчена, но веднага се виждаше, че това не е по бѣдностъ, а защото така ѝ се ще; дрехитѣ ѝ бѣха отъ копри-ненъ платъ, а на ржцѣтъ си носѣше скжпоцѣнни гривни. Тя лежеше на една овча кожа до прозо-реца, но скокна, когато ний влѣзохме, и, като върна гоститѣ задъ стареца, заплѣска съ ржцѣ и викна отъ радостъ, сетѣ ѝ ни събра въ срѣдата на стаята и почна да танцува наоколо ни въ пѣленъ възторгъ отъ нашето общество.

— Какво значи това? — попита старецътъ. — Драго ли ти е? Нали, Еленъ?

Момичето, танцувайки, се завтече при него

обви го съ ржцѣ и каза: — Да, драго ми е, и на тебе трѣба да ти е драго, дѣдо.

— Е, е, драго ми е, — продума старецътъ, — драго ми е, колкото може да ми е драго. Гости, насѣдайте, моля ви се.

Това ни се стори малко странно; странно, струва ми се, по-скоро на моитѣ другари, отколкото на мене; но Дикъ се възползува отъ минутата, когато старецътъ излѣзе съ внучката си отъ стаята, за да ми пришепне тихо: — Страшенъ мърморко, сега такива хора рѣдко се срѣщатъ. А по-рано, чувалъ съмъ, тѣ били сжщинска язва.

Старецътъ влѣзе въ това врѣме, когато той говорѣше и, като седна до насъ, дълбоко въздѣхна; виждаше се, че му се искаше да обърнемъ внимание на неговата въздишка, но въ това врѣме влѣзе младото момиче съ храна, и старанията му останаха напразно, тъй като всички ний бѣхме гладни, а моето внимание освѣнъ това бѣ заето отъ движенията на младото момиче, хубаво като картинка.

Яденето и питието, макаръ и да се отличаваха отъ онова въ Лондонъ, но все пакъ бѣха повече отъ хубави, а старецътъ, като погледна недоволно рибата, която бѣ главното ядене на масата, каза:

— Хмъ . . . Костуръ! Много съжалявамъ, че не мога да ви нагостя съ нѣщо по-хубаво. Бѣ врѣме, когато ний можехме да си доставяме чудесенъ лаксъ отъ Лондонъ; но сега настѣпиха други врѣмена, оскѣдни и лоши.

— Но ти и сега би могълъ да го доставишъ, ако знаеше, че ще дойдатъ, — възрази момичето засмѣно.

— Ний сме криви за това, ний трѣбаше да вземемъ лаксъ съ себе си, — каза добродушно Дикъ.

Но ако лоши врѣмена сж настанали, то костурѣтъ никакъ не е лошъ; ей-тоя въ срѣдата на нѣрно е тежалъ цѣло кило, когато е плавалъ въ водата и е показвалъ на кротушкитѣ своитѣ тъмни ивици и червени перки. А що се отнася до лакса, съсѣде, то моятъ приятель, който е пристигналъ отъ далечни страни, бѣше много зачуденъ вчера сутриньта, като му казахъ, че въ Хамерсмитъ има безбройно много лаксове. Азъ никой пжтъ не съмъ чувалъ, че врѣмената сж станали по-лоши.

Изглеждаше, че нему му е неловко. А старецътъ се обърна къмъ мене и каза много любезно:

— Съръ, много ми е драго да видя човѣкъ отвждъ морето; непрѣмѣнно трѣба да се науча отъ васъ, има не е по-добрѣ изобщо въ вашата страна, дѣто, доколкото мога да сждя по онова, което съмъ чувалъ, животътъ ви е по-веселъ и по-живъ, защото не сте се освободили още отъ конкуренцията. Знаете ли, азъ съмъ челъ доста книги отъ миналото врѣме, и намирамъ, че тѣ сж много по-интересни отъ тия, които пишатъ сега; тѣ сж писани при добра, здрава, неограничена конкуренция

- ако не знаехме това отъ историята, то бихме го научили отъ книгитѣ. Въ тѣхъ вѣе духътъ на авантюризмъ и способността да се извлича добро отъ самото зло, — нѣщо, което съвсѣмъ липсва въ днешната наша литература; и азъ не мога да не мисля, че нашитѣ историци и моралисти страшно прѣувеличаватъ нещастията на миналото, когато сж могли да се проявяватъ такива блестящи произведения на ума и въображението.

Клара го слушаше съ оживенъ погледъ, изглеждаше, че бѣ възбудена и доволна; Дикъ се

намръщи и сѣкашъ се чувствуваше още по-неловко, но мълчеше. И наистина, старецътъ, постепенно увлеченъ отъ прѣдмета си, напусна ироническия тонъ и говорѣше съвсѣмъ сериозно. Но прѣди да си съставя отговоръ и да го изкажа, намѣси се момичето.

— Книги, книги! Само книги, дѣдо! Кога ще разберете, че прѣди всичко насъ ни интересува свѣтътъ, въ който живѣемъ; свѣтътъ, частъ отъ който съставяме ний и когото никога не може да обича човѣкъ достатъчно. Погледни, — каза тя, като широко разтвори прозореца и ни посочи бѣлата свѣтлина, която блестѣше между чернитѣ сѣнки на освѣтената отъ мѣсеца градина, дѣто прѣминаваше лекиятъ трепетъ на лѣтния вечеренъ вѣтръ, — погледни! — ето нашитѣ книги въ тия дни! — и тия, — продължи тя, като се приближи бързо къмъ влюбенитѣ и сложи на тѣхнитѣ раменѣ ржцѣтъ си; — и тоя гостенинъ съ опита и знанието, които той носи прѣзъ-море; — па даже и ти, дѣдо (усмивка прѣмина по лицето ѝ), съ всичкото твое мнѣние и съ желанието ти да повърнешъ пакъ доброто старо врѣме, когато, доколкото знаая, безврѣднитѣ, лѣнивитѣ, старитѣ хора като тебе трѣбало или да мратъ отъ гладъ, или да каратъ войската и други хора насила да отнематъ жизненитѣ припаси и облѣклото, и кжшитѣ отъ народа. Да, ето нашитѣ книги; пѣкъ ако искаме повече, то нима не можемъ да си намѣримъ работа въ постройката на прѣкраснитѣ здания, които сме издигнали по цѣлата страна; знаая, че нищо подобно не е имало едно врѣме, но сега човѣкъ може да развие всичко, каквото има въ него, а ржцѣтъ му могатъ да осжществятъ онова, къмъ което се стремятъ умътъ му и душата му.

Тя се спрѣ за минутка, а азъ не можехъ да снема погледъ отъ нея и си мислѣхъ, че ако тя е книга, то рисункитѣ по нея сж прѣлестни. Нѣжнитѣ ѳ, загорѣли отъ слънцето бузи зарумениха; сивитѣ ѳ очи, които свѣтѣха на мургавото лице, умилно ни гледаха, когато тя говорѣше. Тя помълча малко, а послѣ отново продължи:

— Що се отнася до вашитѣ книги, то тѣ сж били добри въ ония врѣмена, когато интеллигентнитѣ хора не сж имали други удоволствия и когато тѣ трѣбало да търсятъ спасение отъ жалката оскуденостъ на собствения си животъ въ въображаемия животъ на другитѣ хора. Но да си кажа направо, че въпрѣки тѣхния умъ и сила, въпрѣки тѣхната способностъ да пишатъ разкази, въ тѣхъ се забѣлѣзва нѣщо недостойно. Нѣкои отъ тѣхъ, наистина, тукъ-тамъ изказватъ извѣстно съчувствие къмъ ония сжщества, които нашитѣ исторически книги зоватъ „бѣдни хора“ и за нещастния животъ на които ний имаме извѣстно понятие; но въ края на краищата тѣ всѣкога ги забравятъ и при свършека на разказа ний трѣба да се задоволимъ съ щастливия животъ на героя и героинята, живущи на блаженъ островъ посрѣдъ нещастията на другитѣ хора; и всичко това слѣдъ редица лъжливи безпокойства (или повечето пжти лъжливи), създадени отъ самитѣ тѣхъ, съ отекчителни психологически глупости относително тѣхнитѣ чувства, стремежи и други такива; а животътъ пакъ си е вървѣлъ по старому; копаели, изсушавали, пекли, строили и дѣлали все заради тѣзи безполезни животни.

— Я гледай!—каза старецътъ, като се повърна отново къмъ своя сухъ ѳ сърдитъ манеръ.

— Я гледай, какво краснорѣчие! Туй трѣба да ви се харесва, нали?

— Да, — отвърнахъ азъ съ възторгъ.

— Но сега, — продължи той, — когато бурята на краснорѣчието се поукроти, може би вий нѣма да откажете да ми отговорите на въпроса. Разбира се, само ако обичате, — добави той съ внезапна вѣжливостъ.

— На кой въпросъ? — попитахъ азъ. Трѣба да си призная, че странната и почти дивна хубостъ на Еленъ го пропъди отъ главата ми.

Той каза: — Прѣди всичко (простете ме за педантичността) съществува ли конкуренцията, както у насъ въ старо врѣме, въ оная страна, откъто сте дошли?

— Да, — отговорихъ азъ, — тамъ тя е основата на живота. — И щомъ казахъ това, веднага ми дойде на умъ, какви нови усложнения може да докара този отговоръ.

— Втори въпросъ, — продължи старецътъ: — Нима изобщо вий не сте по-свободни, по-енергични, по-здрави, по-щастливи, благодарение на конкуренцията?

Азъ се усмихнахъ. — Вий не бихте говорили така, ако имахте извѣстно понятие за нашия животъ. Струва ми се, че вий живѣете тукъ на небесата въ сравнение съ страната, откъдѣто съмъ дошълъ.

— Небесата ли? — каза той. — Харесватъ ли ви се небесата?

— Да, — отговорихъ азъ сърдито, — харесватъ ми се; — неговитѣ въпроси почнаха да ме ядосватъ.

— Азъ пъкъ никакъ не мога да кажа това за себе си, — продължи той. — Мисля, че въ жи-

нота може да се намѣри по-добра работа, отколкото да се седи на единъ сивъ облакъ и да се пѣятъ химни.

Мене ме дразнѣше тази непослѣдователностъ, и азъ отговорихъ: — Ето що, съсѣде, казано накъсо и безъ метафори: въ страната, отдѣто съмъ пристигналъ, дѣто конкуренцията е основа на живота и произвежда ония прѣкрасни литературни произведения, които ви се толкова много харесватъ, въ тази страна повечето хора сж много нещастни; а тука, поне мнозинството, както ми се струва, е много щастливо.

— Азъ не се обиждамъ, гостенино, не се обиждамъ, — отговори той; — но кажете ми . . . но позволете ми да ви попитамъ: харесва ли ви се това?

Този въпросъ, който се повтаряше съ такава упорита настойчивостъ, ни накара всички да се разсмѣемъ, и даже старецътъ се присѣдини къмъ нашия смѣхъ. При все това той не се сметна за побѣденъ и пакъ каза: — Отъ всичко, което съмъ чувалъ, мога да заключа, че такова хубаво момиче, като моята Еленъ, би била тамъ „леди“, както сж ги наричали въ старо врѣме, и тя не би носила прости копринени дрипи, или не би се пекла на слънцето, както сега. Какво ще кажите на това, а?

Тукъ се намѣси Клара, която мълчеше дотогава: — Моля ви се, не мислете, че тя би спечелила отъ това или би станала по-добра. Нима не искате, че тя е облѣчена прѣлестно за такова чудно врѣме? А що се отнася до загоряването отъ слънцето, то азъ со надявамъ, че и мене нѣма да ме убогне, щомъ идемъ нагорѣ по рѣката. Поми-

слете си, нима малко слънце нѣма да бжде полезно за бѣлата ми кожа?

И тя си запретна ржгава и сложи ржката си редомъ съ тая на Еленъ. Право да си кажа, менѣ ми бѣше малко смѣшно да гледамъ, какъ Клара играе ролята на градска, изящна леди, тъй като тя имаше прѣкрасно тѣлосложение и напълно здравъ изгледъ.

Дикъ помилва малко плахо прѣкрасната ржка и отново спусна ржгава; Клара се изчерви отъ неговото допиране, а старецътъ каза засмѣно: — Изглежда, че това ви се харесва, нали?

Еленъ цѣлуна новата си другарка, и ний седѣхме мълчаливо нѣколко минути; сетнѣ тя запѣ една мелодична, звучна пѣсень, и ний се подчинихме подъ обаянието на чистия ѣ гласъ, а стариятъ мърморко любовно я гледаше. Послѣ младитѣ запѣха и тѣ отъ своя страна; сетнѣ Еленъ ни показа лѣглата въ малкитѣ стаички на котеджа, чисти и ароматни, споредъ идеала на старъ пастораленъ поетъ; и удоволствието отъ прѣкараната вечеръ съвсѣмъ прѣмахна у мене страха отъ миналата нощъ, че мога отново да се събудя въ стария, жалкъ свѣтъ съ неговитѣ изтъркани радости и съ надеждитѣ му, наполовина прилични на боязливостъ.

XXIII.

Ранно утро въ Ранимедъ.

Макаръ да не ме разбуди никакъвъ силенъ шумъ, азъ все пакъ не можехъ да стоя въ лѣгло-то дълго време на слѣдното утро, когато цѣлиятъ свѣтъ се пробуди и, въпрѣки стария мърморко,

събудихъ се бодъръ и щастливъ: станахъ, и макаръ че бѣше много рано, забѣлѣзахъ, че нѣкой е станалъ още по-рано; тъй като въ малката стовлава всичко бѣ разтрѣбено, всѣко нѣщо бѣ на мѣстото си, и на масата бѣ сложена сутрѣшна закуска. Но при все това въ къщи никой не се виждаше, и азъ излѣзохъ навнѣ, обиколихъ два пъти чудната градина, а сетнѣ се спуснахъ по ливадата до брѣга на рѣката, дѣто бѣше прикрѣпена нашата лодка, която ме гледаше приятелски и умилно.

Коситба.

Азъ тръгнахъ малко нагорѣ край рѣката, наблюдавайки, какъ се извиваха надъ водата клъба отъ лека мъгла, докато слънцето я разпръсна; гледахъ блѣскунитѣ, които лъщѣха въ водата подъ върбовитѣ клони, и хвърчещитѣ надъ тѣхъ мириади мушици, които имъ служеха за храна; слушахъ плѣскането на тежкитѣ въртениари, които

улавяха зазяпалитѣ се пеперудки, и ми се струваше, че отново съмъ се върналъ къмъ дѣтинството си. Послѣ пакъ завихъ къмъ лодката, постояхъ тамъ едва-дваѣ минути и бавно тръгнахъ обратно по ливадата за въ кжщи. Сега забѣлѣзахъ, че по склона на хълма въ една линия имаше още четири кжщи. Ливадата, по която вървѣхъ, не бѣше за косене, но не далечъ отъ мене отъ двѣтѣ страни се издигаше плетъ, а отлѣво, на ливадата, отдѣлена отъ нашата, енергично работѣха по способитѣ отъ врѣмето на дѣтинството ми. Стѣпките ми неволно се отпавиха къмъ нея страна; искаше ми се да зная, какъ изглеждатъ работниците по коситба въ това ново по-хубаво врѣме, а така сжщо се надявахъ да срѣцна Еленъ. Дойдохъ до плета и почнахъ да гледамъ прѣзъ него къмъ ливадата; азъ бѣхъ съвсѣмъ близо до края на едина дълга редица отъ работещи хора, които разстилаха сѣно за изсушаване отъ нощната роса. Мнозинството отъ тѣхъ бѣха млади жени, облѣчени като Еленъ въ надвечерието, само че повечето бѣха не въ копринени дрехи, а въ облѣкло отъ лекъ вълненъ платъ съ красива изработка; всички мже бѣха облѣчени въ бѣли фанели съ шевъ.

Цѣлата ливада имаше изгледъ на огромна градина отъ лалета. Ржцѣтѣ на всички работѣха живо, но добрѣ и равномѣрно, макаръ да се дигаше такъвъ шумъ, като въ гора, пълна наесенъ съ косове. Шестъ души мже и жени се доближиха, ржкосахъ се съ мене, пожелаха ми добро утро и ми зададохъ нѣколко въпроса, отдѣ ида и наждѣ отивамъ, и сетнѣ, като се сбогувахъ, пакъ се върнаха на работата си. Еленъ, за мое разочорование, не бѣше между тѣхъ, но изведнѣжъ видѣхъ една лека фигура по-нагорѣ на хълма, която оти-

наше кжмъ кжщи; тя бѣ Еленъ съ кошница въ ржка. Но прѣди да дойде до вратцата на градината, оттамъ излѣзоха Дикъ и Клара и, като се спрѣха за минутка, тръгнаха надолу срѣщу мене и оставиха Еленъ въ градината; ний и трима тръгнахме къмъ лодката, приказвайки за разни дреболии. Спрѣхме се до лодката. Дикъ прибра нѣкои нѣща, тъй като на тръгване бѣхме взели съ себе си само онова, което росата можеше да поврѣди; сетнѣ отново завихме къмъ кжщи; но когато се приближихме до градината, Дикъ ни спрѣ, сложи си ржката на рамото ми и каза:

— Погледнете за минутка.

Азъ се обърнахъ и задъ низкия плетъ видѣхъ Еленъ: пазейки съ ржка очитѣ си отъ слънцето, тя гледаше на коситбата; лекиятъ вѣтръ ѝ развиваше златистата коса, нейнитѣ очи блещѣха като елмази на загорѣлото ѝ лице, на което слънцето като че бѣ прѣдало топлината си.

— Погледнете, гостенино, — каза Дикъ, — нима това не прилича на приказкитѣ на Грима, за които говорихме въ Блумсбери? На, ний, двама влюбени, странствуваме по свѣта и стигаме до една вълшебна градина; а въ нея сжщинска фея: бихъ искалъ да зная, какво ще направи тя за насъ?

— Добра фея ли е тя? — попита Клара сдържано, но не сухо.

О, да, — отговори той, — и — както се разправя въ приказкитѣ — тя би направила нѣщо повече, ако не бѣше гномътъ или таласъмнѣтъ, нашиятъ старъ, милъ мърморко.

Ний се разсмѣхме, и азъ казахъ: — Вий май не отдѣлихте мѣсто за мене въ вашата приказка.

— Да, — продума той, — това е истина. Вий ще бждете нѣщо като притежателъ на вълшебната

шапка: вий виждате всичко, а сами сте невидими.

Той се докосна до болното ми мѣсто, постоянната неувѣреностъ за моето прѣбивание въ тази прѣкрасна страна; но за да не влоша положението, азъ прѣмълчахъ, и ний всички се отправихме отначало въ градинита, а послѣ въ къщи. По пътя забѣлѣзахъ, че Клара навѣрно чувствуваше контраста между себе си и тази селска жителка, защото тя бѣ се облѣкла като Еленъ, леко и свободно, а на краката си носѣше само леки сандали.

Старецътъ привѣтливо ни посрѣщна въ столовата и попита: — Е, разходихте се, помжчили сте се навѣрно до откриете нѣщо хубаво въ тази отекчителна мѣстность; мисля, че вчерашнитѣ ви илюзии малко сж се поразсѣли при сутрѣшната свѣтлина. Или ви се харесва, както по-рано, а?

— Много ми се харесва, — отговорихъ азъ сърдито, — това е едно отъ най-хубавитѣ мѣста покрай долното течение на Темза.

— О! — извика той, — значи, вий познавате Темза?

Азъ се изчервихъ, тъй като видѣхъ, че Дикъ и Клара ме гледатъ, и не знаехъ, какво да кажа. Но тъй като споменахъ въ миналия си разговоръ съ хамерсмитскитѣ приятели, че познавамъ Епингската гора, то стори ми се, че ако кажа нѣколко общи думи, ще бжде по-добрѣ, отколкото направо да лъжа, и отговорихъ:

— Бивалъ съмъ и по-рано въ тази мѣстность; тогава ходихъ и на Темза.

— О, — бързо заговори старецътъ, — значи, вий сте били другъ пътъ въ нашата страна? Е, кажете сега откровенно, не намирате ли (но само независимо отъ всѣкакви теории), че всичко се е влошило?

— Съвсѣмъ не, — възразихъ азъ, — намирамъ, че всичко е станало по-хубаво.

— А, — каза той, — страхъ ме е, че у васъ говори прѣдвзето мнѣние, основано на нѣкаква теория. Но пѣкъ врѣмето, когато сте били тука, е тъй близко до нашето, че никакво голѣмо влошаване не е могло да стане: тогава ний живѣхме при сжщитѣ условия, при които живѣемъ и сега. Цѣматa ми бѣше за по-раншенъ периодъ.

— Съ една рѣчь, — забѣлѣза Клара, — вий имате особна *теория* относително промѣната, която се е случила.

— Азъ имамъ факти, — възрази той. —

— На, погледнете! отъ този хѣлмъ виждате само четири малки кжички, заедно съ нашата. А азъ знамъ сигурно, че въ старо врѣме, даже прѣзъ лѣтото, когато зеленината е по-гжста, оттукъ сж се виждали шесть голѣми прѣкрасни кжци; а по-нагорѣ, покрай рѣката, сж се протакали градини до самия Виндзоръ; и въ всички градини е имало голѣми кжци. О! Англия е била отлична страна въ ония врѣмена.

Той почна да ме сърди, и азъ отговорихъ:

— Навѣрно искате да кажете съ това, че страната е очистена отъ бездѣлницитъ, че дармождитѣ сж прѣмахнати и че днесъ *всѣ* може да живѣе въ щастие и задоволство, а не само една шепа прѣзрѣни крадци, които сѣеха навсѣкждѣ вулгарностъ и развала, дѣто и да отидѣха; тѣ бѣха отнесли на тази чудна рѣка нейната идилична красота и почти унищожили физическата ѣ хубостъ, когато ги прогониха.

Слѣдъ това избухване настѣпи мълчание, но азъ не можехъ да се успокоя при спомена, колко много съмъ страдалъ отъ еснафщината и нейнитѣ

последници при сжщата тази рѣка въ старо врѣме. Най-сетнѣ старецътъ каза съвсѣмъ спокойно:

— Драгий ми гостенино, да си кажа правото, никакъ не мога да разбера, какво разбирате под еснафи, бездѣлници и крадци; или защо само едно малко количество е могло да живѣе щастливо и доволно въ една богата страна? Виждамъ само, че сте сърдитъ и се страхувамъ, да не би да се сърдите на мене; затова, ако обичате, да промѣнимъ прѣдмета на разговора.

Азъ сметнахъ, че това е много мило и гостоприемно отъ негова страна, особно като се вземе подъ внимание упоритостъта, съ която той подържаше своята теория, и побързахъ да кажа, че азъ никакъ не се сърдя, а само се поразпалихъ. Той се поклони съ сериозенъ изразъ и азъ помислихъ, че бурята вече е прѣминала, когато изведнѣжъ се намѣси Еленъ:

— Дѣдо, нашиятъ гостенинъ се сдържа отъ вѣжливостъ, но онова, което той иска да ти каже, трѣба да бже казано; и тъй като азъ много добръ зная, какъ стои работата, то ще го кажа вмѣсто него; както знаете, менѣ ми е извѣстно всичко това отъ хора.

— Да, — прѣккжсна я старецътъ, — Блумсберийскиятъ мждрецъ и други.

— О! — извика Дикъ, — значи, вий познавате дѣдо ми Хамондъ?

— Да, — отговори тя, — а така сжщо и други хора, както каза дѣдо ми, и тѣ ме научиха на нѣщо; ето сжщността на всичко това. Сега ний живѣемъ въ тази малка кжщица не защото нѣмаме по-голѣма работа отъ обработването на земята, а защото това ни се харесва; ако поискаме,

бихме могли да живѣемъ въ голѣма кѣща въ общество на симпатични хора.

Старецътъ измърмори: — Да, какъ не! Като че ли азъ мога да живѣя мѣжду тѣзи високомѣрни хора; тѣ всички биха ме гледали извисоко!

Тя умилро му се усмихна и продължи, като че ли не чуваше, какво той говори: — Въ миналитѣ врѣмена, когато е имало толкова много голѣми кѣщи, за които разправя дѣдо, ний сме били *длъжни* да живѣемъ въ котеджъ, независимо отъ това, дали сме искали или не; а така нареченитѣ котеджи въ него врѣме били пусти и неудобни, и въ тѣхъ не е имало онова, което имаше днеска. Ний бихме страдали отъ недостатъчна храна; нашето облѣкло би било грозно, мръсно и зацапано. Ти, дѣдо, вече отдавна си забравилъ, какво е тежка работа, само се разхождашъ, четешъ книги и съ нищо не се умсривашъ; що се отнася до мене, азъ много работя, но само когато искамъ и защото обичамъ работата, обичамъ я, защото това ми е полезно, защото тя ме прави по-хубава, по-здрава и по-щастлива. Но въ ония дни ти би трѣбало много да работишъ, дѣдо, въпрѣки старостта си, и всѣкога би те измъчвалъ страхътъ, че ще те затворятъ въ нѣщо како тъмница заедно съ другитѣ старци и ще те държатъ тамъ полугладенъ и безъ всѣкакви развлечения. Ето, азъ съмъ на двацетъ години. Въ ония врѣмена за мене би се почнала вече сръдната възраст, и слѣдъ нѣколко години азъ бихъ била изтощена, погрознѣла, залисана, потисната отъ нужда и грижа, така че никога никой не би се сѣтилъ, че азъ съмъ била нѣкога си хубаво момиче. Нали това искахте да кажите, гостенино? — попита тя, съ сълзи

на очи при мисълта за миналитѣ нещастия на хората като нея,

— Да, — казахъ азъ, много трогнатъ, — това и даже повече. Въ нашата страна често пжти сѣмъ наблюдавалъ тази ужасна промѣна; хубаво младо селско момиче ставаше жалка неспособна жена.

Старецътъ постоя мълчаливо, но сетнѣ отново се залови за своето, намирайки утѣха въ обичната си фраза:

— Харесва ли ви това? Е, нека да е тъй.

— Да, — каза Еленъ, азъ обичамъ живота повече отъ смъртта.

— Е, като го обичашъ, обичай си го, — отговори той, — а що се отнася до мене, то азъ обичамъ да чета стари забавителни книги, като „Пазарътъ на житейската суета“ отъ Текерея. Защо не се пишатъ такива книги сега? Задайте този въпросъ на вашия Блумсберийски мждрецъ.

Като забѣлѣзахъ, че Дикъ се изчерви отъ тази нападка и че слѣдъ това настѣпи мълчание, азъ рѣшихъ, че трѣба да се излѣзе нѣкакъ отъ това положение и казахъ: — Азъ сѣмъ само гостенинъ, приятели, но зная, че вий искате да ми покажете рѣката въ най-хубавия ѝ изгледъ, затова не мислите ли, че ще бжде по-добрѣ да трѣгнемъ вече, тъй като денътъ изглежда че ще бжде много горещъ?

XXIV.

Втори день нагорѣ по рѣката.

Тѣ изведнѣжъ разбраха моето подсѣщане. И дѣйствително, що се отнася до врѣмето, то по-добрѣ би било за насъ да трѣгнемъ вече, тъй като

часътъ бѣ осемъ, а деньтъ изглеждаше да бжде много горещъ. И така ний станаме и се заплтихме къмъ нашата лодка; Еленъ, замислена и разсѣена, старецътъ вѣжливъ и любезенъ, види се, искаше да изглади рѣзкостта на своитѣ мнѣния. Клара бѣ весела и естествена, но, както ми се стори, малко нѣщо загрижена. Ней като че не ѝ бѣ жално, задѣто тръгваме, и тя често и плахо поглеждаше Еленъ, нейната странна и дивна красота. Ний се качихме на лодката, и Дикъ каза, като сѣдаше на мѣстото си:

„Деньтъ дѣйствително е прѣкрасенъ“, — а старецътъ още веднѣжъ повтори: — Какъ? Харесвали ви се? Наистина ли? — Сетнѣ Дикъ тихо зави лодката по спокойната, покрита съ водорасли вода. Азъ се огледахъ, когато влѣзохме въ срѣдата на рѣката, дигнахъ ржка и поздравихъ нашитѣ приятели. Еленъ, облѣгната върху рамото на стареца, милваше здравата му алена буза, и азъ почувствувахъ, като я погледнахъ, какъ почти остра болка прониза сърдцето ми при мисълта, че никога нѣма да видя това прѣкрасно момиче. Азъ настоявахъ да ми дадатъ лопатитѣ и гребихъ доста много, и това, разбира се, направи, щото много късно да стигнемъ до онова мѣсто, което Дикъ бѣ опрѣдѣлилъ. Клара бѣ особно мила къмъ Дика, както можахъ да забѣлѣжа отъ мѣстото си, а що се отнася до него, той бѣ добродушенъ и веселъ, както винаги, и менѣ ми бѣше драго, защото съ негова темпераментъ и той не би могълъ весело безъ смущение да приема нейнитѣ милувки, ако се намираше подъ влиянието на очарователната фея на нашето нощно прѣбывание.

Азъ нѣма да говоря много за красивитѣ брѣгове на тази часть на рѣката. Забѣлѣзахъ, раз-

бира се, липсата на вулгарнитѣ вили, за които толкова съжаляваше старецътъ. Забѣлѣзахъ сжщо съ удоволствие, че старитѣ ми врагове, „готическитѣ“, висеци мостове сж замѣнени съ прѣкрасни джбови и каменни мостове. Сжщо така и горитѣ, покрай които минавахме, бѣха изгубили сконтения си изгледъ на придворни хранилища на дивечъ и се простираха диви и прѣкрасни; но при все това забѣлѣзваше се, че дърветата се наглеждатъ много добрѣ. Азъ вече рѣшихъ да се присторя, че никакъ не познавамъ Итонъ и Виндзоръ, за да получа най-добри свѣдения; но Дикъ самъ почна да ми излага своитѣ знания, когато се спрѣхме до шюза въ Датчетъ. Той каза:

— Тамъ, по-нагорѣ, се намиратъ нѣколко прѣкрасни стари здания, построени за голѣмия коледжъ или училище отъ единъ сръдновековенъ краль, Едуаръ VI, струва ми се*). (Азъ се усмихнахъ вътрѣшно при тази съвършенно естествена грѣшка). Той искалъ, щото синоветѣ на бѣднитѣ хора да се учатъ тука и да добиватъ достъпнитѣ за онова врѣме познания; но, отъ само себе си се разбира, че въ тия врѣмена, които изглеждатъ да ви сж тѣй добрѣ познати, хората сж гледали да развалятъ всичко добро, което основательтъ е ималъ прѣдъ видъ. Моятъ старъ роднина казва, че тѣ постъпили съвършенно просто: вмѣсто да учатъ на нѣщо синоветѣ на бѣднитѣ, тѣ вземали синоветѣ на богатитѣ и нищо не ги учили. Отъ неговитѣ думи излиза, че това ще да е мѣсто, дѣто аристокрацията (не знамъ, дали разбирате тази дума — менѣ ми я обясниха) прѣдавала своитѣ момчета прѣзъ по-голѣмата частъ отъ годината.

Итонскиятъ коледжъ е билъ основанъ отъ Хенриха VI въ 1446 год. (пр.)

Мисля, че стариятъ Хамондъ ще може да ви даде маса най-подробни свѣдения по това.

— Какво е сегашното имъ назначение? — попитахъ азъ.

— Зданието е значително развалено отъ нѣколкото послѣдни поколѣния отъ аристократи, които сѣкашъ мразили всички прѣкрасни стари здания и всичко, що напомняло миналото; но все пакъ това е прѣлестно мѣстенце. Разбира се, ний не можемъ да му дадемъ онова назначение, което основателътъ му е искалъ, тъй като нашиятъ възгледъ по възпитанието на дѣцата се различава много отъ тогавашния възгледъ. Сега въ него живѣятъ ония, които се занимаватъ съ науката, и хората се стичатъ отъ всички страни тука, за да се учатъ кой каквото ще; тука има и голѣма библиотека отъ най-добри книги. Азъ не мисля, че стариятъ, умрѣлиятъ кралъ би останалъ недоволенъ, ако изведнѣжъ възкрѣснѣше и видѣше, какво сме създали тука.

— Ба, — възрази Клара засмѣно, — азъ мисля, че момчетата би му се видѣли малко.

— Не винаги, драга ми, — отвърна Дикъ, — тука често пѣти има твърдѣ много момчета, които сжщо идатъ да се учатъ, а сжщо, — прибави той усмихнато, — да се учатъ да гребятъ и да плаватъ. Не е злѣ да се спремъ тука, но май че по-добрѣ ще бжде да направимъ това на връщане.

Вратата на шлюзоветѣ се отвори, ний влѣзохме прѣзъ нея и потеглихме нататкъ. Що се отнася за Виндзоръ, той не ми каза нито дума за него, докато азъ спрѣхъ лопатитѣ (понеже азъ гребѣхъ тогава) до Клюеръ и го попитахъ, загледавъ нагорѣ: „Какво е онуй здание тамъ горѣ?“

— Азъ нарочно чакахъ да ме попитате, — отговори той, — това е Виндзорскиятъ замъкъ. И за него искахъ да почакаме на връщане. Той изглежда много красивъ оттука, нали? Но голѣма частъ отъ него е била построена или реставрирана въ епохата на упадъка, а ний не искахме да събаряме тия здания, щомъ ги заварихме готови. Така постъпихме и съ пазаря за изкуственото наторяване. Вий знаете, разбира се, че той е билъ дворецъ на нашитѣ стари срѣдновековни крале, а сетѣ е служилъ за сжщото назначение на парламентскитѣ, комерческитѣ псевдо-крале, както ги нарича моятъ старъ роднина.

— Да, — рекохъ азъ, — зная всичко това. Ами сега за какво той служи?

— Тука живѣятъ много хора, — отговори той, — тъй като, въпрѣки всички недостатъци, това мѣсто е много мило. Тука се намира сжщо една прѣкрасно стъкмена колекция отъ разни древности — които заслужаватъ да се пазятъ — музей, както биха го казали въ ония, добрѣ познати вамъ врѣмена.

При послѣднитѣ думи азъ пакъ наблегнахъ лопатитѣ и тъй бързо подкарахъ лодката, като че ли бѣгахъ отъ добрѣ познатитѣ ми врѣмена. Скоро ний стигнахме до брѣговетѣ при Медменхедъ, които по-рано бѣха отрупани съ буржуазни дачи, а сега бѣха сжщо тъй прѣлестни и весели, кикто и другитѣ брѣгове на рѣката.

Сутринтъ бѣ въ пълния си разгаръ, утро на единъ отъ най-чудеснитѣ лѣтни дни; дни, които бесспорно би направили нашия климатъ единъ отъ най-добритѣ климати, ако по-често се повтаряха нашитѣ острови. Лекъ вѣтрецъ подухваше отъ западъ; малкитѣ облачета, които се подигнаха наскоро прѣди нашата закуска, сѣкашъ улитахъ все

по-нагорѣ и по-нагорѣ къмъ небесата и, въпрѣки жежкото слънце, ний не само не искахме да вали дъжъ, но даже се бояхме отъ него. Колкото горещо и да бѣ слънцето, въ въздуха се чувствуваше прохлада, и ний искахме такъвъ горещъ день и почивка край цвѣтущата пшеница подъ сѣнката на храсталацитѣ. Всѣки човѣкъ трѣбаше да се чувствува щастливъ нея сутрина, стига да не бѣ смазанъ отъ особно тежки горчила. Но трѣба да се признае, че каквито горчила и да се криеха подъ повърхнината на нѣщата, ний не бѣхме застрашени да се сблъскаме съ тѣхъ.

Ний минавахме край ливади, дѣто коситбата бѣ вече започната, но Дикъ, а особно Клара, толкова силно се стремѣха къмъ нашия празникъ нагорѣ по рѣката, щото не искаха да ми позволятъ да се спра. Азъ можехъ само да забѣлѣжа, че както мжжетѣ, така и женитѣ имаха здравъ и красивъ изгледъ, и че въ тѣхното облѣкло не се виждаше никаква слѣда отъ несклопосность, но сѣкашъ че нарочно тѣ бѣха се спретнали за случая съ леки, но весели платове съ много украшения.

Двата тия дни, днесъ, както и вчера, лесно може да си прѣдставите, че ний изпрѣварвахме или ни изпрѣварваха разни кораби. Повечето отъ тѣхъ се управляваха сжщо така съ лопати, както и нашата лодка, или съ платна, както често пжпи и едно врѣме бѣ нагорѣ по Темза. Но понѣкога ний срѣскахме гемии натоварени съ сѣно и други селски продукти, или съ тухли, варъ, дървенъ материалъ и други такива; тия гемии се движеха безъ всѣкакви видими за мене изкуствени двигатели — само на кърмилото стоеше нѣкой, често пжти не самъ, а съ единъ-двама другари, които весело се смѣеха или разговаряха съ него.

Дикъ, който забѣлѣза, че азъ особно внимателно изглеждамъ една таквази гемия, каза: „Туй сж нашитѣ варки съ механически двигатели. Тѣ тѣй леко се движатъ по водата, както и по сушѣ“.

Азъ разбрахъ, че тия „механически двигатели“ сж замѣнили нашитѣ стари парни мотори, но се побояхъ да задамъ какъвто и да било въпросъ. Знаехъ добръ, че все едно не бихъ могълъ да разбера тѣхната направа, а съ старанието си да вникна въ това рискувахъ да се издамъ или да направя нѣкаква неловкостъ, която не мога обясни, и затова само казахъ: „Да, то се знае, разбирамъ“.

Излѣзохме на брѣга въ Бисхемъ, дѣто останкитѣ на старото абатство и на Елисаветина домъ, принадлежъ къмъ него, бѣха спазени, безъ да погрознѣятъ ни най-малко отъ това, дѣто въ продължение на много години сж служили за жилище на хора, които сж ги цѣнили и грижливо сж ги пазили. Но повечето хора бѣха по полето, както мжжетѣ, така и женитѣ, така че ний срѣснахме само двама старци и единъ младежъ, останалъ въ кжщи поради нѣкаква литературна работа, на която, мислѣхъ азъ, много ще побъркаме. Но при все това азъ забѣлѣзахъ, че този много заетъ човѣкъ май не особено се ядоса, задѣто му прѣкжснахме работата. Той твърдѣ настоятелно току ни канѣше да се побавимъ още, и ний заминахме чакъ кога настжи вечерната прохлада.

Но за насъ това не бѣ важно. Ношитѣ бѣха свѣтли, тѣй като грѣеше почти нѣлна мѣсечина; за Дика бѣ все едно: да гребе или да седи мирно въ лодката, и ний приминахме още голѣмо едно пространство. Вечерното слънце ярко освѣтяваше останкитѣ на старитѣ здания въ Медменхемъ, по-

край които се издигаше една неправилна грамада на друго едно здание, много красиво, споредъ думитѣ на Дика.

Широката ливада отсрѣща въ политѣ на хълма сжщо бѣ покрита цѣла съ кжщи; види се, красивото разположение на Херлей е привличало хората да строятъ и да прѣкарватъ тамъ доста много врѣме. Почти залѣзващото слънце ни освѣти Хънлей, който твърдѣ малко бѣ измѣнилъ вънкашния си изгледъ отъ онова врѣме, откогато го помня. Дневната свѣтлина почти угасна, когато ний минавахме покрай прѣлестнитѣ брѣгове на Уоргревъ и Шиплекъ. Но сега задъ насъ се издигна мѣсецътъ. Щѣше ми се сега да видя съ собственитѣ си очи, какво е направилъ новиятъ строй съ пескопоснитѣ фабрични здания, съ които комерческата система обезобразяваше брѣговетѣ на широката рѣка при Ридинъ и Кевершемъ: наистина, тази ранна вечеря бѣше изпълнена съ такъвъ чудесенъ ароматъ, щото не можеше да се прѣдположи, че тука стоятъ още старитѣ безпорядъчни и мръсни тѣй наречени манифактури, и като запитахъ Дика, какво прѣдставлява Ридингъ, той ми отговори:

— О, Ридинъ е доста красивъ градъ по своему. Прѣзъ послѣднитѣ сто годвни той значително се прѣстрои. Както сами може да видите по свѣтлинкитѣ въ политѣ на хълма, тукъ има твърдѣ много кжщи. Той дѣйствително е едно отъ найнаселенитѣ градчета по Темза въ тия мѣста. Гледайте да спазите своята бодрость, гостенино. Ний вече приближихме до самия край на нашето вечерно пхтуване. Трѣбаше да ви се извиня, дѣто не се спрѣхме въ нѣкоя отъ тия кжщи или малко понагорѣ. Но единъ приятель, който живѣе въ прѣ-

лестна кжша на ливадитѣ въ Менль-Дърхемъ, много ни замоли съ Клара да го навѣстимъ, когато пжтуваме нагорѣ по Темза, и азъ мисля, че нѣма да имате нищо противъ това ношно пжтуване.

Той нѣмаше защо да ме принудва да спазвамъ добростта си, и безъ това азъ бѣхъ съвършено бодъръ; възбуждането отъ шастливия и спокоенъ животъ, който виждахъ наоколо си, наистина спадна полека-лека, но чувството на дълбоко задоволство, което нѣмаше нищо общо съ мъртвешкото равнодушие, застѣпи неговото мѣсто, и азъ се чувствувахъ като новороденъ.

Ний спрѣхме сега тъкмо на онова мѣсто, дѣто, споредъ моитѣ спомени, рѣката се извиваше на сѣверъ къмъ стария домъ въ Блѣнтъ; широки ливади се разстилахъ отдѣсно, а налѣво се протакаше дълга редица отъ прѣкрасни, — стари, наклонени надъ водата дървета. Когато излѣзохме отъ лодката, азъ казахъ на Дика:

— Къмъ старата кжша ли отиваме?

— Не, — отвърна той, — макаръ тя да прѣкарва втора младостъ и да е прѣпълнена съ обитатели; но азъ виждамъ, че вий много добрѣ познавате Темза. Приятельтъ ми Валтеръ Алень, който ме помоли да спремъ тука, живѣе въ една малка нова кжша; тѣзи ливади толкова се харесватъ на всички, особно лѣтно врѣме, щото твърдѣ много палатки вече сж простнати по тѣхъ, и мѣстната община, недоволна отъ това, построи три кжши между Блѣнтъ и Кевершемъ, а сжщо и единъ много голѣмъ домъ въ Безелдонъ, малко понагорѣ. Погледнете, ей-тамъ свѣти кжшата на Валтеръ Алень.

Ний тръгнахме по ливадата, облѣта отъ лунната свѣтлина, и скоро стигнахме до една кжша, ниска, квадратна, доста голѣма и отъ всички страни открита за свѣтлината на слънцето. Валтеръ Аленъ, приятельтъ на Дика, ни чакаше, облегатъ на вратата, и ни въведе въ стаята безъ много приказки. Тамъ нѣмаше много хора, тѣй като нѣкои отъ обитателитѣ бѣха отишли по коситба наблизо, а другитѣ, споредъ думитѣ на Валтера, се разхождали по ливадата и се наслаждавали отъ лунната нощъ. Приятельтъ на Дика по възкашностъ изглеждаше около четирсетгодишенъ; той бѣше човѣкъ високъ, съ черна коса, съ добро, и замислено лице; но, за мое очудване, извѣстна сѣнка на скръбъ бѣ легнала на лицето му, той изглеждаше малко разсѣенъ и невнимателенъ къмъ нашето бѣбрене, въпрѣки явното му усилие да ни слуша.

Дикъ го поглеждаше отъ врѣме на врѣме съ извѣстно смущение и най-сетнѣ рече: — Слушай, старий ми приятелю, ако се е случило нѣщо слѣдъ като ми писа, което вий не знаемъ, то не е ли по-добрѣ да ни кажешъ всичко направо? Инакъ вий ще мислимъ, че сме дошли не на врѣме и че не сме толкова драги.

Валтеръ се изчерви; съ голѣма мжка той можа да сдържи сълзитѣ си и най-сетнѣ отговори: — На всички ни е драго да те видимъ, Дикъ, тебе и твоитѣ приятели; но не сме разположени, въпрѣки прѣкрасното врѣме и чудесната коситба. У насъ се случи смъртъ.

Дикъ отвърна: — Но вий трѣба да се помирите съ това, съсѣде, тѣзи нѣща сж неизбѣжни.

— Да, — каза Валтеръ, — но тази смъртъ бѣ насилствена и изглежда, че ще повлече слѣдъ себе

си най-малко още една; и право да ти кажа, затуй сме тъй малко тази вечерь тука.

— Разправи ни цѣлата история, Валтере, — каза Дикъ, — може би това ще ти поразпилѣ мжката.

— Добрѣ, ще разправа, — отговори Валтеръ, — и ще гледамъ да направя това съ нѣколко думи, макаръ че то може да се проточи въ дълга история, както правѣха обикновено въ старитѣ повѣсти. Тука има едно прѣлестно момиче, което много ни се харесваше на всички насъ, а на нѣкои даже се повече отъ харесваше; а ней, то се знае, единъ ѝ се харесалъ повече отъ другитѣ. А други единъ отъ насъ (да не му казвамъ името) почти подлудѣ отъ любовъ и стана неприятенъ до крайность, но разбира се не съ зълъ умисълъ; така че момичето, което отначало сжщо го харесваше, но безъ да го люби, просто го намрази. Разбира се, че ний, които го познавахме добрѣ, съвѣтвахме го да замине, тъй като всѣки день положението му се влошаваше. Но той не искаше да послуша нашия съвѣтъ (тамъ се крие главното зло), и ний му казахме, че той е *длъженъ* да замине, иначе ний ще го изпратимъ въ Ковентри, тъй като неговата лична мжка толкова го бѣ налегнала, щото чувствувахме, че ний ще трѣба да заминемъ, ако той остане.

Той се отнесе къмъ това много по-добрѣ, отколкото ний смѣтахме. Но изведнѣжъ нѣщо го накарало да се забрави: струва ми се, срѣща съ момичето и слѣдъ това рѣзко обяснение съ щастливия съперникъ; той грабналъ една брадва и се хвърлилъ върху съперника си; наблизю нѣмало никого; въ борбата, която се завързала, човѣкътъ, когото той нападалъ, съ единъ неловкъ ударъ го

убилъ. А сега убиецътъ отъ своя страна толкова много страда, че иска да се убие, пъкъ ако той посегне на себе си, страхъ ме е, че и момичето ще се убие. И на всичко това ний не можемъ да попрѣчимъ, както и на земетресението по-миналата година.

— Много печално, — каза Дикъ, — но щомъ човѣкътъ вече е умрѣлъ и не може да се възкреси, а убиецътъ му не е ималъ зла умисълъ, за нищо на свѣта не мога да разбера, защо той въ края на краищата да не надвие биенето на съвѣстѣта си; при това справедливо е билъ убитъ оня, който нападналъ, не който се бранѣлъ. Нѣма защо да се измъчва човѣкъ вѣчно за една проста случайность. Е, ами момичето?

— Що се отнася до момичето, — отговори Валтеръ, — цѣлото това произшествие го порази по-скоро съ ужасъ, отколкото съ скръбъ. Всичко, което ти казвашъ за този човѣкъ, е вѣрно или, по-право казано, може да се смѣта за вѣрно. Но, видишъ ли, възбуждането и ревливостѣта, които прѣдшествуваха цѣлата тази трагедия, създадоха трескавъ, лошъ елементъ наоколо му, отъ властѣта на който той не може да се освободи. Ний го съвѣтваме да замине нѣкъждѣ надалечъ прѣзъ-море. Но той се намира въ такова състояние, че, споредъ мене, не може да замине *самъ*, а нѣкой ще трѣба да го *вземе* и да го откара; мисля, че туй ще се падне на мене, а пъкъ такова едно пжтуване не ме радва.

— О, ти ще използвашъ пжтуването си, — възрази Дикъ, — и разбира се, че рано или късно той *трѣба* да погледне на цѣлото това произшествие отъ разумно гледище.

— А пъкъ сега, — продължи Валтеръ, — когато ми поулекна на душата, слѣдъ като ви доставихъ нѣколко тежки минути, нека туримъ край на този разговоръ. Ще ли покажете на гоститѣ си Оксфордъ?

— Да, разбира се, ний ще минемъ край него, като отиваме нагорѣ по течението на рѣката; но азъ рѣшихъ да не спираме тамъ, за да не закъснѣемъ за коситбата. Ето защо Оксфордъ и моята научна лекция за него, заета отъ втора ржка — отъ моя старъ роднина, — ще почакатъ връщането ни слѣдъ двѣ седмици.

Азъ изслушахъ цѣлата тази история съ голѣмо очудване и не можехъ да разбера прѣди всичко, какъ така да не хвърлятъ въ затвора единъ човѣкъ, който е убилъ другиго, докато се докаже, че е убилъ съперника си при самозащита. Но колкото повече мислихъ по това, толкова повече ми ставаше ясно, че никакви свидѣтелски показания не могатъ уясни нищо друго, освѣнъ известното вече кърваво солѣскване между двамата съперници. Не можехъ сжщо да не си помисля, че биенето на съвѣстѣта у тоя чловѣкоубиецъ потвърждава мнѣнието на стария Хамондъ, който ми разправяше, какъ този страненъ народъ се отнася къмъ постѣпки, които азъ съмъ навикналъ да наричамъ прѣстѣпления. Наистина, въ дадения случай биенето на съвѣстѣта бѣше прѣувеличено; но ясно бѣ, че убиецътъ носи върху си всички послѣдици на своето прѣстѣпление и не чака обществото да го очисти, като го подложи на наказание.

Азъ вече не се бояхъ, че „светостѣта на човѣшкия животъ“ ще пострада у моитѣ приятели поради липсата на бѣсилки и затвори.

XXV.

Трети день на Темза.

Когато на другата заранъ ний отидохме при лодката, Валтеръ не можа да се сдържи да се не повърне пакъ къмъ вчерашния ни разговоръ; но сега той бѣ по-спокоенъ и намираше, че ако не сполучели да изпратятъ нещасния човѣкоубиецъ задъ морето, въ всѣки случай можело да го поселятъ нѣкъдѣ наблизо въ усамотение. Той даже самъ прѣдложилъ това. На Дика, а сжщо и на мене, право да си кажа, това лѣкарство ни се видѣ странно. Дикъ веднага си го каза.

— Приятелю Валтере, не трѣба да се оставя човѣкъ да размисля твърдѣ много за тази трагедия въ усамотение. Туй само ще усили въ него мисълта, че той дѣйствително е извършилъ прѣстѣпление, и въ края на краищата ще го накарате дѣйствително да тури край на живота си.

— Не знамъ, — продума Клара, — ако мога да си кажа мнѣнието, то, споредъ мене, по-добрѣ сега да се прѣдаде той на своята скръбъ и сетнѣ, ако мога тѣй да се изразя, да се събуди и да види, че не имало нужда толкова много да страда, и тогава той пакъ може да заживѣе щастливо. Колкото за самоубийство — не се бойте. Отъ всичко, което ни разправихте, виждамъ, че самъ той много обича тази жена, и докато любовта му не бжде задоволена, той ще се държи за живота съ всичкитѣ сили на своята душа, ще се вкопчи въ него, ще се прилѣпи къмъ него, ако мога тѣй да се изразя; и азъ мисля, че само така може да се обясни, защо той толкова трагично се отнася къмъ това произшествие.

Валтеръ се замисли и рече: — Да, може би, вий имате право, и може би ний всички би трѣбало да се отнесемъ по-леко къмъ това; но, видете ли, гостенино (обърна се той къмъ мене), такива нѣща се случватъ толкова рѣдко, че когато се случатъ, ний не можемъ да се владѣемъ добръ; но, разбира се, ний не обвиняваме нашия приятель, задѣто ни доставя толкова тежки минути; това той го прави отъ прѣувеличено уважение къмъ човѣшкия животъ и човѣшкото щастие. Но азъ нѣма вече да говоря по това; само ето що, — не можете ли ме прѣкара отъждъ рѣката, — искамъ да сгледамъ тамъ нѣкое усамотено жилище за горкия мой приятель, щомъ той иска това; чувахъ, че тамъ имало една много подходна за насъ кжщца въ долината задъ Стритлей; ако ме откарате тамъ, азъ ще се кача на височината и ще огледамъ кжщата.

— Празна ли е? — попитахъ азъ.

— Не, — отвърна Валтеръ, — но човѣкътъ, който живѣе тамъ, ще си излѣзе, като разбере, че ни трѣба кжщата. Видете ли, ний мислимъ, че прѣсниятъ въздухъ на долината и тихата мѣстность ще бждатъ полезни за нашия приятель.

— Да, — забѣлѣза Клара усмихната, — и той ще бжде не толкова далечъ отъ своята възлюблена, че да се не срѣщатъ, щомъ поискатъ, — а тѣ, разбира се, ще поискатъ това.

Приказвайки така, ний стигнахме до лодката, качихме се на нея и потеглихме по чудесната широка рѣка. Дикъ бързо гребѣше по съвършено спокойната вода на ранната лѣтна заранъ: часътъ нѣмаше още шестъ. Скоро ний стигнахме до единъ бентъ, и когато се спрѣхме, издигайки се по-нагорѣ благодарение на прииждащата вода, азъ не мо-

жехъ да не изкажа очудването си, дѣто стариятъ мой приятель, язътъ, устроенъ най-просто по селски, не бѣ измѣстенъ съ нищо друго. „Все ми се виждаше чудно, — казахъ азъ, — когато минавахме бентъ слѣдъ бентъ, дѣто вий, хора, които живѣете при такова благоденствие и обичате интересната работа, не сте измислили нѣщо, за да се избавите отъ тежката необходимостъ да се качвате нагорѣ по рѣката съ помощта на тия груби приспособления“.

Дикъ се засмѣ. — Драгий ми приятелю, — отговори той, — докато водата има лошия навикъ да тече отгорѣ надолу, мисля, че и за насъ ще бжде необходимо да се издигаме нагорѣ по течението, ако поискаме да се отдалечимъ отъ морето. Но, право да ви кажа, азъ не разбирамъ, защо не ви се харесва Мепълъ-Дърхемскиятъ бентъ? Споредъ мене, това е едно прѣлестно мѣстенце. — Азъ нищо не можахъ да възразя на послѣдната бѣлѣжка, когато погледнахъ клонитѣ на високитѣ дървета, които висѣха надъ водата, съ надническото прѣзъ листитѣ ярко слънце, и ве вслушахъ въ пѣнието на косоветѣ, което се сливане съ звука на падащата вода. Като не можахъ да обясня, защо съмъ противъ бента (въ дѣйствителностъ азъ не бѣхъ противъ), азъ прѣмълчахъ, но Валтеръ каза:

— Видите ли, гостенино! Нашето врѣме не е врѣме на изобрѣтенията. Послѣдната епоха извърши всичко това зарадъ насъ; сега ний само си служимъ съ ония изобрѣтения, които намираме за удобни, и оставаме на страна които не ни сж нужни. Азъ мисля, че прѣди нѣкое врѣме (не мога ви каза точната дата) вмѣсто бентове употребявали единъ много изкусенъ механизъмъ, — макаръ, разбира се, хората никога не сж стигали дотамъ,

че да накаратъ водата да тече нагорѣ по коритото си. Но азъ мисля, че този механизъмъ е билъ много сложенъ, и проститѣ бентове съ капаци и дебела дигаща се грѣда повече сж отговаряли на назначението си. Тѣ лесно се поправятъ, когато затрѣба, тъй като материалътъ винаги е на ржка; за туй тѣ сж останали, както виждате.

— Освѣнъ това, — прибави Дикъ, — тия бентове сж много красиви, както сами можете да видите, а менѣ не знамъ защо ми се струва, че вашитѣ механически шлюзове, които се курдисвали като часовникъ, сж били грозни и навѣрно сж разваляли изгледа на рѣката. Разбира се, че това е било главното основание да се спазватъ такива бентове. Прощавай, старий другарю! — викна той къмъ бента, като съ силенъ ударъ на кука-та ни прѣкара прѣзъ портата, — живѣй дълго и нека златниятъ ти вѣкъ се продължи вѣчно!

Ние потеглихме нататъкъ. Изгледътъ на брѣговетѣ бѣ ми познатъ. Такива бѣха тѣ до онова врѣме, когато вулгарната буржуазия заплѣни и Пенкбърнъ. Сега Пенкбърнъ бѣ се обѣрналъ отново сѣкашъ на село, т. е. прѣдставляваше една малка, прѣлестна група отъ кжщи. Букови дървета покриваха височинитѣ, които се издигаха надъ Безлдонъ; но равнитѣ полета, които се разстилахъ подъ тѣхъ, бѣха много повече застроени отъ едно врѣме; на тѣхъ се виждаха петъ голѣми кжщи съ много красиви очертания, напълно подходящи за характера на мѣстността. Долу, на зелената издана въ рѣката, тамъ, тѣто тя завива къмъ Хорингъ и Стритлей, петъ-шестъ момичета играеха на трѣвата. Като забѣлѣзаха, че сме пжтници, тѣ ни викнаха, когато минавахме оттамъ, и ний се спрѣхме на минутка, за да си поприказваме съ

тѣхъ. Тѣ токущо се кжпали, облѣчени бѣха много леко, боси и щѣли да ходятъ на Беркширскитѣ ливади, дѣто се почнала коситбата; та въ очакване да дойдатъ лодки отъ Беркширъ да ги взематъ, весело си прѣкарваха врѣмето. Тѣ настояваха, щото ний непрѣмѣнно да трѣгнемъ съ тѣхъ, но Дикъ подѣржаше своето: да почнемъ коситбата нагорѣ по рѣката, — той се боеше, че пълнотата и цѣлността на удоволствието ми ще бждатъ развалени, ако почна тази работа по-рано другадѣ — и тѣ отстѣпиха, макаръ и не съ удовольствие. Затуй пѣкъ те ме отрупаха съ въпроси за страната, отъ която съмъ пристигналъ, и за тамкашния животъ, което ми бѣ доста трудно да отговарямъ и, безъ съмнѣние, за тѣхъ бѣ сжщо така трудно да разбератъ моитѣ отговори. Азъ забѣлѣзахъ, че тия хубавички момичета, както и всички, съ които се срѣщахъ, при липсата на сериозни новини, като оная, що чухме Меплдърхемъ, много силно се интересуваха отъ всички дреболии на живота: врѣмето, коситбата, послѣдната нова кжща, изобилието или липсата на нѣкои птици и тѣй нататъкъ. И тѣ говорѣха всичко това не съ равнодушенъ и условенъ изгледъ, но съ дѣйствителна заинтересуваность. Освѣнъ това, азъ забѣлѣзахъ, че женитѣ знаеха всичко това сжщо тѣй добрѣ, както и мжжетѣ: можеха да кажатъ името на цвѣтето и да опрѣдѣлятъ неговото качество, да разправятъ за свойствата на нѣкоя риба или птица и други такива.

Странно, до каква степенъ ме порази тази разлика въ познаването на селския животъ; едно врѣме винаги се казваше, и съвсѣмъ вѣрно, че селенитѣ, вѣнъ отъ всѣкидневната си работа, слабо познаваха страната и не можеха да разправятъ

нищо за нея; а тия хора съ такава любознателност се отнасяха къмъ всичко, което се вършеше по полетата, въ горитѣ и равнинитѣ, като че ли бѣха лондонска тълпа, токущо избавена отъ тиранията на тухлата и на варьта.

Трѣба да посоча сжщо така една подробностъ, която заслужва внимание: не само че значително бѣха се размножили птицитѣ отъ нехищна порода, но сжщото бѣ и съ тѣхнитѣ врагове — грабливитѣ птици. Единъ орелъ висѣше надъ главитѣ ни вчера, когато минавахме край Медменхемъ, изъ храститѣ често се срѣщаха свраки. Азъ видѣхъ нѣколко ястреба, а сега, тъкмо минавахме прѣзъ хубавичкия мостъ, който бѣ замѣнилъ Безилдонския желѣзнопътенъ мостъ, нѣколко врани загракаха надъ главитѣ ни и литнаха татъкъ къмъ равнинитѣ. Отъ всичко това азъ заключихъ, че днитѣ, когато дивечътъ трѣбаше да се овардва, сж минали, и даже не счетохъ за нужно да запитвамъ Дика по това.

XXVI.

Вироглавцитѣ.

Прѣди да се раздѣлимъ съ момичетата, ний видѣхме двамина здрави младежи и една жена, които отплуваха отъ Беркширския брѣгъ; Дикъ намисли да се пошегува малко нѣщо съ момичетата, и той ги попита: защо не е имало съ тѣхъ никой мжжъ, който да имъ помогне да минатъ рѣката, и кждѣ сж се дѣнали лодкитѣ имъ. Най-младото отговори: — О, тѣ взеха една гемия, за да докаратъ камъни откъмъ горня Темза.

— Кои сж тѣ, драго дѣте? — попита Дикъ.

Най-голѣмото момиче каза засмѣно: — По-добрѣ идете сами да видите. — Погледнете, — прибави тя, като посочи къмъ сѣверо-западъ. — Нима не виждате, че тамъ строятъ?

— Да, — забѣлѣза Дикъ, — и менѣ ми е чудно това: въ такова врѣме прѣзъ годината . . . Нима тѣ не отиватъ на коситба заедно съ васъ?

Всички момичета се разсмѣха и, прѣди да замлъкне тѣхниятъ смѣхъ, лодката отъ Беркширъ се блъсна въ трѣвата, момичетата леко скокнаха въ нея, все още усмихнати, а новодошлитѣ ни поздравиха. Но прѣди да отплуватъ, високото момиче каза:

— Извинявайте за смѣха, драги съсѣди, но ний имаме приятелски закачки съ строителитѣ тамъ горѣ, а сега нѣмамъ врѣме да ви разправамъ цѣлата история, затова идете сами и ги разпитайте, тѣмъ ще имъ бжде приятно да ви видятъ, стига да не имъ попрѣчите на работата.

Тѣ пакъ се разсмѣха всички и привѣтливо ни махнаха съ ржка на прощаване, когато гребцитѣ възвиха лодката и ни оставиха на брѣга.

— Да идемъ при тѣхъ, — каза Клара: — Само да не бързате много за Стритлей, Валтере?

— О, не, — отвърна Валтеръ. — Драго ще ми бжде да прѣкарамъ малко повече въ вашето общество.

И така, ний оставихме лодката и почнахме да се изкачваме по полегатия склонъ на височината. Азъ бѣхъ малко нѣщо мистифициранъ и попитахъ Дика, защо се смѣятъ. „Каква бѣше тази работа?“

— Струва ми се, че се досѣщамъ, — отговори Дикъ. — Нѣкои отъ живущитѣ тамъ горѣ сж се

заловили на работа, която много ги е увлѣкла, и не имъ се ше да ходятъ на коситба. Това нищо не значи, тъй като за тази приятна и трудна работа винаги има много желаещи; но понеже коситбата е единъ видъ установенъ празникъ, то съсѣдитѣ имъ се смѣятъ добродушно.

— Разбирамъ, — казахъ азъ. — То е все едно, както въ врѣмето на Дикенса, нѣкои младежи толкова се вдаваха въ своята работа, че не искаха да празнуватъ Коледа.

— Съвършено вѣрно, — отговори Дикъ. — Само че днесъ не се иска да бждешъ младъ за това.

— Но какво вий разбирате подъ думитѣ приятна и трудна работа? — попитахъ азъ.

— Нима азъ така се изразихъ? отговори той — Разбирамъ такава работа, която развива мускулитѣ, закрѣпва ги и ви изпълва съ чувството на приятна умора прѣдъ заспиване. Но тя никакъ не е тежка въ други смисълъ на думата и не ядосва човѣка. Такава работа е винаги приятна, стига да не се прѣуморите. Само че добрата коситба изисква извѣстно искусство. Азъ съмъ доста добъръ косачъ.

Разговаряйки така, ний се приближихме до една не твърдѣ голѣма кжша, която се строеше въ края на една прѣкрасна овощна градина, заградена съ стара каменна стѣна.

— О, разбирамъ сега, — рече Дикъ, — това е едно прѣкрасно мѣсто за кжша; тука имаше единъ жалъкъ домъ отъ деветнайсетия вѣкъ и менѣ ми е драго, че го прѣстрояватъ; и пакъ съ камъни, макаръ това да не подхожда къмъ тая мѣстность. Честна дума, тѣ чисто работятъ, но азъ не бихъ я строилъ цѣлата съ неодѣлани камъни.

Валтеръ и Клара вече разговаряха съ единъ

високъ човѣкъ, въ зидарска блуза, нагледъ четирисетгодишенъ, но въ дѣйствителность, както си мислѣхъ, по-възрастенъ. Въ ржцѣтъ си той държеше чукъ и длато. Долю подъ една стрѣха и по скелята работѣха нѣколцина мжже и двѣ жени, и тѣ съ блузи. Една хубавичка млада жена, облѣчена въ елегантенъ костюмъ отъ синъ платъ, която не участвуваше въ работата, дойде полекичка при насъ съ шевъ въ ржка. Тя ни поздрави и каза съ усмивка: — И така, вий идвате отъ рѣката, за да видите „виоглавцитѣ“ ли? А дѣ косите вий, съсѣди?

Зидари на работа

— Надѣсно задъ Оксфордъ, — отвърна Дикъ. Тамъ коситбата позакъснѣ. Ами какво вий правите тука, хубавичка съсѣдке?

Тя отвърна засмѣно: — О, азъ съмъ отъ ония щастливци, които не искатъ да се трудятъ, макаръ понѣкога и азъ имамъ работа. Азъ служа за моделъ на мистрисъ Филипа, когато ѝ затрѣба. Тя

ни е главната ваятелка, да идемъ при нея.—И тя ни поведе къмъ вратата на недовършената кжща, дѣто една мъничка жена работѣше на стѣната съ чукче и длато. Тя бѣ толкози прѣдадена на работата си, че даже не се обърна, когато ний се приближихме; но друга една жена, по-висока отъ нея, нагледъ съвсѣмъ младо момиче, което работѣше при нея, прѣстана да дѣла и съ възхитени очи изглеждаше Дика и Клара. Никой другъ не обърна на насъ никакво внимание.

Момичето съ синия костюмъ сложи ржка върху рамото на ваятелката и каза: — Е, Филипа, ако така гълтате работата си, то скоро тя ще се привърши, и тогава какво ще правите?

Ваятелката нетърпеливо се избърна, и ний видѣхме една жена на около четирсетъ години (поне така изглеждаше). Тя каза малко ядосано, но съ мекъ гласъ:

— Не приказвайте глупости, Кетъ, и недѣйте ми бърка, моля ви се. — Но, като ни видѣ, тя млъкна и се приближи до насъ съ оная умилна усмивка, съ която ни посрѣщаха навсѣкждѣ.

— Благодаря ви, дѣто сте ни навѣстили, съсѣди; вѣрвамъ, не ще ме смѣтнете за нелюбезна, ако си продължавамъ работата, особно като ви кажа, че цѣлия априлъ и май съмъ била болна и неспособна за нищо, а тука въздухътъ на открито, слънцето и работата, всичко заедно, както и настроението, ме каратъ да скжпя всѣки свой часъ. Извинявайте, ще трѣба пакъ да си гледамъ работата.

И тя почна да работи, като изрѣзваше на барелефа цвѣте и фигури, но продължаваше да говори изпomeжду ударитѣ на длатото си: „Видите ли, ний всички намѣрихме, че това е най-ху-

бавото мѣсто за кжша по цѣлия брѣгъ; а то е било толкова дълго врѣме заето съ нищо и никаква постройка, щото ний, зидаритѣ, рѣшихме да сложимъ всичко на карта и да построимъ най-красивата кжща, каквато можемъ до измислимъ. Така че . . . на, така . . .“

Тукъ тя отново се прѣдаде на работата си, но дойе единъ високъ разпоредителъ и каза: „Всичко това е така, съсѣди: ний строимъ домъ съ неоцѣлани камъни, той като искаме да го окичимъ съ гирлянди отъ цвѣтя и фигури. Все нѣщо ни попрѣчваше: ту това, ту онова, между другото и болестъта на Филипа, и макаръ, че можехме да направимъ гирлянди и безъ нея . . .“

„Биха могли? вижъ ли какъ!“ промърмори Филипа, безъ да се обърне.

— Но, въ всѣки случай, тя ни е най-добрата ваятелка, и отъ наша страна не би било добрѣ да започваме работата безъ нея. Сега сами видете, — продължи той, като гледаше Дика и мене, — че не можемъ да участвуваме въ коситбата, нали така, съсѣди? Но сега нашата работа върви тѣй бързо, благодарение на чудесното врѣме, щото азъ мисля, че ще можемъ да откъснемъ една седмица или десетина дни за жетва. Колко пѣргаво ще подкараме ний жетвата! Елате тогава на нивитѣ, на сѣверъ и на западъ оттука вий ще видите добри жетвари, съсѣди!.

Ура! ехъ, че се хвали! — викна единъ гласъ отъ скелята. — Нашиятъ разпоредителъ мисли, че това е по-леко забавление, отколкото да се слага камѣкъ връзъ камѣкъ.

При тия думи се раздаде всеобщъ смѣхъ, къмъ който се присѣдини разпоредителътъ. Слѣдъ това ний видѣхме единъ младежъ, който донесе и

постави въ сѣнката на стрѣхата една мѣничка маса, сетѣ пакъ излѣзе и се върна съ неизбѣжната голѣма плетена бутилка и високи чаши. Разпоредителтъ ни покани тогава да седнемъ на подобавашо стѣпало отъ каменни буци и каза: — Е, съсѣди, да пиемъ за туй, щото моята похвала да излѣзе истина; инакъ ще мисля, че вий дѣйствително не сте ме повѣрвали. Ей, вий тамъ, — обърна се къмъ скелята, — ще дойдете ли да пиинете съ насъ по една чашка вино? — Трима отъ работешитѣ слѣзоха отъ стѣлбата съ бързи свикнали стѣпки. Но другитѣ не отговориха нищо, а самъ шегаджията (ако може тѣй да се нарѣче) викна, безъ да се обърне:

— Извинявайте, съсѣди, но азъ не мога да слѣзя, трѣба да продължавамъ. Моята работа не е да наглеждамъ, като на оня старецъ; но вий, другари, изпратете ни тука по чаша вино, и ний да пиемъ за здравето на косачитѣ.

Филипа, то се разбира отъ само себе си, не се откъсна отъ своето любимо занятие, но другата ваятелка дойде.

Тя излѣзе дъщеря на Филипа; бѣ тя високо силно момиче, съ черна коса, съ цигански типъ на лицето и съ необикновено важна фигура. Другитѣ се събраха наоколо ни и затракаха чашитѣ, а работешитѣ на скелята се обърнаха къмъ насъ и сжщо пиха за наше здраве. Но мѣничката дѣятелна жена при вратата сѣкашъ нищо не чуваше и само сви рамѣнѣ, когато дъщеря ѝ отиде при нея и я бутна съ ржка.

Слѣдъ това ний си стиснахме ржцѣтѣ и тргнахме отъ „вироглавцитѣ“ надолу по наклона къмъ нашата лодка. Още не бѣхме изминали нѣколко крачки и ето че чухме грѣмкитѣ звукове на тра-

кашитѣ чукове, които се сливаха съ бръмченето на пчелитѣ и пѣенето на чучулигитѣ, пѣещи високо надъ мѣничката Безилдонска долина.

XXVII.

Горня Темза.

Ний оставихме Валтера на Беркширския брѣгъ посрѣдъ чуднитѣ красоти на Стритлей, а сами продължавахме своя пътъ къмъ мѣстността, която се смѣташе по-рано за едно затѣнчено село, въ политѣ на хълмоветѣ Уайтъ-Хорсъ; контрастътъ, който съществуваше по-рано между донѣйдѣ сварилото вече да приеме градски изгледъ село и спазилата всичката си дѣйствиена неприкосновеностъ природа, не съществуваше вече, и чувството на възторгъ ме обхвана (както се случваше и по-рано), като видѣхъ познатия изгледъ на съвсѣмъ неизмѣненитѣ хълмове на Беркширската верига.

Въ Велинкфордъ ний се спрѣхме да похапнемъ; разбира се, че всѣка слѣда отъ мръсота и мизерия бѣ изчезнала отъ улицитѣ на този старъ градъ; много грозни кжщи бѣха съборени и на тѣхно мѣсто издигнати нови, хубави. Но странно нѣщо, — градътъ все пакъ приличаше на онова старо градле, което азъ тѣй добръ помнѣхъ. Той бѣ такъвъ, какъвто трѣбаше да бжде оня едноврѣмешенъ градъ.

На ядене ний се запознахме съ единъ старъ, но много веселъ и уменъ човѣкъ, който въ селски смисълъ бѣ второ издание на стария Хамондъ. Той притежаваше необикновено обширни знания по старата история на тази мѣстностъ, отъ Ал-

фреда до Парламентските войни, много отъ събитията на които сж станали при Велинкфордъ; но, което бѣ много по-интересно за насъ, той имаше подробни свѣдения за прѣходния периодъ, който се завършилъ съ съврѣменото положение на нѣщата. Той ни разправи за него твърдѣ много работи и особно за „изхода“ на народа отъ градоветѣ въ село и за постепенното възврѣщане на градскитѣ жители отъ една страна и на селскитѣ отъ друга къмъ отдавна забравенитѣ отъ еднитѣ и отъ другитѣ условия на живота. По едно врѣме работата дошла дотамъ, както той ни разправяше, че не само било невъзможно да се намѣри дърводѣлецъ или ковачъ въ село или въ нѣкой малкъ околийски градецъ, но че хората въ тия мѣстности се отучили даже да пекатъ хлѣбъ и че въ Велинкфордъ, напримѣръ, хлѣбъ (приготвянъ по особень начинъ, обяснението на който не можахъ да разбера) изпращали съ сутрѣшния тренъ отъ Лондонъ, заедно съ вѣстниците. Той ни каза, че градскитѣ жители, като идвали въ село, опознавали се съ земеделското изкуство, старателно изучвайки механизма на машинната работа, и прѣдставлението за ржчния трудъ у тѣхъ се съединило съ машинитѣ. По него врѣме нивитѣ се обработвали съ машини, и работниците управлявали машинитѣ, безъ да разбиратъ тѣхната направа. Отъ друга страна, старитѣ хора измежду земеделцитѣ гледали все пакъ да научатъ младежта на малки домашни занаяти, като напримѣръ употребяването на пилата, ковачеството и други такива. Въ ония врѣмена се смѣтало за голѣмо умѣние и даже за рѣдкостъ, ако човѣкъ можелъ да прикрѣпи дрѣжката за граблитѣ съ ржчна работа; изисквала се машина, струваща хиляда английски лири, нѣкол-

ко работници и половинъ день пътуване, за да се извърши една работа, която струвала петъ шилинга. Между другото той ни показва отчетитѣ на нѣкои селски съвѣти, които изглежда да сж имъ отнемали твърдѣ много врѣме, и тия отчети поразяваха по сериозността, съ която се трактуватъ въ тѣхъ прѣдмети, смѣтани въ отдавна миналитѣ врѣмена за крайно прости, като напримѣръ количеството на лугата и лойта за варене на сапуня, нуженъ за пране въ село, или точната температура на водата, необходима за сваряване на овнишки крака — и всичко това, при пълната липса на разногласия, каквито винаги е имало даже въ селскитѣ събрания на по-раншната епоха. Всичко това е било много смѣшно и въ сжщото врѣме поучително.

Сжщиятъ старецъ, на име Хенри Морсомъ, ни заведе слѣдъ обѣдъ въ една огромна стрѣха, дѣто се намираше голѣма колекция отъ разни орждия на манифактурната промишленостъ отъ послѣднитѣ врѣмена на машинния периодъ до ново врѣме. Той съ голѣма охота ни показваше и обясняваше всички колекции. И наистина, всичко това бѣ много интересно, тъй като можеше да се види постепенния прѣходъ отъ машинния начинъ на производство (достигналъ до най-лошитѣ си прѣдѣли малко по-късно слѣдъ споменатата по-горѣ Гражданска Война) къмъ първитѣ години на новия ржченъ периодъ. Разбира се, имаше много междинни периоди, тъй като новата епоха на ржчния трудъ се развивала много бавно.

— Не забравяйте, — казваше стариятъ антикваръ, — че ржчниятъ трудъ не бѣ резултатъ на тъй наречената икономическа необходимостъ. Напротивъ, по онова врѣме машинитѣ бѣха толкова

много усъвършенствувани, щото почти всичката необходима работа можеше да се извърши отъ тѣхъ. И дѣйствително, мнозина по него врѣме и по-рано мислѣха, че машинното производство съвършено ще измѣсти рѣчния трудъ, и това можеше да се вижда вѣроятно, наспоредъ онова, което ставаше; но имаше и друго мнѣние, съвсѣмъ не толкова логично и разпространено само повечето между богатитѣ хора на прѣдосвободителната епоха, което не изчезна обаче и сетнѣ, когато настѣпи тази епоха. Това мнѣние, което, отъ всичко що съмъ чулъ, се виждало тогава толкова естествено, колкото днеска то се вижда нелѣпо, се състоеше въ слѣдното: докато простата катадневна работа трѣба да се извършва изключително по автоматически начинъ, съ машини, енергията на другата, по-интелигентната частъ отъ човѣчеството трѣба да бѣде насочена къмъ занятия съ вишитѣ форми на изкуството, както и съ науката, и съ изучаване на историята. Нали е странно, дѣто у тѣхъ до такава степенъ липсвалъ всѣки стремежъ къмъ пълно равенство, което ний смѣтаме днеска за основа на всѣко щастливо човѣшко общество?

Азъ не отговорихъ нищо и се вдадохъ на своитѣ мисли; Дикъ сжщо се замисли и сетнѣ каза: — Странно нѣщо, съсѣде, нали? Не знамъ, какъ да кажа. Често съмъ чувалъ отъ моя роднина, че единствената цѣль на едноврѣмешнитѣ хора била — да избѣгватъ работата или поне тѣ мислили, че това трѣбало да имъ бѣде цѣльта. Така че работата, къмъ която ги *принуждавалъ* всѣкидневниятъ дѣлниченъ животъ, имъ се виждала по-тежка отъ оная, която тѣ сж *можели* да избератъ сами.

— Много вѣрна бѣлѣжка, — отговори Морсомъ. — Въ всѣки случай тѣ скоро видѣха своитѣ

грѣшки и разбраха, че при машинния способъ на работене можеха да живѣятъ само роби и робовладѣлци.

Клара се намѣси въ разговора, като се поизчерви при това :

— Нима тѣхната грѣшка не е била прѣдизвикана отъ влиянието на околния робски животъ? Животъ, който гледалъ на всичко съществуващо вънъ отъ човѣка, одушевено и неодушевено, съ една рѣчь — на *природата*, както тогава сж каз-

Срѣщата съ Еленъ.

вали, като на едно, а не човѣчеството, като на нѣщо особено. Много естествено, при подобенъ мирогледъ хората сж се стремили да поробятъ „природата“, щомъ сж мислили, че „природата“ е нѣщо вънъ отъ тѣхъ.

— Съвършено вѣрно, — забѣлѣза Морсомъ ; — и тѣ не знаеха, какво да правятъ, докато се не възмутиха противъ механическия животъ. Това се започна прѣди Великата Промѣна — между хора,

които имаха свободно врѣме да мислятъ за такива нѣща, и незабѣлѣзано се разпространи. Най-сетнѣ, работата, която доставяше удоволствие и затова не се смѣташе за мжка, почна да измиста полека-лека механическия трудъ, отъ който никога не мечтаеха да се отърватъ съвършено, макаръ и да се надяваха да го съкратятъ, а по-сетнѣ изгубиха и тази надежда.

— Ами кога се започна тази революция? — попитахъ азъ.

— Въ срѣдата на вѣка слѣдъ Великата Промѣна, — отвърна Морсомъ, — това особено се забѣлѣза. Машина слѣдъ машина прѣставаха да работятъ на туй основание, че машинитѣ не можеха да даватъ произведения на изкуството, а пъкъ търсенето на такива произведения на изкуството ставаше все по-голѣмо и по-голѣмо. На, погледнете, — каза той, — тукъ се намиратъ нѣколко произведения отъ онова врѣме: грубъ и неизкусенъ е още ржчния трудъ, но основателенъ и вече съ извѣстна любовъ къмъ работата.

— Това е много интересно, — казахъ азъ, като взехъ въ ржката си едно глинено издѣлие измежду рѣдкоститѣ, които ни показваше антикварътъ, — съвсѣмъ не приличатъ на работата на дивакъ или варваринъ, а все пакъ въ тѣхъ се чувствува умраза къмъ цивилизацията, както я казваха тогава.

— Да, — продължи Морсомъ, — тука вий не трѣба да търсите изящностъ, въ него периодъ съ тия работи се занимаваха хора, които въ сжщностъ бѣха роби. Но сега, видите ли, — каза той, като ме заведе малко нататъкъ, — ний одолѣхме ржчния грудъ и съединяваме техническото съвършенство съ свободната фантазия.

Азъ погледахъ и се очудихъ на красивата и изкусна работа. Най-сетнѣ хората почнаха да гледатъ на живота като на удоволствие, а на задоволяването общитѣ нужди на човѣчеството и на подготвянето комъ тѣхъ — като на трудъ достоенъ за най-добритѣ прѣдставители на човѣчеството.

— Но какво ще стане сетнѣ?

Старецътъ се засмѣ: — Не знамъ, — отговори той, — когато дойде това новото, ний ще го присрѣщнемъ.

— А засега, — намѣси се Дикъ, — да присрѣщнемъ нашата цѣль. И така, на открито и къмъ брѣга! Не искате ли да се разходите съ насъ, съсѣде? Нашиятъ приятелъ жадно слуша разказитѣ ви.

— Ще дойда съ васъ до Оксфордъ. Трѣба да взема една-две книги отъ Бодлиенската библиотека. Вѣрвамъ, че ще ношувате въ стария градъ, нали?

— Не, — отговори Дикъ, — ще идемъ по-нагорѣ, тамъ ни чака коситбата, както знаете.

Морсомъ поклати глава, ний излѣзохме на улицата и се качихме на една лодка малко по-горѣ отъ градския мостъ. Но тъкмо въ туй врѣме, когато Дикъ влагаше лопатитѣ да гребе, подъ ниската арка на моста се чу шумъ отъ весла. То бѣ една хубава малка лодчица, боядисана зелено и по нея нарисувани красиви цвѣтя. Когато тя излѣзе изподъ арката, една фигура, сжщо тъй свѣтла както лодката, се издигна въ нея: тя бѣ една тънка дѣвойка, облѣчена въ тъмно-синя копринена дреха, която се развяваше отъ вѣтъра измежду аркитѣ на моста. Нейната вънкашность ми се видѣ позанта, и когато тя си обърна главата къмъ насъ и ни показа прѣлестното си лице, азъ съ радость видѣхъ, че тя бѣ добрата фея отъ чуд-

ната градина въ Рънимедъ, — Еленъ. Ний се спрѣхме да я посрѣщнемъ. Дикъ стана правъ въ лодката и весело я поздрави, азъ искахъ да го послѣдвамъ, но не сполучихъ, Клара ѝ махна съ изящната си ржчица, а Морсомъ кимна съ глава и любезно я изгледа. Що се отнася до Еленъ, красивото ѝ загорѣло лице бѣ облѣно съ руменина, когато тя стигна до нашата лодка и каза :

— Видите ли, съсѣди, азъ не бѣхъ увѣрена, че пакъ ще мините прѣзъ Рънимедъ и че ще се спрете тамъ, въ случай че мините; освѣнъ това, азъ не знаехъ, ще ли бждемъ тамъ, азъ и баща ми, подиръ една-двѣ седмици; нему му се ще да навѣсти брата си, на сѣверъ, пъкъ азъ не искамъ да го пушамъ самъ. Бояхъ се, че вече никога нѣма да ви видя, а това ми бѣ тежко, ето защо тръгнахъ подиръ ви.

— Отлично, — каза Дикъ, — вѣрвамъ, че на всички ни е драго това, но бжете увѣрени, че ний съ Клара непрѣмѣнно щѣхме да ви навѣстимъ и бихме дошли втори пѣтъ, ако на първия не ви заваримъ. Но, драга съсѣдке, вий сте сама въ лодката и много сте гребли досега; мисля, че ще ви бжде приятно сега да си отпочините; по-добрѣ ще е да се раздѣлимъ на двѣ.

— Да, — отговори Еленъ, — азъ се сѣтихъ за това и взехъ кормилото на моята лодка; моля ви се, помогнете ми да го настаня. — Тя отиде до кърмилото на лодката си, и така я възви, че Дикъ можа да я достигне съ ржка; той колѣнчи въ нашата лодка, тя въ своята, и почнаха да настаняватъ кърмилото. Никаква промѣна не бѣ станала, както можете да си прѣдставите, въ устройството на такова просто нѣщо като кърмилото на лодката. Когато двѣтъ прѣкрасни лица се на-

ведоха надъ кърмилото и, както ми се стори, много близко едно до друго, макаръ това да трая само минутка, нѣщо като че ме прониза. Клара седѣше на мѣстото си и не се озърташе, сетнѣ тя каза съ едва забѣлѣзана сухостъ на гласа:

— А какъ да се раздѣлимъ? Може би ти, Дикъ, ще отидешъ при Еленъ, защото, безъ да искамъ да обидя нашия гостенинъ, ти си по-добъръ гребачъ.

Дикъ стана, сложи си ржката на рамото ѝ и каза :

— Не, не, нека нашиятъ гостенинъ си опита силитѣ, и той трѣба да упражни силитѣ си. При това ний не бързаеме. Трѣба да минемъ малко по-горѣ отъ Оксфордъ, и даже ако закъснемъ, ще ни свѣти мѣсецътъ, а лунната нощъ никакъ не е по-лоша отъ сивия день..

— И азъ отъ своя страна ще се помжча по-добъръ да управлявамъ лодката, — забѣлѣзахъ азъ, — така че навѣрно течението нѣма да я унесе надолу.

Всички се засмѣха, като че ли казахъ нѣщо много остроумно, и азъ намѣрихъ, че смѣхътъ на Еленъ даже между смѣха на другитѣ звучеше толкова красиво, както никога не съмъ чувалъ.

Накъсо казано, азъ влѣзохъ въ лодката ѝ съ извѣстна гордостъ и, като взехъ лопатитѣ, веднага почнахъ да гребя, за да ме видятъ всички. Да си призная ли?... стори ми се, че даже този щастливъ свѣтъ стана още по-щастливъ отъ близостта ми къмъ това чудно момиче. Трѣба да кажа, че отъ всички лица, съ които съмъ се срѣщалъ въ новия свѣтъ, тя бѣше най-оригиналната и най-малко приличаше на онова, което можехъ да си прѣдставя. Клара напримѣръ, въпрѣки нейната

хубостъ и веселостъ, все пакъ приличаше на много любезна и проста млада леди, а другитѣ момичета сжщо така бѣха само по-свършенни типове отъ онова, което съмъ срѣщалъ въ миналитѣ врѣмена. Но това момиче бѣ не само своеобразно красиво и нѣмаше нищо общо съ млада леди, но оригинално въ всѣко отношение. Азъ никога не можехъ прѣдварително да си прѣдставя, какво тя ще каже и направи, но всичко въ нея ме възхищаваше и ми се харесваше. Въ всичко, което говорѣше и правѣше, нѣмаше нищо поразително; но всичко то бѣ нѣкакъ особено и всѣкога пълно съ оня неизказанъ интересъ и жизнерадостъ, които забѣлѣзахъ повече или по-малко въ всички, но които въ нея бѣха повече забѣлѣзани и по-прѣлестни, отколкото въ когото и да било друго. Скоро ний потеглихме и вървѣхме покрай прѣлестни брѣгове между Бенсингтонъ и Дорчестеръ. Сега бѣ вече почти пладня, бѣ топло, но не горещо, и съвсѣмъ тихо. Високитѣ, леки, бѣли като маргаритъ и блестящи облаци смекчаваше слънчевата горещина; но прѣзъ тѣхъ на много мѣста се виждаше блѣдно-синето небе, което изглеждаше нѣкакъ особно високо и твърдо. То имаше изгледъ на нѣкакъвъ сводъ, както понякога го казватъ поетитѣ, а не на безпрѣдѣлно въздушно пространство; но този сводъ бѣ толкова безграниченъ и толкова изпълненъ съ свѣтлина, че никакъ не ни потискаше. Навѣрно за такъвъ день е мислилъ Тенисонъ, когато казваше въ своитѣ „Lotos Eaters“ за страната, дѣто царува вѣчното послѣобѣдно врѣме.

Еленъ бѣ се облегнала на кърмилото и сѣкашъ напълно се отдаваше на радостта на живота. Азъ забѣлѣзахъ, че тя дѣйствително всичко

виждаше наоколо си и нищо не пропускаше, и когато я гледахъ, неприятното чувство, че тя може би е малко нѣщо увлечена отъ хубавия, и изкусенъ Дикъ и затова е тръгнала слѣдъ насъ, съвсѣмъ изчезна отъ моята душа. Ако това бѣ така, то тя, разбира се, не би могла да се възхищава толкова много отъ чуднитѣ изгледи. Известно врѣме тя почти не говорѣше, но когато минавахме подъ Шилингфордския мостъ (новопостроенъ, но приличенъ на стария), тя ме помоли да спремъ лодката, за да се полюбуваме на пейзажа, прѣзъ прѣлестната арка. Послѣ тя се обърна къмъ мене и каза :

— Не зная, да се радвамъ ли или да скърбя, дѣто за пръвъ пжтъ виждамъ тѣзи брѣгове; наистина, да види човѣкъ всичко това за пръвъ пжтъ е голѣмо удоволствие, но ако бѣхъ тука прѣди една или двѣ години, колко хубави спомени бихъ имала, и какъ чудно тѣ биха се слѣли съ живота ми, и на сънъ, и на явѣ; много ми е драго, че Дикъ гребе бавно, ний можемъ по-дълго да прѣкараме тука. А вамъ какъ се харесватъ тия мѣста, — нали за пръвъ пжтъ идвате тука?

Не мислѣхъ, че тя иска да ме постави на тѣсно, но при все това азъ се излѣгахъ и отговорихъ:

— За пръвъ пжтъ ли? . . . Съвсѣмъ не за пръвъ пжтъ идвамъ азъ тука. Азъ много добрѣ познавамъ тѣзи брѣгове и мога да кажа съ право, че познавамъ всѣко кѣтче на Темза отъ Хамерсмитъ до Крикледъ.

Забѣлѣзахъ, какви усложнения може да докаратъ моитѣ думи, само когато тя устреми къмъ мене пълния си съ любопитство погледъ, както често пжти се случваше и по-рано въ Рѣнимедъ, когато казвахъ нѣщо странно, което правѣше нео-

бясно за другитѣ моето положение между тия хора. Азъ се изчервихъ и казахъ, за да изглежда моята неловкостъ :

— Чудя се, какъ не сте били досега тука. Вий живѣте на Темза и гребете толкова добрѣ, че за васъ това не съставлява голѣмъ трудъ, безъ да говоря, — прибавихъ азъ любезно, — че всѣки би билъ щастливъ да гребе вмѣсто васъ.

Тя се засмѣ, но не на комплиментъ ми (бѣхъ увѣренъ, че тя е свикнала на фрази отъ подобенъ характеръ), но на нѣщо, което мина прѣзъ ума ѝ; тя, както и по-рано, умилно ме гледаше, но въ очитѣ ѝ се виждаше любопитство и проникателностъ; послѣ тя каза :

— Може би това е странно, но въ къщи азъ имамъ много работа, а освѣнъ това трѣба да се грижа за татка и да уреждамъ отношенията си къмъ двама-трима младежи, на които особно се харесвамъ, но на които не мога наведнѣжъ да угодя... Но вий, драгий съсѣде? . . . менѣ ми се вижда още по-чудно, дѣто толкова добрѣ познавате горня Темза, отколкото че азъ не я познавамъ. Доколкото разбрахъ, вий само отпрѣди нѣколко дена сте въ Англия. Но може би искахте да кажете, че сте чели нейното описание въ книгитѣ и сте виждали картини, — макаръ че това далечъ не е сжщото.

— Съвършено вѣрно, — отвърнахъ азъ, — но азъ съвсѣмъ нищо не съмъ челъ за Темза; това бѣ сжщо така една отъ нелѣпоститѣ въ наше-то врѣме; никой не помисли да напише прилична книга върху единствената — справедливо може да я наречемъ така — рѣка въ Англия.

Още не излѣзли тѣзи думи отъ устата ми, и азъ забѣлѣзахъ, че направихъ нова грѣшка. Доядѣ ме, тѣй като не искахъ да влизамъ въ дълги обяснения или да почна нова серия

на измислици като Одисея. Стори ми се, че Еленъ ме разбра и не се възползува отъ моята неловкостъ. Любопитството въ очитѣ ѝ се смѣни съ умилно добродушие.

— Въ всѣки случай, много ми е драго, че се случи съ васъ да бжда тука, щомъ толкова добрѣ познавате нашата рѣка. Азъ малко я познавамъ отъ Пенгборнъ, и вий можете да ми разправите, което искамъ да зная. — Тя помълча малко и послѣ продължи : — Но онова, което зная, сжщо така добрѣ го познавамъ, както и вий; би ми било мжчно, ако си помислѣхте, че азъ не се интересувамъ отъ такава чудесна и такава интересна рѣка, като Темза.

Тя каза това съвсѣмъ сериозно, съ приятелско довѣрие къмъ мене, което много ми се хареса; но азъ забѣлѣзахъ, че тя само скри своитѣ съмнѣния относително мене за друго врѣме. Сега ний пристигнахме при Дейския бентъ, дѣто Дикъ ни чакаше съ двамата си съпжтници; той искаше да излѣзъ на брѣга, за да ми покаже нѣщо, което никога не съмъ виждалъ. Азъ нѣмахъ нищо противъ и трѣгнахъ подирѣ му заедно съ Еленъ къмъ добрѣ познатата ми могила, съ една дълга черкова на нея, служеца и сега за разни нужди на добродушнитѣ обитатели на Дорчестеръ.

Селскиятъ ханъ, дѣто се спирахъ обикновено въ ония дни, когато гостеприемството се купуваше и продаваше, както по-рано бѣ украсенъ съ изображението на Ирида. Този пжтъ азъ се приструвахъ ужъ, че нищо не ми е познато; но когато се спрѣхме за извѣстно врѣме до политѣ на могилата срѣщу Синоденъ съ неговитѣ ясно очертаващи се жбци, и урвата Уитенхемъ, азъ се почувствувахъ въ малко неловко положение прѣдъ

сериозния и внимателен погледъ на Еленъ, и почти извикахъ: „Колко малко се е измѣнило тука“. Ний пакъ се спрѣхме въ Ебингдонъ, който сжщо тѣй както и Уолингфордъ ми бѣ познатъ и непознатъ, тѣй като отъ една страна бѣ разчистенъ отъ разрушителното дѣйствие на XIX вѣкъ, а отъ друга той почти никакъ не бѣ се измѣнилъ.

Слънцето вече захождаше, когато се приближихме къмъ Оксфордъ при Уозеней. Ний се спрѣхме за една-двѣ минути при стария замъкъ, за да слѣзе Хенри Морсомъ. Отъ само себе си се разбира, че доколкото можеше да се види отъ рѣката, азъ не изпуснахъ нито една кула, нито едно острие въ този градъ, прѣпълненъ едно врѣме съ професори. Но ливадитѣ наоколо му въ ония врѣмена ставаха все по-безплодни и по-безплодни, и на тѣхъ лежеше вече печатътъ на „духовниягъ животъ на XIX вѣкъ“. Сега тѣ бѣха изгубили „интелектуалния си изгледъ“ и станали сжщо така прѣкрасни, както нѣкога, и малкиятъ хълмъ Хинксей съ двѣ-три прѣхубавички кжщички весело гледаше надолу широката вода, клатещата се трѣва, сега посивѣла отъ залѣзващото слънце, съ почти пожелтѣли стѣбла. Желѣзниятъ пжтъ бѣ изчезналъ, а заедно съ него и еднообразнитѣ висещи мостове надъ Темза. Скоро стигнахне до Медлейлокъ и до широката вода, която миеше пристанището Мидо, съ неговото многобройно население отъ гжски, което никакъ не бѣ се намалило съ течение на врѣмето; и азъ помислихъ, че тѣхното име и употребление сж прѣживѣли древния несъвършенъ общински периодъ, че сж прѣживѣли врѣмето на смжтната борба и тирания на частната собственостъ и сж доживѣли до днешния периодъ на спокойствие и щастие на пълния комунизъмъ.

Азъ пакъ слѣзохъ на брѣга въ Ходстоу, за да видя останкитѣ на единъ старъ мѣнастиръ, запазени почти въ сѣщия видъ, както ги помнѣхъ, и отъ високия мостъ, прѣкаранъ надъ канала, виждаше се даже въ драчината, колко прѣлестно бѣ малкото селце съ сиви каменни кѣщи. Тука бѣ страната на камѣнитѣ . . . всѣка кѣща, и стѣнитѣ, и покривитѣ бѣха построени отъ сиви плочи и се сливаха въ едно съ пейзажа.

Сетнѣ отново продължихме пѣтя си. Еленъ почна да гребе въ нашата лодка. Минахме покрай рибарски върши и слѣдъ три мили вече при лунната свѣтлина стигнахме въ малкия градъ. Тамъ се спрѣхме да нощуваме, въ много малко населена кѣща, защото голѣма частъ отъ обитателитѣ живѣеха въ палатки на ливадитѣ.

XXVIII.

Малката рѣка.

На другата сутрина излѣзохме рано: още прѣди шестъ часа, защото ни оставаха още двацѣтъ и петъ мили до мѣстото, дѣто отивахме, а Дикъ искаше да стигнемъ до вечеръта. Пѣтуването бѣ приятно, макаръ че оня, който не познава горня Темза, малко може да каже за нея. Както и порано, азъ стояхъ въ лодката на Еленъ, макаръ че Дикъ отъ вѣжливостъ ме помоли да се прѣмѣстя при него и да прѣдоставя само на женитѣ да управляватъ зелената играчка. Но Еленъ не позволи и ме повика като най-интересенъ отъ спѣтницитѣ.

— Азъ дойдохъ отъ далеко, — каза тя, — и не искамъ да ми дадатъ за другаръ човѣкъ, който

прѣзъ всичкото врѣме ще мисли за друго, а не за мене. Гостенинътъ е единствения човѣкъ, който ще се занимава само съ мене. Дѣйствително азъ така мисля,—това не го казвамъ само отъ любезностъ.

Клара се изчерви и изглеждаше да е много довольна. Струва ми се, че досега тя се страхуваше малко нѣщо отъ Еленъ. Що се отнася до мене, то азъ се чувствувахъ подмладенъ, и страннитѣ мечти на моята младостъ се смѣсваха съ удоволствието на сегашното, почти разрушавайки го и смисайки съ него чувството на нѣкаква болка.

Като минавахме между лжкатушнитѣ брѣгове на рѣката, която тукъ бѣ много тѣсна, Еленъ каза:

— Колко ми се харесва тази малка рѣка! Привикнала съмъ къмъ широкия просторъ на водата, и ми се струва, при всѣки завой, че вече не може се мина нататѣкъ. Мисля, че тази вечеръ Англия ще ми се вижда много малка страна, щомъ можахме тѣй скоро да стигнемъ до края на най-голѣмата ѣ рѣка.

— Тя не е голѣма, — казахъ азъ, — но е много красива.

— Да, — отговори тя, — и нали е мжно да си прѣдстави човѣкъ ония врѣмена, когато хората сж гледали на тази малка хубава страна, като на грозна безформена пустиня, когато не сж смѣтали за нужно да пазятъ хубавитѣ ѣ мѣста, не сж чувствували радостъ отъ освѣжителното влияние на годишнитѣ врѣмена, отъ промѣнливото врѣме, отъ различнитѣ свойства на нейната почва и отъ всичко друго. Какъ сж могли хората да бждатъ толкова жестоки къмъ самитѣ себе си!

— И помежду си, — забѣлѣзахъ азъ. — Мене изведнѣжъ ме обхвана внезапна рѣшителностъ, и азъ казахъ: — Драга съсѣдке, иска ми се най-сет-

нѣ да ви кажа, че азъ мога по-лесно да си прѣд-
ставя всичко това грозно минало, отколкото вий,
защото самиятъ азъ принадлежахъ къмъ него.
Струва ми се, че вий вече се сѣтихте, и мисля,
че ще ми повѣрвате, ако ви разправа за него. Ве-
че нищо нѣма да крия отъ васъ.

Тя помълча малко и каза: — Приятелю, вѣр-
но сте ме разбрали, и право да ви кажа, азъ трѣг-
нахъ слѣдъ васъ отъ Рънимедъ, за да ви задамъ
много въпроси, тъй като забѣлѣзахъ, че не сте
отъ нашитѣ. Това ме заинтересува, хареса ми се
и азъ желая да бждете възможно по-щастливи. Да
ви кажа правото, имаше извѣстенъ рискъ, — продъл-
жи тя изчервена; — думата ми е за Клара и Дика.
Трѣба да ви кажа, щомъ като искаме да сме близ-
ки приятели, че даже между насъ, дѣто има тол-
кова много хубави жени, често пѣти азъ страшно
нарушавахъ спокойствието на мъжетѣ. Това е една
отъ причинитѣ, задѣто живѣя сама съ баща си въ
Рънимедския котеджъ. Но и това не съвсѣмъ от-
говаря на цѣльта. Хората, разбира се, идватъ и
тамъ, тъй като тамъ не е пустиня, и тѣ, види се,
ме намиратъ още по-интересна, защото живѣя са-
ма, и измислятъ за мене разни истории — зная, че
и вий мислите същото, приятелю мой. Но нека
оставимъ това. Довечера или утрѣ сутринята ще
ви направя едно прѣдложение, което много ми се
харесва и което, мисля, нѣма ди ви обиди.

Азъ побързахъ да кажа, че за нея съмъ го-
товъ да направя всичко на свѣта, и наистина,
въпрѣки годинитѣ ми и явнитѣ признаци отъ тѣхъ
(макаръ чувството на повърналата се младостъ бѣ,
струва ми се, не само мимолѣтно усѣщане), въ-
прѣки годинитѣ си, казвамъ, азъ се чувствувахъ
напълно щастливъ въ компанията на това очаро-

вателно момиче и се приготвихъ да чуя нейната изповѣдь, като очаквахъ повече, отколкото тя, може би, искаше.

Тя се засмѣ и умилно ме погледна.

— Отлично, но засега да оставимъ това, — каза тя, — азъ трѣба да видя тази нова за мене мѣстность. Погледнете, какъ рѣката отново измѣни своя характеръ: сега тя е широка, брѣговетѣ ѝ сж дълги и много наклонени. Вижете: тамъ се минава отъ едина брѣгъ на другия.

Азъ ѝ казахъ названието на мѣстността и спрѣхъ лодката, за да прѣхвърля вжето на сала прѣзъ нашитѣ глави; слѣдъ това продължихме пжтя си покрай брѣговетѣ, покрити съ джбова гора отъ лѣва страна. Послѣ рѣката стана потѣсна, а брѣговетѣ по-високи, и ний заплувахме между една стѣна отъ високи трѣстики, населени съ весели и пѣргави врабци и други птички, които подскачаха и чуруликаха при движението на лодката прѣзъ зелената трѣстика въ тихия топълъ сутрѣшенъ въздухъ. Тя се усмихваше отъ удоволствие и лѣнното ѝ наслаждение отъ новитѣ пейзажи я правѣше още по-красива, когато тя се облѣгаше на възглавницата, макаръ и да не бѣ никакъ уморена. Лѣнността ѝ бѣ лѣнностъ на силенъ, здравъ както тѣлесно, така и душевно човѣкъ, който съзнателно си почива. — Вижете! — каза тя, като изведнѣжъ скокна отъ мѣстото си безъ особно усилие и пазейки равновѣсие съ чудна грация и лекостъ, — вижете този чуденъ старъ мостъ.

— Нѣма защо да го гледамъ, — отвърнахъ азъ, безъ да снемамъ очи отъ прѣлестното ѝ лице. Азъ го зная, макаръ (съ усмивка) у насъ той да не се казваше старъ мостъ.

Тя умилно ме изгледа и каза: — Колко е хубаво да пътуваме сега, когато вий вече не се стѣснявате отъ мене. — И тя продължаваше да стои права, замислено гледайки ме, докато трѣбаше да седне, тъй като минавахме прѣзъ ниската арка на единъ отъ най-старитѣ мостове на Темза.

— О, чудесни ливади! — извика тя. — Азъ нѣмахъ никаква прѣдстава за прѣлестѣта на една съвсѣмъ мѣничка рѣка като тази. Малкиятъ размѣръ на всичко това, лжкатушнитѣ брѣгове и бързата смѣна на изгледитѣ кара човѣка да мисли, че отива нѣйдѣ надалечъ, че трѣба да достигне нѣщо неизвѣстно, като че ли го очакватъ нѣкакви приключения. На просторната вода азъ не съмъ изпитвала това.

Азъ я погледнахъ съ възторгъ. Гласътъ ѝ ме милваше, и тя говорѣше именно онова, което азъ всѣкога съмъ мислилъ. Тя улови погледа ми и загорѣлитѣ ѝ бузи пламнаха, но тя каза просто:

— Трѣба да ви кажа, приятелю, че когато баща ми напусне Темза прѣзъ лѣтото, той ще ме вземе съ себе си въ едно мѣсто при Римската стѣна въ Кумберландъ, така че това ми пътуване е моето „последно прости“ на югъ. Разбира се това става съ мое съгласие, но все пакъ ми е мжно. Не се рѣшихъ да кажа вчера на Дика, че ний напускаме Темза за винаги, но не мога да не кажа това на васъ.

Тя се спрѣ, дълбоко се замисли и послѣ продължи усмихнато:

— Трѣба да ви кажа, че не обичамъ да се мѣстя отъ едно мѣсто на друго — човѣкъ понѣкога толкова свиква съ всички мили подробности на околния животъ! Тѣ тъй хармонично и щастливо се сливатъ съ личния ти животъ, че почватъ от-

ново да доставятъ особно страдание. Но азъ мисля, че въ оная страна, отдѣто сте дошли, вий смѣтате това за дребнаво и нищожно и, току-вижъ, че сте си помислили лошо за мене.

Тя умилно ми се усмихваше, като казваше това, а азъ побързахъ да ѝ отговоря:

— О, не! никакъ. Вий пакъ отговаряте на моитѣ мисли. Но никакъ не очаквахъ, че така ще говорите. Отъ всичко, което видѣхъ и чухъ, изглежда, че въ тази страна хората обичатъ, на-противъ, да мѣнятъ жилището си.

— Да, разбира се,—отговори тя,— ний можемъ свободно да мѣнимъ нашето мѣстожителство, но съ изключение на разни пжтувания за удоволствия, особно въ врѣме на коситба, като сегашното ни пжтуване на-примѣръ, не мисля, че ний обичаме да си мѣнимъ мѣстото. Прочемъ, азъ съвсѣмъ не съмъ такава неподвижна, както ви се е сторило, и бихъ желала да пропжтувамъ съ васъ цѣлия западенъ край, безъ да мисля за нищо, — свърши тя усмихнато.

— Азъ бихъ ималъ много за мислене, — отвърнахъ ѝ.

XXIX.

Почивка при горня Темза.

Ний се спрѣхме тамъ, дѣто рѣката тече по широки ливади, за да си отпочинемъ и подкрѣпимъ. Разположихме се на единъ прѣлестенъ брѣгъ, който би могло да наречемъ почти хълмъ. Широки ливади се разстилахъ прѣдъ насъ и върху тѣхъ енергично работѣха коситѣ. Азъ забѣ-

лѣзахъ една промѣна въ спокойната красота на полетата — а именно: тукъ-тамъ тѣ бѣха посадени съ дървета, често пѣти плодни, и не се забѣлѣзваше скжпернишката жадность къмъ всѣки педей земя, както бѣше едно врѣме, доколкото помня. И макаръ да подстригваха дърветата както едно врѣме (или ги обрѣзваха — така казватъ въ тази мѣстность), това се правѣше съ голѣмо внимание къмъ тѣхната красота. Искамъ да кажа, че не отрѣзваха, както едно врѣме, почти всички клонови, при което съвсѣмъ се разваляше красотата на пейзажа; но тѣ имаха особна обмислена система, тъй че нийдѣ не се виждаха оголени дървета. Съ една рѣчь, за полетата се грижеха като за градина, която служи въ едно и сжщо врѣме и за удоволствие, и за полза: именно така, както ми разправя стариятъ Хамондъ.

На този брѣгъ или склонъ ний похапнахме; бѣ рано за обѣдъ, но ний и рано тръгнахме. Темза като тѣсна лента се извиваше подъ насъ междуградинитѣ, за които говорихъ; малко нанапрѣдъ се виждаше едно прѣлестно островче, обрасло съ хубави дръвчета; по склона на хълмоветѣ откъмъ западъ се простираше горичка съ разнообразна растителность, която заобикаляше една тѣсна ливада; а на сѣверъ се протакаше широка ивица отъ ливади, които се почваха отъ самитѣ брѣгове на рѣката. Малко по-нататкъ между дърветата се издигаше изященъ върхъ на старо здание съ малка група сиви кжщи наоколо му; а по-близо до насъ, на разстояние една миля и половина, се издигаше една напълно съврѣмenna каменна кжща — широкъ едноетаженъ квадратъ, който изглеждаше много нисъкъ. Между кжщата и рѣката нѣмаше градина, а само единъ редъ крушеви дър-

вета, още много млади и тънки, и макаръ кжщата да не бѣ много украсена отвънъ, но въ нея имаше нѣкаква природна изящностъ, сжщо както и въ дърветата.

Ний седѣхме и се любувахме по-скоро щастливи, отколкото весели въ този мекъ юнски день. Еленъ, която седѣше до мене, обгърнала съ ржцѣ колѣното си, наведе се къмъ мене и каза тихо, — което Дикъ и Клара би могли да забѣлѣжатъ, ако тѣ не бѣха погълнати отъ своята щастлива безмълвна любовъ: — Приятелю, въ вашата страна кжщата на земевладѣлцитѣ приличатъ ли на тая?

Азъ отговорихъ: — Въ всѣки случай, кжщитѣ на нашитѣ богаташи не приличаха на тази: — тѣ бѣха сжщински мръсни петна върху повърхността на земята.

— Мжно мога да разбера това, — каза тя. — Разбирамъ, защо работницитѣ, които сж били толкова потиснати, не сж можели да живѣятъ въ хубави кжщи; трѣба свободно врѣме и не отрупанъ съ грижи умъ, за да може да се строятъ хубави жилища: много добрѣ разбирамъ, че бѣднитѣ хора не сж могли да си наредятъ живота така, щото да иматъ всички тѣзи необходими (за насъ) прѣкрасни нѣща. Но защо богатитѣ хора, които сж имали свободно врѣме и необходимия метериалъ за постройки, не сж могли да си градятъ красиви кжщи, — това никакъ не мога да разбера. Зная, какво ще ми кажите, — продължи тя, гледайки ме право въ очитѣ изчервена, — ще ми кажите, че тѣхнитѣ кжщи и всички пристройки около тѣхъ се отличавали обикновено съ своята грозота и грубостъ, ако само случайно не сж били древни останки отъ постройкитѣ на нашитѣ прадѣди (и тя посочи върха); — тѣ сж били — чакай-

те да си спомня . . . какъ бѣше тази дума . . .

— Вулгарни, — отговорихъ му. — Ний говорихме — продължихъ азъ, — че грознитѣ и вулгарни постройки на богатитѣ хора бѣха необходимо отражение на мръсния и мизеренъ животъ, къмъ който тѣ принуждаваха бѣдния народъ.

Тя смръщи вѣжди и се замисли, сетнѣ обърна къмъ мене своето свѣтнало лице, като че ли я озари нѣкаква мисль, и каза: — Да, приятелю, разбирамъ, какво искате да кажете, понѣкога ний сме говорили по това; разбира се, ония отъ насъ, които се интересуватъ отъ такива нѣща, тѣй като, трѣба да ви кажа, до насъ сж достигнали твърдѣ много спомени за тѣй нареченото изкуство прѣди настѣпване периода на равенството въ живота; и мнозина казватъ, че причината на всичката тази грозотия се намирала не въ обществената наредба; че тѣхниятъ животъ билъ безобразенъ, тѣй като това имъ се харесвало; че тѣ би могли да се оградятъ съ прѣкрасни нѣща, стига да искатъ; съвършено така, както и сега, всѣки отдѣленъ човѣкъ или група отъ хора могатъ да създаватъ по-красиви и не толкова красиви произведения — почакайте, азъ се сѣщамъ, какво искате да кажете.

— Тѣй ли? — попитахъ азъ усмихнато, но сърдцето ми затупка.

— Да, — продължи тя, — азъ зная, какво искате да кажете, макаръ и да не сте произнесли вашитѣ думи. Вий искате да ми кажете, че въ врѣмето на неравенството главното условие на живота за богатитѣ хора е било липсата на желание сами да се грижатъ за украшение на своя животъ; тѣ възлагали тази длѣжностъ именно на ония, които заставяли да живѣятъ оскѣденъ и мръсенъ жи-

вотъ, и този оскъденъ мръсенъ животъ, неговата безобразна ограниченостъ сж се отразавали въ произведенията, които сж украсявали живота на богатитѣ хора, и изкуството почнало да измира полека-лека. Това ли искахте да кажите, приятелю?

— Да, да, — отговорихъ азъ, като я гледахъ съ възторгъ.

Тя се изправи тази минута и застана до края на склона; лекиятъ вѣтръ развиваше въздушната ѝ дреха, едната ѝ ржка бѣ сложена на гърдитѣ, другата, отпусната надолу, нервно се свиваше.

— Това е вѣрно, — продължи тя, — вѣрно е. Ний доказахме, че то е вѣрно.

Стори ми се, че въпрѣки всичкия ми интересъ къмъ нея, даже нѣщо повече отъ интересъ и възхищение, азъ започвахъ да се боя: — какъ ли ще се свърши всичко това? Въ мене сѣкашъ трепкаше страхътъ, какво ли може да се случи послѣ? Страхъ ме бѣ прѣдъ мисълта, може ли дори този повѣ вѣкъ да даде нѣщо въ замѣна на оновова, който си отдава цѣлото сърдце. Но въ тази минута Дикъ скокна и завика съ всичкото си добродушие: „Съсѣдке Еленъ, какво се току карате съ нашия гостенинъ, или сте го измжчили да ви разправя нѣща, които трудно могатъ да се обяснятъ като на насъ прости хора?

— Нито едното, нито другото, драгий съсѣде, — отвърна тя. — Много далече бѣхъ отъ скарване съ него, а, напротивъ, старахъ се да бжде той, доколкото е възможно, доволенъ и отъ себе си, и отъ мене. Нали така, драгий гостенино? — попита тя, като ме гледаше отгорѣ съ прѣлестната усмивка на увѣреността, че ще я разбере.

— Разбира се, — отговорихъ азъ.

-- Освѣтъ това, — продължи тя, — трѣбва да ви съобща, че той се изказа напълно, така че азъ прѣкрасно го разбирамъ сега.

-- Отлично тогазъ! — забѣлѣза Дикъ, — когато за пръвъ пѣтъ ви видѣхъ въ Рънимедъ, азъ веднага разбрахъ, че сте особно проникателенъ; това не е просто любезностъ, за да ви се харесамъ, — прибави той бързо, — това е цѣла истина, и азъ бихъ искалъ да ви опозная по-отблизо. Но да вървимъ, врѣме е, още половината пѣтъ ни остава, а пѣкъ до залѣзване на слънцето непрѣмѣнно трѣба да стигнемъ.

И, като улови Клара за ржката, той я поведе надолу по хълма. Но Еленъ продължаваше да стои замислено загледана надолу, и когато я уловихъ за ржката, за да тръгнемъ слѣдъ Дика, тя съ обърна и рече:

— Вий можете още много работи да ми разправите и разясните, само да искате.

— Да, — отговорихъ азъ, — само за това ме бива, и за нищо друго, — такъвъ старъ човѣкъ, като мене.

Тя не забѣлѣза горчивината, която прозвуча помимо моята воля въ гласа ми, когато казвахъ това. Тя продължи: — Много драго щѣше да ми бжде да мечтая за миналото и да идеализирамъ поне хората, които сж живѣли тогава, щомъ не може да се идеализиратъ ония врѣмена. Но мене ми се струва, че хората често пѣти много небрѣжно се отнасятъ къмъ историята на своето минало — тѣ сж наклонни всецѣло да я прѣдоставятъ на стари учени като Хамонда. Кой знае? . . колкото щастливи и да сме ние, врѣмената могатъ да се измѣнятъ, насъ може да ни обхване желанието за промѣна, може би ще ни се покажатъ

примамливи и привлекателни много нѣща, и ний не ще можемъ да имъ противостоимъ, ако не знаемъ, че всичко това вече го е имало по-рано и че то е измамливо, грозно и гибелно.

И когато ний полекичка тръгнахме къмъ нашитѣ лодки, тя пакъ започна:— Не само за себе си се интересувамъ, драгий приятелю; азъ ще имамъ дѣца и може би даже много — надявамъ се; и макаръ да не мога имъ да нѣкакво специално знание, но все пакъ бихъ искала да приличатъ на мене не само по тѣло; ще ми се да възприематъ отъ мене и моя начинъ на мислене, онова, което е било главната основа на моето сщество, онова главно, което се създава не само отъ настроенията подъ влияние на околнитѣ събития и обстоятелства. Какъ вий мислите?

Азъ бѣхъ увѣренъ въ едно, че нейната красота, нейната нѣжностъ и пламенностъ ме караха да мисля като нея, а тя отъ своя страна цѣла се разкриваше срѣщу моитѣ мисли. Азъ отговорихъ, и то съвършено искрено, че намирамъ всичко това за много важно; и отново бѣхъ съвършено очарованъ отъ грацията, съ която тя се качи въ лодката и ми подаде ржка. И ний пакъ потеглихме нагорѣ по Темза — или нахждѣ?

XXX.

Краятъ на пътуването.

Ний продължавахме своя пътъ. Въпрѣки новото чувство на възбуждане, което прѣдизвика въ мене Еленъ, въпрѣки възникналия страхъ, къмъ какво ли би могло да докара всичко това, азъ съ

непрѣкъснатъ интересъ наблюдавахъ рѣката и нейнитѣ брѣгове; и Еленъ пакъ се любуваше на промѣнливитѣ изгледи и изглеждаше всѣки педей на цвѣтуцитѣ брѣгове и шуртящата струя задъ кърмилото съ сжщото онова възхищение, съ което нѣкога бѣхъ изпълненъ азъ и което не бѣхъ изгубилъ даже сега, въ това странно измѣнено общество съ всичкитѣ негови чудесии; и на Еленъ ѝ се харесваше, когато обръщахъ внимание на грижливостта, съ която се отнасяха къмъ тази рѣка: гриженето за хубавитѣ мѣста, изкуството за построяване на разни водни приспособления, така че най-необходимитѣ и полезни работи имаха красивъ и естественъ изгледъ. Всичко това, казвамъ, страшно ми се харесваше, а ней се харесваше, но сжщо така очудваше я моето удоволствие.

— Струва ми се, че се очудвате, — каза тя, като минахме една воденица*), която заемаше почти цѣлия ручей, съ изключение на една тѣсна ивица за прѣминаване, красива като готическа катедрала, — струва ми се, чудно ви се види, дѣто тази воденица е толкозъ красива.

— Да, — отговорихъ азъ, — това ме очудва донѣйдѣ, макаръ, собствено казано, не разбирамъ пкъ, защо да не бжде красива.

— А! — викна тя, като ме гледаше съ възхищение, но и една усмивка се мѣрна по лицето ѝ. — Вий толкова добрѣ познавате историята на миналото! . . . Кажете ми, защо едно врѣме хората не сж се отнасяли тѣй грижливо къмъ това малко поточе, което придава такава прѣлестъ на

*) Нека забѣлѣжа, че по продължение на цѣлата Темза се издигаха много воденици, построени за различни цѣли. Нито за една отъ тѣхъ не можеше се каза, че не е красива; нѣкои пкъ бѣха поразително хубави, а градинитѣ, които ги ограждаха, бѣха чудесно изящни.

мѣстността? Нали винаги е било толкова лесно да се грижи човѣкъ за тази малка рѣчица. Ахъ, да, азъ забравихъ, — прибави тя, когато погледътъ ѝ се срѣсна съ моя, — че въ ония дни, за които ни е думата, въ такива работи хората не намирали удоволствие. Но какъ сж се грижили за рѣката въ ония врѣмена, когато вий — „сте живѣли“ — искаше да каже тя, но се поправи и рече: — въ ония врѣмена, които вий помните?

— Тѣ я разваляха, — отговорихъ азъ. — До първата половина на деветнайсетия вѣкъ, когато тя служеше малко или много като главенъ пжтъ на съобщение за селскитѣ жители, за рѣката и за нейнитѣ брѣгове все още се погрижваха, макаръ и да не мисля, че нѣкому е минавало прѣзъ ума да се грижи за красотата на нейния вѣнкашенъ изгледъ; но когато се въведе желѣзницата, за която трѣба да сте чували, градскитѣ жители вече не можеха да си служатъ съ естественитѣ и изкуственитѣ водни пжтища; послѣднитѣ ги имаше сжщо твърдѣ много. Когато идемъ по-нагорѣ, по всѣка вѣроятностъ ний ще видимъ единъ отъ тѣхъ и то единъ отъ най-важнитѣ, но желѣзницата туря окончателно край на служенето съ тѣхъ, и народътъ трѣбаше да изпраща стокитѣ си по тия нови пжтища, които съставляваха частна собственостъ, така че можеше да се опрѣдѣля най-висока тарифа.

Еленъ весело се разсмѣ. — О, — каза тя, — това не е достатъчно разяснено въ нашитѣ исторически книги, но то заслужва да се знае. Въ всѣки случай, тогавашнитѣ хора трѣба да сж били невѣроятно лѣниви. Ний съвсѣмъ не сме свадливи и не обичаме да се караме, но ако отъ насъ поискаха такава глупостъ, ний бихме започнали

непрѣмѣнно да си служимъ съ водни пѣтища, кой каквото ще и да казва; навѣрно, това би било много просто. Спомнямъ си сега други примѣри за тѣхната глупостъ. Когато бѣхъ на Рейнъ прѣди двѣ години, помня, че ни показваха развалинитѣ на стари замъци, и тѣ, както ни разправяха; струва ми се, служили сж за сжщата цѣль, както и желѣзнитѣ пѣтища. Но азъ прѣкъснахъ вашата история на рѣката. Продължавайте, моля ви се.

— Това е кратко и глупаво въ сжщото врѣме, — отговорихъ азъ. — Рѣката е изгубила своѣго практическо и комерческо значение, т. е. не е могла вече да бѣде срѣдство за добиване на пари.

Тя кимна съ глава. — Разбирамъ, какво значи тази странна дума, — забѣлѣза тя, — продължавайте.

— Нея съвсѣмъ я зарѣзаха и най-сетнѣ тя стана сжщинска зараза.

— Да, — добави Еленъ, — разбирамъ: сжщо както желѣзнитѣ пѣтища и разбойниците. — Нали?

— Тогавъ тѣ обѣрнаха внимание на нея и създадаха цѣло управление въ Лондонъ, и то отъ врѣме на врѣме, за да покаже, че върши нѣщо, причиняваше нѣкоя друга врѣда, — сѣчеше дърветата и така разваляше брѣговетѣ, чистѣше рѣката (дѣто съвсѣмъ не трѣбаше) и я отвеждаше на полята, за да ги развали, и други такива. Но въ повечето случай хората проявяваха „пълна бездѣйностъ“, както се казваше тогава. Това значи, че тѣ получаваха заплатата си и нищо не вършеха.

— Получаваха заплатата ли? — каза тя. — Разбирамъ; това значи, че имъ се позволявало да взематъ излишека отъ произвежданата отъ други хора стока зарадъ бездѣлието си. Ако тамъ бѣше всичката работа, това би било още нищо; особно ако

не е могло да се намѣри друго срѣдство, за да се държатъ мирно; но менѣ ми се струва, че шомъ сж имъ плащали, тѣ не сж могли да се сдържатъ да не правятъ нищо, а каквото сж правили, винаги е било зло, тѣй като — прибави тя съ внезапно ядосване — цѣлото тѣхно дѣло се е основавало на лъжата и на погрѣшни прѣдставления. Думата ми не е само за тѣзи пазачи на рѣката, но за всички разпоредители, за които съмъ чела.

— Да, — отговорихъ, азъ — колко сте щастливи, че сте се освободили отъ тиранията на притеснителитѣ.

— Защо въздишате? — попита тя умилно и съ извѣстно безпокойство. — Вий сѣкашъ мислите, че това нѣма да трае дълго врѣме ли?

— За васъ това ще трае, — отговорихъ ѝ.

— А защо не и за васъ? — попита тя. — То ще бжде, разбира се, за цѣлия свѣтъ, и ако вашата страна е останала малко назадъ, то и тя ще дойде скоро до сжщото. — Или, — бързо прибави тя, — да не мислите скоро да се връщате назадъ? Ще ви направя прѣдложението, за което ви говорихъ, и това, може би, ще тури край на вашето безпокойство. Искахъ да ви прѣдложа да живѣете съ насъ тамъ, дѣто ний се мѣстимъ. Струва ми се, като че ли сме стари приятели и ще ми бжде мжно да ви изгубя. — Тя ми се усмихна и продължи: — Знайте ли, подозирамъ, че искате да страдате отъ фалшива скръбъ, като смѣшнитѣ герои въ нѣкои комични стари романи, които съмъ прѣлиствала.

Азъ и самъ почнахъ да подозирамъ това, но само че не искахъ да си призная. И така азъ прѣстанахъ да въздишамъ и почнахъ да съобщавамъ на прѣлестната си съпжтница извѣстни свѣ-

дения върху историята на рѣката и нейнитѣ околности; врѣмето минаваше доста приятно, и ний (тя гребѣше по-добрѣ отъ мене и изглеждаше неуморима) почти не оставахме назадъ отъ Дика и, въпрѣки горещия день, много бърже напредвахме.

Ний стигнахме до другъ единъ старъ мостъ и потеглихме нататкъ покрай ливадитѣ, заградени отъ двѣтѣ страни съ огромни брѣстове, примѣсени съ нѣжни, млади, но много високи лѣщащи, покрай други широко простнати ливади, и изглеждаше, че дърветата растатъ само по склоноветѣ и около кжщитѣ, и само брѣговетѣ до самата рѣка сж навсѣкждѣ покрити съ върби. Една широка ивица трѣва почти не се прѣкъсваше. Дикъ съ възбуди, надигаше се въ лодката и ни извикваше имената на това или онова поле и неговиятъ възторгъ отъ тѣзи ливади и отъ прѣдстоящата коситба ни заразяваше и ний гребѣхме съ все сила.

Най-сетнѣ влѣзохме въ тѣсна водна струя; отъ едната страна се издигаше високъ брѣгъ съ гжста шумяща трѣстика; отъ другата още по-високиятъ брѣгъ бѣ покритъ съ върби, надвиснали до самата вода, и високи стари брѣстове. Тукъ видѣхме веселитѣ фигури на нѣкакви си хора, които вървѣха по самия брѣгъ и като че ли се вглеждаха въ нѣщо. Това бѣ дѣйствително така, и ний, т. е. Дикъ съ неговата компания, бѣхме лицата, които тѣ изглеждаха. Дикъ наблегна лопатитѣ и ний последвахме примѣра му. Той весело ги поздрави, и тѣ всички заедно му отговориha съ високъ и веселъ викъ. Тѣ бѣха повече отъ дванайсетъ души мъже, жени и дѣца. Една висока хубава жена съ черна, гжста коса и дълбоки

сиви очи се изстжпи на брѣга, грациозно ни махна съ рѣка и каза :

— Дикъ, приятелю мой, измжчихме се да ви чакаме. Какво ще кажите за извинение на вашата рѣска точностъ? Защо не ни направихте сюрпризъ и не дойдохте вчера?

— О, — отговори Дикъ съ едва забѣлѣзано помръдване на главата къмъ наша страна, — не искахме много бързо да пѣтуваме по водата. Ония, които никога не сж били тука, иматъ много нѣщо за гледане.

— Истина, истина, — каза величествената леди, „величествена“ е най-подходната дума за нея... — И намъ ни е драго, че тѣ добрѣ сж се опознали съ нашия източень водень пѣтъ, тѣй като сега тѣ често ще се ползватъ отъ него.

— Хайде, излизайте на брѣга, Дикъ, и вий, драги съсѣдки. Тука има проходъ въ трѣстиката и хубаво пристанище ей-тамъ при завоя. Ний ще вземемъ вашитѣ нѣща или ще пратимъ младитѣ да ги зематъ.

— Не, не, — каза Дикъ. — По-леко се пѣтува по вода; макаръ съвсѣмъ малко да ни остана, но азъ искамъ да докарамъ приятеля си до самото мѣсто. Ний ще стигнемъ до Фордъ, а вий можете да разговаряте съ насъ отъ брѣга. Ще се движимъ полека.

Той размаха лопатитѣ по водата и ний отново потеглихме, завихме около острия жгълъ и трѣгнахме малко на сѣверъ. Сега прѣдъ насъ се издигаше брѣгъ покритъ съ брѣстове, което ни на кара да подозираме, че има кѣща между тѣхъ, макаръ че азъ напразно търсихъ сиви стѣни, които очаквахъ да срѣщна тука. И когато пѣтувахме, хората отъ брѣга говорѣха съ насъ, и тѣхнитѣ

умилни гласове се смѣсваха съ кукането на кукувица, съ приятното и силно пѣене на косоветѣ, съ непрѣкъснатото, еднообразно крѣкане на пжд-пждка, който се криеше въ високата трѣва на ливадата, и съ аромата на цвѣналата детелина. Следъ нѣколко минути ний се спрѣхме при единъ хубавъ брѣгъ, покритъ съ дребни камъни, излѣзохме отъ лодката и се намѣрихме въ обятията на нашитѣ приятели. Пжтуването ни се свърши.

Като се освободихме отъ веселата тѣлпа, азъ се покачихъ на голѣмия пжтъ, който минаваше покрай рѣката нѣколко стѣпки надъ нея, и почнахъ да разглеждамъ. Долу, налѣво отъ мене, течеше една рѣкичка по широката ливала, пожелтѣла отъ узрѣлата трѣва, сетнѣ блѣскавата брѣзда на водата се губѣше задъ завоя на брѣга, но отзадъ ливадата се виждаше заострениятъ покривъ на здание върху онова мѣсто, дѣто, както знаехъ, бѣ бентътъ и дѣто сега изглеждаше че има и воденица.

Нискиятъ край на гората завършваше рѣчната долина откъмъ югъ и юго-изтокъ, отдѣто пристигнахме, и нѣколко ниски кжщи лежаха въ подножието на хѣлма и по склоноветѣ му. Азъ погледнахъ надѣсно и прѣзъ клонитѣ на глога и дългитѣ стѣбла на шипкитѣ видѣхъ цѣлата плоска страна, която се разстилаше далечъ подъ слънцето въ спокойния вечеренъ въздухъ и се свършваше съ нѣщо като хѣлмове, заобикалящи я съ нѣжна синя линия. Прѣдъ мене брѣстоветѣ все още скриваха голѣма частъ отъ кжшитѣ, които служеха за жилища, но надѣсно отъ голѣмия пжтъ тукъ-тамъ се виждаха нѣколко сиви постройки отъ най-проста направа.

Тамъ стояхъ азъ, потъналъ въ мечтателность и си триехъ очитѣ, като мислѣхъ, че не съмъ се събудилъ добръ и почти очаквахъ, че тази весело облѣчена група отъ хубави мъже и жени ще се прѣвърне въ двама или трима тънкокраки и прѣгърбени мъже, болезнени съ блуждаещъ тъпъ погледъ жени, които нѣкога ходѣха по тази земя съ безнадежни тежки стѣпки изъ день въ день, година слѣдъ година. Но прѣвъръщането не стана, и сърдцето ми се изпълни съ радостъ, когато си помислихъ за всички тия прѣкрасни сиви села, простнати отъ рѣката до равнинитѣ, отъ равнинитѣ до планинитѣ: прѣдставихъ си ги, населени сега съ щастливъ и милъ народъ, освободенъ отъ богатства и достигналъ благоденствие.

XXXI.

Една стара кжца между новъ народъ.

Еленъ, като се отдѣли отъ нашитѣ щастливи приятели, които още стояха на брѣга, дойде при мене. Тя ме улови за ржката и ми каза нѣжно: — Изпратете ме до въ кжщи, нѣма защо да чакаме другитѣ, — азъ поне.

Искахъ да ѝ кажа, че не зная пжтя и че по-добръ рѣчнитѣ обитатели да ни заведатъ, но почти въпрѣки моята воля краката ми се запжтиха напрѣдъ по добръ познатия ми пжть. Качвайки се все по-нагорѣ, ний стигнахме до едно малко поле, заградено отъ едната страна съ единъ рѣченъ протокъ, отдѣсно се виждаше група отъ малки кжщи и стрѣхи, нови и стари, а прѣдъ насъ сива, каменна стрѣха и почти обрастнала съ бръшлявъ

стѣна, надъ която се издигаха нѣколко сиви зжбци. Селскиятъ пѣтъ се свършваше при поменатия малкъ ржавъ. Ний минахме прѣзъ пѣтя и пакъ, въпрѣки моята воля, ржката ми бутна ключалката на пѣтната врата и ний се озовахме на една каменна пжтека, която водѣше къмъ старата кжща, дѣто сждбата, въ лицето на Дика, тѣй странно ме доведе въ този новъ свѣтъ отъ хора. Моята съпжтница изглеждаше приятно очудена и весела, и това не ме очудваше, тѣй като градината между стѣната и кжщата бѣ изпълнена съ юнски цвѣтя, и розитѣ цвѣтѣха една надъ друга съ чудно изобилие, което се срѣща само въ малкитѣ добрѣ отгледвани градини, дѣто у зрителя изчезва всѣка друга мисль, освѣнъ наслада отъ красотата. Косовѣтъ пѣхѣ колкото можеха по-високо; гължбитѣ гугукаха по краищата на покрива; гарванитѣ прѣхвъркаха между младитѣ листи на брѣста, лѣстовицигѣ се виѣха надъ върховѣтъ; кжщата приличаше на стражъ на всичката тази хубость въ пълния разгаръ на лѣтото. Еленъ пакъ отговори на моята мисль, като каза: — Да, приятелю, това именно искамъ да видя. Това е една стара кжща, построена отъ прости селени на отдавна миналото, настрана отъ градския и придворенъ шумъ, която и досега е запазила своята хубость даже и срѣдъ красотитѣ на днешното врѣме; не се очудвамъ, задѣто нашитѣ приятели толкова я пазятъ и треперятъ надъ нея. Струва ми се, че тя е дочакала тѣзи щастливи дни, грижливо запазила въ себе си останкитѣ отъ щастието на размирното и бурно минало.

Тя ме заведе много близо до кжщата, сложи си хубавата загорѣла ржка на обраслата съ мѣхъ стѣна, като че искаше да я обгърне, и извика: —

О, Боже, Боже! Колко обичамъ земята и природата, и всичко, що се отнася до земята, и всичко, което расте на нея, и всичко, всичко!

Азъ не можехъ да ѝ отговоря и не продумахъ ни дума. Нейното възхищение и радостъ бѣха толкова пълни, толкова силни, а хубостъта ѝ, изящна и енергична въ сжщото врѣме, тъй добръ изразяваше всичко, което тя чувствуваше, — че всѣка моя дума можеше да бжде вулгарна и неумѣстна. Бояхъ се да не дойдатъ и да не развалятъ омаята, съ която тя ме заобиколи. Ний стояхме тукъ извѣстно врѣме въ жгъла на дебелата стѣна, но никой не дойде. Послѣ азъ чухъ приближаваци се весели гласове и се сѣтихъ, че тѣ отиватъ покрай рѣката на голѣмата ливада отъ другата страна на кжщата и градината.

Ний се отдалечихме малко и почнахме да гледаме кжщата: вратата и прозорцитѣ бѣха отворени срѣщу ароматния чистъ въздухъ; отъ горнитѣ прозорци се спущаха гирлянди отъ цвѣтя въ честь на празника, като че ли всички сподѣляха любовта къмъ тази кжща.

— Да влѣземъ! — каза Еленъ. — Мисля, че и вжтрѣ е сжщо така хубаво, макаръ да не съмъ увѣрена въ това. Да вървимъ. Послѣ трѣба да се присѣдинимъ къмъ другитѣ. Тѣ тръгнаха къмъ палаткитѣ. Навѣрно тѣ сж разпънали палаткитѣ зарадъ косачитѣ — увѣрена съмъ, че кжщата не може да побере въ себе си толкова хора.

Тя ме поведе къмъ вратата, шепнейки едва чуто, като че дишаше: — Земята и всичко, което е на нея, и животътъ на земята! Ако бихъ могла да покажа, колко я обичамъ! — Влѣзохме и не намѣрихме жива душа нито въ една изъ стаитѣ; ний се скитахме отъ стая въ стая, отъ покри-

тия съ цвѣтя входѣ до фантастичнитѣ малки чердачета подѣ голѣмитѣ грѣди на покрива, дѣто едно врѣме живѣеха ратаитѣ и овчаритѣ, а сега, като се сѣди по малкитѣ кровати и цѣла купчина безполезни нѣща — китки отѣ изсѣхнали цвѣтя, пера отѣ птици, черупки на яйца, червеи съ прѣстъ и други такива, — живѣеха дѣцата.

Имаше много малко мебели, и тѣ бѣха най-необходими и пай-прости. Необикновената любовъ къмъ укашенията, която забѣлѣзахъ въ този народъ на друго мѣсто, тукъ отстъпваше мѣсто на друго чувство: тази кжща сама по себе си, съ всичкитѣ ѣ постройки, бѣше като украшение за селския животъ — уцѣлѣли останки отѣ старитѣ врѣмена, — и да я украсишъ, значеше да я лишишъ отѣ естествената ѣ хубавина.

Ний седнахме най-послѣ въ стаята до стѣната, която Еленъ милваше и която цѣла бѣ покрита съ стари килими, които не сѣ имали по-рано никаква художествена цѣна; но сега избѣлѣлитѣ прѣлестни тонове чудно хармонираха съ това тихо мѣсто, и замѣнянето имъ съ по-блѣстящи и весели украшения само би развалило тази хармония.

Азъ зададохъ на Еленъ нѣколко случайни въпроса, по почти не слушахъ нейнитѣ отговори и седѣхъ мълчаливо, безъ да съзнавамъ нищо друго, освѣнъ че азъ пакъ бѣхъ въ старата стая; а прѣзъ прозореца, срѣщу мене, се носѣше гугукането на гължбитѣ отѣ покрива на стрѣхата и гължбарницата.

Съзнанието ми се повърна слѣдъ една-две минути, които ми се сториха въ този сънъ наявѣ цѣли часове, и азъ видѣхъ Еленъ, седнала до мене, пълна съ животъ, щастие и стремежи, живѣ контрастъ на сивитѣ, избѣлѣли килими, на тази ни-

щожна рисунка, не много лоша само защото едвамъ личеше.

Тя умилено ме погледна, като че ли ми проникваше въ душата, и каза: — Вий пакъ се заловихте съ вашето безконечно сравнение между миналото и настоящето. Нали?

— Имате право, — отговорихъ азъ. — Мислѣхъ си, какво ли би станало съ васъ, съ вашитѣ способности, съ вашия умъ, съ вашата любовъ къмъ удоволствието, съ вашето неумѣние да се подчинявате на каквото и да било принуждение, какво би станало съ васъ въ това минало? И даже сега, когато всичко вече отдавна е постигнато, сърдцето ми се свива отъ болка, като си помисля, колко хора сж пропаднали напразно въ продължение на толкова години.

— Толкова вѣкове, — прибави тя, — толкова хилядилѣтия.

— Имате право, — продумахъ азъ, — имате пълно право, — и пакъ замлъкнахъ.

Тя стана и каза: — Да вървимъ, не искамъ отново да потъвате въ вашитѣ мечти. Ако ще ви загубимъ, азъ искамъ да видите всичко, което е възможно, прѣди да се върните назадъ.

— Да ме загубите ли, — повторихъ азъ, да се върна назадъ ли? Нима не отивамъ на сѣверъ заедно съ васъ? Какво искате да кажете?

Тя се усмихна малко печално и каза:

— Не трѣба! Да не говоримъ по това. Но за какво мислите сега?

Азъ отговорихъ смутено: — казвахъ си: минало . . . - сегашно . . . по-вѣрно би било да се каже контрастътъ между сегашното и бъдещето . . . слѣпотото отчаяние и надеждата.

— Азъ се сѣтихъ, — отговори тя. — Послѣ ми взе ржката и каза възбудено: — Да вървимъ, докато още има врѣме, да вървимъ! — И тя ме изведе отъ стаята и когато слѣзохме долу и отъ кжщата въ градината прѣзъ малката странична врата, която водѣше въ оригинална сайвана, тя ми каза съ спокоенъ гласъ, като че искаше да ме накара да забравя внезапната си нервностъ: — Да вървимъ. Ний трѣба да се присѣдинимъ къмъ другитѣ, прѣди да ни търсятъ. Позвовете ми да ви кажа, приятелю, че вий сте склонни да се отдавате на безцѣлна мечтателностъ. Разбира се, защото не сте свикнали на нашия животъ, пълненъ съ спокойна енергия, посрѣдъ работа, която доставя наслада, и посрѣдъ наслада, възбуждана отъ работата.

Тя помълча малко, и когато излизахме отъ прѣлестната градина, пакъ продължи: — Приятелю! Вий токущо казахте, че можете си прѣдстави, каква бихъ била азъ въ миналитѣ дни на притѣснение и борба. Струва ми се, че достатъчно съмъ изучила историята, за да зная това. Азъ щѣхъ да бъда бѣдна, защото баща ми, когато работѣше, бѣше простъ земеделецъ. Това азъ не бихъ могла да понеса. Моята хубостъ, моятъ умъ и веселостъ (тя говорѣше безъ да се черви, безъ присторена усмивка и безъ лъжлива свѣнливостъ), всичко би било продадено на богатитѣ хора, и моятъ животъ би билъ разрушенъ. Чела съмъ достатъчно, за да зная, че за мене не би имало изборъ; че не бихъ имала власт надъ живота си; че азъ никога не бихъ могла да си купя нѣкакво удоволствие отъ богатитѣ хора, нито даже възможностъ за самостоятелни дѣйствия, което би могло да ми достави сжщинска радостъ. Азъ бихъ заги-

нала и така или иначе животът ми би бил загубенъ или отъ мизерия, или отъ разкошъ. Нали така?

— Да, това е вѣрно! — отговорихъ азъ.

Тя искаше да каже още нѣщо, но въ това врѣме малката вратца на оградата, която заграждаше малкото покрито съ брѣстове поле, се отвори, влѣзе Дикъ, бързо се доближи до насъ, изправи се помежду ни и, като сложи ржцѣ на раменѣтъ ни, весело каза: — Съсѣди, азъ така си и мислѣхъ, че вий ще поискате да разгледате старата кжща сами, съвсѣмъ спокойно, безъ другитѣ. Нали тази кжща прилича на маргаритъ? Сега да вървимъ, вече приближава обѣдъ. Но, може би, гостенино, искате да се окжпите, прѣди да се почне пиршеството, което ще се продължи навѣрно доста дълго врѣме.

— Да, — отговорихъ азъ, — съ удоволствие.

— Тогава до виждане, съсѣдко Еленъ, — каза Дикъ. — Ето че иде Клара, тя ще се погрижи за васъ, тѣй като мисля, че тя повече се чувствува като у дома си между тукашнитѣ ни приятели. — Клара дойде въ това врѣме, азъ хвърлихъ погледъ на Еленъ, обърнахъ се и тръгнахъ слѣдъ Дика, като се съмнявахъ, да си кажа правото, дали ще я видя пакъ.

XXXII.

Началото на празника, — край.

Дикъ ме поведе по малкото поле, което видѣхъ отъ градината; покрито съ разноцвѣтни палатки, разстлани въ правилни редове. Помежду имъ бѣха налѣгали и насѣдали на трѣвата около петдесетъ-

шейсетъ мъже, жени, и дѣца въ най-весело и радостно разположение на духа — празнично настроение, както се казва.

— Вий навѣрно мислите, че ний сме много малко, — забѣлѣза Дикъ. — Но трѣба да знаете, че утрѣ ще бждемъ повече; на коситба може да се намѣри работа даже на хора, които не сж много изкусни въ селскитѣ работи; би било жестоко да лишишъ отъ коситба всѣки, който води заседналъ животъ — така напริมѣръ ученитъ и другитѣ хора на науката; — изкуснитѣ работници съ изключение на косачитѣ, необходими за работата, и распоредителитѣ, се дрѣпватъ тогава настрана и се ползватъ съ заслужена почивка, независимо отъ това, искатъ ли тѣ, или не искатъ, или пъкъ отиватъ на друго мѣсто, както направихъ напрімѣръ азъ, като дойдохъ тука. Видите ли, ученитъ, историцитѣ и въобще учещитѣ се не сж желателни, докато се почне събиране на сѣното, а това нѣма да бжде по-рано отъ вдруги день.

Ний излѣзохме отъ малкото поле на нѣщо подобно на шосе, прокарано по ливадата надъ рѣката, сетнѣ завихме налѣво по малката пжтека, която минаваше между висока и гжста трѣва, и се доближихме до рѣката надъ бента задъ воденицата. Тука прѣкрасно се окжпахме въ широката вода на бента, дѣто рѣката бѣ малко по-широка.

— Сега ний сме въ нужното настроение за ядене, — каза Дикъ, когато се облѣкохме и пакъ тръгнахме по трѣвата. Отъ всички празнични пиршества най-веселото е въ врѣме на коситба, по-весело даже отколкото въ врѣме на жетва, защото тогава лѣтото е къмъ края се и, въпрѣки всичкото веселие, човѣкъ не може да се сдържи отъ скръбното очакване на мрачни дни, голи полета

и опустошени градини, а пролътта е още много далечъ, да се мисли за нея. Есенно врѣме човѣкъ почти може да повѣрва въ смъртта.

— Колко странно приказвате, — забѣлѣзахъ азъ, — и то за такива необикновени и неизбѣжни нѣща, като промѣната на годишнитѣ врѣмена.

И дѣйствително, тѣзи хора ми напомняхъ дѣцата въ нѣкои отношения: тѣ, както ми се струва, съ прѣувеличенъ интересъ се отнасяха къмъ врѣмето, къмъ хубавитѣ дни, къмъ тъмнитѣ или лунни нощи и други такива.

— Странно ли? — забѣлѣза той. — Споредъ васъ странно ли е да се интересува човѣкъ отъ годишнитѣ врѣмена и отъ онова, което тѣ ни даватъ, и което отнематъ отъ насъ?

— Въ всѣки случай, — казахъ азъ, — ако вий, гледате на годишнитѣ врѣмена като на прѣкрасна и интересна драма, а вий, доколкото забѣлѣзахъ, така именно се отнасяте къмъ тѣхъ, то би трѣбало сжщо така да се радвате на зимата, съ нейната печаль и страдание, и сжщо така да се интересувате отъ нея, както и отъ чудното разкошно лѣто.

— Азъ така и правя, — горещо възрази Дикъ, — Само че азъ гледамъ на всичко това не така, както ако бѣхъ на театъръ и прѣдъ мене се играеше пиеса, въ която не вземамъ никакво участие. Много е мжно, — продължи той усмихнато, — за единъ нелитературенъ човѣкъ като мене да намѣри подходяенъ изразъ, както това лесно се удава на прѣлестната Еленъ; но искамъ да кажа, че азъ съмъ частъ отъ всичко това и изпитвамъ самъ и скръбъ, и радость. Не че нѣкой отвѣнъ ме заставя да изпитвамъ всичко това, но азъ самъ

вземамъ въ него участие сжщо така, както ямъ, ния и спя.

Азъ видѣхъ, че Дикъ сжщо така, както и Елепъ, страстно обичатъ земята, което бѣ рѣдкостъ между хората отъ ония врѣмена, които познавахъ. Прѣобладаващото настроение тогава между интелигентнитѣ хора бѣ единъ видъ отврѣщение къмъ тази промѣна на годишнитѣ врѣмена, къмъ живота на земята и къмъ цѣлото сжществуване на хората. Въ ония дни се смѣташе за поетично и красиво да се гледа на живота като на нѣщо, което трѣба да се търпи, но отъ което не може да се наслаждава човѣкъ.

Азъ мислѣхъ за всичко това, докато смѣхътъ на Дика ме повърна къмъ Оксфордскитѣ полета.

— Едно нѣщо ми се струва странно, — каза той, — че азъ сега посрѣдъ разкошно и изобилно лѣто се безпокоя за зимата съ нейната мъртвина. Ако по-рано това не се случеше съ мене, то бихъ помислилъ, че го дължа на васъ, гостенино, че виѣ ме омагьосахте. Но, — изведнѣжъ добави той, — това е само на шега, и не трѣба да го вземате присърдце.

— Разбира се, — отговорихъ азъ, — то се знае. — Но все пакъ не ми стана добрѣ отъ тѣзи думи. Прѣминахме прѣзъ шосето въ това врѣме, но не завихме къмъ кжщи, а трѣгнахме по пжтеката, покрай нивята, вече почнали да цвѣтятъ. Азъ казахъ: Нѣма да обѣдваме нито въ кжщи, нито въ градината ли? прочемъ, така и мислѣхъ, но дѣ ще се съберемъ? Доколкото виждамъ. всички кжщи сж много малки.

— Да, — отговори Дикъ, — имате право. Въ тази мѣстностностъ тѣ сж много малки. Тукъ сж се запазили толкова много хубави, стари кжщи,

че хората повечето продължават да живѣятъ въ отдѣлни малки кѣлици. Нашето пиршество ще стане въ черквата. Азъ бихъ искалъ зарадъ васъ, щото тя да бѣде толкова голѣма и красива, както черковитѣ въ старитѣ римски градове на западъ и на сѣверъ*). Но както и да е, тя ще ни побере всички ни, и макаръ да не е голѣма, но е красива по своему.

Менѣ ми се стори малко страненъ този обѣдъ въ черквата и азъ помислихъ за „church ales“, черковнитѣ гуляи въ срѣднитѣ вѣкове; но нищо не отговорихъ, и ний влѣзохме въ пѣтя, който минаваше прѣзъ селото. Дикъ се огледа и, като видѣ само двѣ малки групи отпрѣдѣ ни, каза: — Струва ми се, че сме закѣснѣли малко нѣщо, тѣ вече всички сж тамъ и разбира се ще ви чакатъ, като гостенинъ надъ гоститѣ, тъй като сте пристигнали отдалечъ.

Той ускори вървежа, и азъ побързахъ слѣдъ него. Влѣзохме въ малка липова алея, която водѣше право къмъ черковния входъ; отъ отворенитѣ врата се чуваха звукове на весели гласове, смѣхъ и смѣсенъ веселъ говоръ.

— Да, — каза Дикъ, — това е най-прохладното мѣсто за такава гореща вечеръ. Да влѣземъ, приятно ще имъ бѣде да ви видятъ.

И дѣйствително, макаръ да бѣхъ кѣпанъ, азъ чувствувахъ, че въздухътъ е тежъкъ и задушливъ, както никой пѣтъ не е било прѣзъ всичкото врѣме на нашето пѣтуване. Ний влѣзохме въ черквата — мѣничко просто здание съ мѣничкъкъ придѣлъ, отдѣленъ отъ главната частъ съ три завити арки, съ олтаръ, съ много просторенъ за такова малко здание транцептъ, съ прозорци отъ изящния окс-

*) Той искаше да каже навѣрно за Чиренчерстеръ и Берфордъ.

фордски стилъ на XIV вѣкъ. Въ нея нѣмаше никакви съвременни архитектурни украшения. Сѣкашъ никоя ржка не бѣ се допирала до нея, откато пуританитѣ сж замазали съ бѣло всички сръд-невѣковни светци и цѣлата свещена история по стѣнитѣ. Но при все това тя бѣ красиво украсена за празника. Гирлянди отъ цвѣтя кичеха аркитѣ и голѣми букети стърчаха въ вази, наслагани по

Пиршество въ черковата.

земята. Подъ западния прозорецъ висѣха кръстосани двѣ коси. Тѣхнитѣ лѣскави бѣли острила блещѣха прѣзъ цвѣтията на гирляндитѣ, съ които бѣха окичени. Но най-доброто украшение бѣ тѣлпата отъ красиви и щастливи мжже и жени, които бѣха насѣдали около трапезата; съ весели лица, съ гжста коса, която се спущаше върху яркото имъ празнично облѣкло, тѣ имаха изгледъ, споредъ израза на персийския поетъ, на „градина отъ

лалета, осветена отъ слънцето“. Макаръ черковата да бѣ мѣничка, но мѣсто имаше напълно достатъчно. Малката черковка е голѣма кѣща. Тази вечеръ не бѣ нужно даже да се поставятъ напрѣчно маси покрай транцепта, но, безъ съмнѣние, на другия день, когато, споредъ казването на Дика щѣли да дойдатъ учени хора, за да взематъ скромно участие въ коситбата, това би трѣбало да се направи. Азъ стояхъ на прага съ усмивката на очакването, като човѣкъ готовъ да вземе участие въ празника и да се наслади. Дикъ стоеше до мене и изглеждаше щѣлото общество съ израза на собственикъ, както ми се стори. Срѣщу мене седѣха Клара и Еленъ, и между тѣхъ имаше празно мѣсто за Дика. Тѣ се усмихваха, но тѣхнитѣ прѣкрасни лица бѣха обърнати къмъ съседитѣ имъ отъ двѣтѣ страни, тѣ разговаряха съ тѣхъ и сѣкашъ не ме забѣлѣзваха. Азъ се обърнахъ къмъ Дика, като се надявахъ, че той ще ме заведе на прѣдъ, и той се обърна къмъ мене, но странно: макаръ да се усмихваше и да бѣ веселъ както винаги, но той не отговори на моя погледъ. Изглеждаше, че той съвсѣмъ не вижда моето присѣствие, и азъ забѣлѣзахъ, че никой отъ присѣстващитѣ не ме гледа. Тежко чувство ме прониза, сѣкашъ отдавна очакваното нещастие е настъпило най-сетнѣ. Дикъ се прѣмѣсти малко на на прѣдъ, безъ да ми каже нито думица. Азъ не бѣхъ далече отъ двѣтѣ жени, които, макаръ отскоро да бѣхме познати, бѣха станали дѣйствително, както си мислѣхъ, мои приятелки. Лицето на Клара сега бѣ обърнато къмъ мене, но и тя сѣкашъ не ме виждаше, макаръ азъ и да се мжчехъ да уловя нейния погледъ съ умолителнитѣ си очи. Обърнахъ се къмъ Еленъ, и тя сѣкашъ ме позна за минутка.

Нейното весело лице се помрачи, тя разтръси глава съ печаленъ изгледъ, но слѣдъ минута всѣко съзнание за моето присъствие изчезна отъ лицето ѝ.

Азъ се почувствувахъ съвършено самотенъ и не мога изказа, колко тежко ми стана. Постояхъ още малко, сетнѣ излѣзохъ навънъ и тръгнахъ полека по липовата алея къмъ голѣмия пѣтъ; а косовѣтъ чуруликаха съ все сила изъ храсталацитѣ наоколо въ тази топла юнска вечеръ.

Още веднѣжъ, и то противъ волята си, азъ се обърнахъ къмъ старата кѣща при рѣката. Но когато завихъ задъ жгѣла къмъ останкитѣ отъ старото село, азъ се сблѣснахъ съ единъ човѣкъ, който прѣдставляваше страненъ контрастъ съ веселия и красивъ народъ въ черковата. Този човѣкъ приличаше на старецъ, но по навикъ който сега е вече забравенъ, азъ знаехъ, че въ дѣйствителностъ той не бѣше по-възрастенъ отъ петдесетъ години. Лицето му по-скоро бѣ грубо и покрито съ бръчки, отколкото мръсно, очитѣ му безцвѣтни и безжизнени; кръстътъ му бѣ приведенъ, нозѣтѣ тънки и слаби, вървежътъ тежъкъ и несигуренъ. Облѣклото му се състоеше отъ мръсни дрипи, които толкова добрѣ познавахъ едно врѣме. Когато минавахъ край него, той побърза да си снесе шапката, умилно и угодливо.

Страшно поразенъ азъ го отминахъ набързо и се устремихъ нататѣкъ по пѣтя, който водѣше покрай селото къмъ рѣката. Но изведнѣжъ азъ видѣхъ, че насрѣща ми се изви единъ черенъ облакъ, като кошмарътъ на дѣтинскитѣ ми години, и извѣстно врѣме азъ не виждахъ вече нищо друго освѣнъ мракъ, и не мога да кажа, дали съмъ вървѣлъ, лежалъ или съмъ билъ седналъ.

Азъ лежахъ на кревата си въ шумния Хамерсмитъ, мислѣхъ за всичко това и се мжчехъ да разбера, дали съмъ прѣизпълненъ съ отчаяние, задѣто съмъ видѣлъ всичко това само насънѣ; и странно е да се каже: азъ не чувствувахъ голѣмо отчаяние.

И наистина, просто единъ сънъ ли бѣше това? Ако бѣше така, то защо прѣзъ всичкото врѣме азъ тѣй ясно съзнавахъ, че виждамъ новия животъ нѣкакъ отстриани, чувствувайки въ сжщото врѣме прѣдразсждѣщитѣ, недоволството и безпокойството на нашето врѣме на съмнѣния и борби?

Прѣзъ всичкото врѣме, макаръ моитѣ приятели да ми се виждаха напълно реални, азъ чувствувахъ, че нѣмамъ работа между тѣхъ, че ще дойде врѣме, когато тѣ ще се отрекатъ отъ мене и ще кажатъ, както ми се струваше да ми казва сетниятъ печаленъ погледъ на Еленъ: - Не, не става така! Ти не можешъ да бждешъ нашъ. Ти принадлежишъ тѣй всецѣло на мизерията на миналото, щото нашето щастие само ще те измжчва. Върви си пакъ назадъ. Сега ти ни видѣ и знаешъ, че, въпрѣки категоричнитѣ твърдения на твоето врѣме, човѣчеството го очаква занапрѣдъ врѣме на почивка, — когато обществото се замѣни съ другарството, но не по-рано. Върни се назадъ, и когато живѣешъ, ти ще виждашъ наоколо си хора, които се мжчатъ да накаратъ другитѣ да живѣятъ не такъвъ животъ, като собствения тѣхенъ животъ, и въ сжщото врѣме никакъ не скжпятъ своя собственъ животъ, — ти ще видишъ хора, които мразятъ живота и се боятъ отъ смъртта. Върни се назадъ, бжди по-щастливъ отъ тѣхъ, защото ти си видѣлъ насъ, и къмъ твоята борба се прибавя сега малко надежда. Продължавай да жи-

вѣнешъ, както можешъ. Бори се, — колкото трудове и мжки да ти костува това, — за да създадешъ малко по малко новото врѣме на другарство, покой и щастие.

Нека бжде така! Ако другитѣ можеха да видятъ това, както азъ го видѣхъ, тѣ би го нарекли по-скоро видѣние. ■ колкото сънь.

